Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [x] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [x] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [ ] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- [ ] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires:

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [x] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [x] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

Title on header taken from:/ Le titre de l'en-tête provient:

- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X		12X		14X		16X		18X		20X		22X		24X		26X		28X		30X		32X
								✓														

№ 130—134. Ціна 1 К. 50 сот.

Осип Маковей.

Залїсє.

ПОВІСТЬ.

Друге справлене видане.

ГАЛИЦЬКА НАКЛАДНЯ
Якова Оренштайна в Коломиї.
Ruthenian Book-Store
850. Main Str. Winnipeg.
CANADA.

Галицька Накладня
ЯКОВА ОРЕНШТАЙНА В КОЛОМИЇ.

Найдешевшим і найкористнїйшим
є одна книжка (томик)

„Загальної бібліотеки“

Кождий є в станї за малі гроші набувати собі сї прехороші томики і в сей спосіб покласти основу все вартісної домашної бібліотеки.

В „Загальній бібліотецї“

друкують ся найзнаменитші твори найлїпших і найкрас. писателїв всїх наций. Значнїйший обєм, великий друк, отже для кождого ока виразьний і здоровий, добрий папір формату великої вісїмки суть додатними сторонами видавництва.

Деякі книжки

суть ілюстровані

і з вартісними лїтературними замітками

обясненями і вступом

Осип Маковей. 1867-1925 Du

Залїсє.

Повість.

Друге справлене виданє.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

HUKRDUP

PG3948
M24
Z23
1910

З друкарні Кисілевського і Ски в Коломиї.

I.

Коли-б село Залїсє, положене у східній Галичинї, мало свого лїтописця, то він день 9-го червня 1891. року мусїв би записати в лїтописи села як день невиданого нещастя, якого і найстарші люди Залїся не запамятали. Вправдї те саме нещастє стрінуло тодї і иньші села в тій сторонї, що Залїсє, однак на жаднім не оставило оно таких тяжких слїдів, як на сїм селї. Нещастє се найшло тодї малий відгомін в ріжних часописях, але сьвіт скоро єго забув, в селї же наслїдки єго давали ся в знаки ще довгі лїта.

Василь Левіцкий, парох Залїся, вернувши з похорону, ще дрімав по обідї на отоманї, коли нараз збудила єго жінка, нетерпеливо посїпавши за плече.

— Що стало ся, Мариню? — спитав о. Василь здивовано, протираючи очи. — Чи то вже так пізно, що так потемніло?

— Але ж де там! — відповіла жінка. — Ще пятої години нема! То страшна буря надходить. Чуєш, який шум?

О. Левіцкий зірвав ся з отомани, прискочив до вікна і сам налякав ся:

— Яка страшна хмара! — кликнув. — Боже, що то буде? Де діти?

— Всї дома.

Левіцкий мав у першій хвилї охоту вибігти на подвірє, але жінка здержала єго силоміць за рукав. До того в сусїдній нарожній комнатї скричало нараз кілька жіночих голосів: „татунцю!“ і Левіцкий з жінкою метнули ся зараз туди. Всї збігли ся до одної комнати: бабуся Клявдзя і чотири доньки Левіцкого, він сам і єго жінка.

А на дворі справдї виглядало несамовито. Коли би велике озеро пробило собі греблю і вилляло ся нагло в широке русло зі скалистими берегами та стрімкими порогами, то ще такого шуму не наробило би, який тепер був, особливо в лїсї. Під покривалом тяжкої чорної хмари, що нависла над лїсом, там ішла люта борба о житє і смерть; страшний вихор кидав собою верхами лїса і дерева громадно схиляли перед ним покірно свої голови, а слаб-

ші з тяжким стоном скидали свої верхи на землю. Ще не розігнули своїх похилених спин, а вже вихор закрав ся прогалиною у спід ліса, вдарив собою об землю, завадив о столітні дуби і сосни, заревів з лютости, потермосив пнями, — і дерева з лопотом клали ся переможені на землю, виставляючи на верх своє коріне з землею. Поваливши противників, вихор утікав зпоміж трупів, злітав високо, віддихав хвилинку і поринав знову в лісї, як в озері, перевертаючи все по дорозї до гори коренем. Та се був лише початок — перші вистріли в битві...

Сама головна ворожа сила що-йно надходила і несла погибіль для всего, що на дорозї стрітила. Ішла она поважна, висока, чорна, з широкими плечима. У споду єї курило ся, мов чорний дим, а дикі, пекольні голоси летіли з нею. Столїтні дерева і малі корчі підскакували нараз у воздух, крутили ся і мертві падали на галузє своїх товаришів. То не був вихор, з котрим дуби можуть побороти ся; се була воздушна труба, для котрої і дуби були іграшкою. Она виривала дерева, як бурян, підкидала ними, копала їх зневажливо і доптала тяжкими ногами, аж галузє, мов кости, тріщало і ломило ся. Єї дорога стелила ся самими трупами...

Пробивши собі широку дорогу лїсом, воздушна труба летїла просто на село.

Приходство стояло на горбі. Хоч тепер настав майже вечірний півсумерк, все-ж із сеї наріжної комнати, в котрій всї збігли ся, можна було крізь одно вікно бачити далеко темний лїс і хмару над ним, а крізь друге, до подвіря, — сад і дерева, що легко шуміли і тремтїли, мов у страху перед недалеким ворогом, а за садом дах і вежу церкви.

— Яка чорна хмара іде від лїса! — кликнула найстарша панна Ольга, глянувши у вікно, і зараз відскочила з острахом. — По самій землї суне ся, а в низу так курить ся, як би горіла.

— Дивіть ся, стріха летить! — скрикнув панотець. — Ось дерево також! То оркан!

Жінки збили ся разом в кутку на софі, лиш сам о. Левіцкий ще стояв коло вікна.

— Іди геть від вікна! — кликнула жінка на него, але він не відступав, лише стояв як вкопаний.

В комнатї щораз більше темнїло.

— Який шум! як мете піском у вікна! Боже! ломила руки старенька бабуся Клявдзя та тулила до себе двоє наймолодших внуків.

Нараз на подвірю дав ся чути проймаючий крик: се паробки о. Левіцкого втїкали з поля у стайню і тілько лопнули дверми,

сховали ся. Пес, припнятий у буді, став жалібно вити.

— Не видко нічого! — промовив парох і в тій хвилї, як пострілений, відскочив від вікна та притулив ся до громадки своєї родини, бо страшенний тріск роздав ся коло самої єго стодоли, оркан зірвав цїлий дах, кинув єго о кількадесять кроків під стайню, а сніпки соломи, видобуті з засїків, немов чорні великі птахи пролетїли попід вікнами. Один околіт завадив о комин приходства і з вагою скотив ся по даху на землю; за ним злетїло кілька цегол.

— Дах зірвало зі стодоли або із шпихлїра! — сказав наляканий парох, але нїхто єго не чув, бо в тій хвилї затремтїв цїлий дім, забрязчали вікна, — по подвірю приходства пролетїла немов страшна чорна мара з дикими голосами, з шумом і тріском, зломила тополю в брамі, розвалила ще саму браму і пліт і полетїла просто через сад на церкву. Що там далї дїяло ся, Левіцкі не бачили, але всї небавом почули, як затріщали дерева в садї і дзвони на дзвінници залунали самі якось глухо, протяжно, жалібно. Шум і тріск що раз меншав, — воздушна труба полетїла в сторону села і двора.

Довгу хвилину не міг нїхто з себе добути голосу; всї від страху понїміли...

Все те тревало не більш десяти мінут. Відтак густа мрака залягла село і десь далеко залунав грім. Великі каплї дощу вдарили виразно по даху і по вікнах приходства. Грім що раз зближав ся, каплї ставали частїйші, ще хвиля одна-друга і — злива з градом затопила село. Страшна блискавиця роздерла пітьму а вслїд за нею грім потряс землею.

Вся родина Левіцких відвернула очи від вікон і тільки слухала, як тяжкий град ударяв по даху приходства, спадав з вагою на землю і творив шум безнастанний.

— Треба би лямпу засьвітити! — відізвала ся бабуся. — Заслони вікно, Василю!

Левіцкий приступив до вікна, заслонив єго, підбіг до другого, — але нараз аж за очи схопив ся: великий сніп сьвітла пролетїв майже понад самим подвірєм і садом, опинив ся на церкві і та серед страшного грому хмар нараз затріщала і взяла ся полумям. Була цїла деревляна і до кількох хвиль стояла, як смолоскип, в огни.

— Боже! в церкву грім ударив! — скрикнув Левіцкий і без памяти кинув ся до дверий, так як би сам один міг погасити пожежу. Але двері були замкнені; бабуся Клявдзя замкнула їх, як би перед яким злодієм. То спинило і опамятало панотця.

Вся родина, кромі дітий і бабусї, прискочила з великим криком і плачем до вікна. Від палаючої церкви робило ся за садом щораз яснїйше; она горіла, хоч на ню як з ведра лляв ся дощ. На подвірю під вікнами видко було занесене звідкись дерево і цїлу верству граду серед потоків води. В будї коло шпихлїра знов жалісно скомлїв та вив пес, а в стайнї ревіли телята.

— А що там з худобою стало ся? — обізвала ся панї Левіцка, почувши рев телят.

І обоє нараз, Левіцкий з жінкою, припали до дверий, отворили і побігли до кухнї розвідати ся.

Минуло кілька хвилин і град перестав падати, тілько дощ шумів, як вода на лотоках. Бабуся Клявдза хотїла тепер підійти до вікна, в котре била вже луна від пожару церкви, щоби заслонити єго, але внуки вчіпили ся єї рук і сукнї та здержали її розпучливими окликамп: „Бабусю! ми погоримо!“

— Не бійте ся, дїти! — втихомирювала їх бабуся, хоч сама трясла ся. — Сад великий, огонь так легко не перекине ся, а дощ паде.

І справдї лише одна церква стояла в огни. Поломінь, що притахала від дощу в однім місци, піднимала ся небавом в гору в другім місци, хоч з неї серед густого диму і пари

видко було тілько поодинокі огняні язики. Горіла церква, як високий костир, розложений поміж старими липами, що стояли вінком попри паркан. А горі понад церквою пересували ся скоро сиві хмари, немов ішли на вздогін за блискавицями, котрі щораз далї за селом роздирали пітьму хмар і лунали громами, аж ціле село трясло ся. Ще раз блиснуло геть-геть над залїскими полями, коло Новосілок, ще раз залунали громи, але вже в темній далечині. Туча втихала, а на Залїсє падав ще тілько рясний дощ, від котрого огонь в церкві не погасав, а немов змагав ся щораз більше і яснів щораз виразнїйше поміж липами.

На дзвінници відозвав ся дзвін на тревогу...

О. Левіцкий вихопив ся з дому і задиханий побіг до церкви через сад, в котрім лежало кілька дерев вирваних з коренем і повалених. Застав при огни учителя Горошиньского і не більш десяти людий, котрі щойно також надбігли і, сховавши ся під дзвінницю, бездїльно дивили ся на палаючу церкву.

— Чому-ж ви не ратуєте? — скрикнув в розпуці о. Левіцкий, надбігши до людий.

— Не можна, єгомость, сего огню гасити, бо то від грому! — сказав остерігаючо один старий селянин.

— Ох, ви темні, темні! — заломив панотець руки. — А деж паламар з ключами від церкви?

— Нема! — відповіли єму.

В тій хвилї цїлий дах церкви запав ся до середини, лише над пресвитериєю ще держав ся. Левіцкий без памяти прискочив до дверий, що вели до пресвитериї, підняв великий камінь з землї і могучим розмахом відбив скобель разом з колодкою, отворив двері і побіг просто до престола. Схопив чашу з дарами сьвятими і евангеліє та виніс на двір. Тимчасом учитель Горошиньский з двоми церковними братами відважили ся також забігти до пресвитериї, розбили шафу, вхопили скарбону церковну, зняли з жердки кілька фелонів, пірвали кадильницю замісць яких цїннїйших річий і скоро вибігли також на двір. Більше не вспіли виратувати, бо гризучий дим не допустив їх уже до середини, а огонь уже захоплював і саму пресвитерию. Безрадно стояла купка людий коло дзвінницї та в голос нарікала. Одна селянка впала на колїна і серед дощу піднимала руки до неба.

Однак могучого огню, киненого блискавицею, не міг погасити навіть дощ. Налякані люди збігли ся небавом великою товпою на місце пожару, але нїхто з них не важив ся приступити до церкви, щоби гасити пожар,

тому що дощ повинен був їх у тім виручити, а ще більше тому, що селяньскі забобони забороняють гасити огонь від блискавиці. В тій хвилї они, як ті діти, більше цікавили ся тим, що один селянин найшов хрест з церковної бані аж на толоці, куди єго певно заніс оркан.

І навіть тоді, коли вже дощ по півгодині зовсім уймив ся і небо розяснило ся, а пожар гудів у церкві та обнимав старі деревляні стіни, селяни не важили ся приступити до огню. Не помагали накликуваня і навіть штовханя війта Костишина і присяжних; ледви кількох селян нагадало собі тоді, що треба було забрати з собою коновки на воду.

У сій метушні учитель Горошиньский не втерпів, щоби в їдкий спосіб не докорити війтови словами: — А що я вам казав нераз? „Справте сикавку, бо буде біда!“ Але вам громада не в голові, аби вам було добре!

Війт, в сій хвилї безрадний, удав, що не чує слів учителя. Лише з пересердя став бити людий палицею, то бігав довкола церкви, то ставав до громади і разом з нею повторяв уже сотний раз: „Судний день! судний день!“

Справді, був то судний день для Залїся. Не минуло й години, а село стало біднїйше

о кількадесять тисяч. Хоч церква була стара, стояла вже з двісті літ, все-ж таки могла ще постояти якийсь час, заким бідна громада спромогла би ся на нову церкву, якої потребу вже давно відчувала і вже навіть складала гроші на неї. Сего ж року безнастанні гради і зливи знівечили до тла засіви на поли, нинішня воздушна труба повалила кількадесять будинків в селї, — Залїсє виглядало, як по нападї ворога...

Надбігли старші доньки панотцеві, Ольга і Наталка.

— Ратуйте, пане Горошиньский, що можна! — просила Ольга, заломивши руки.

— Годї вже!

— А ви чого тут? — скрикнув о. Левіцкий на доньки і притім глянув непривітно на учителя. — Геть! менї до дому! На! заберіть се!

Передав донькам фелони і евангеліє, сам узяв чашу в руки і пустив ся з ними до дому.

— А де скарбона? — спитав ще, обернувшись.

— Я сховаю її в громадскій касї — відповів Костишин.

— Пильнуйте-ж її; там є тисяч двісті риньских!

Горошиньский чогось з гірким усьміхом дивив ся за панотцем і за єго доньками. Та не довго. Він скоро кинув ся з молодими паробками гасити огонь. Не богато се помогло, коновками лляти воду з недалекого потока, але иньшого способу не було. Село не мало своїх прирядів до гашеня огню. Аж по годині здогадав ся хтось в дворі прислати малу сикавку і кілька зелїзних гаків, котрими порозтягано догоряючі бальки і погашено дубові стїни, котрим огонь не легко міг дати раду. Ціле урядженє в середині церкви згоріло.

Коли з дому надійшов знов о. Левіцкий, то на місци старої сьвятинї серед кріслатих лип застав уже тілько велику почорнїлу скриню зі стїн, а в нїй і коло неї повно бальків, угля, диму і чаду пожарища.

. . . . . .

Довго стояв він мовчки на пожарищи і отирав нишком сльози. Відтак повагом вийшов на улицю і з похиленою головою пустив ся в село, придивити ся спустошеню. Адже з того бідного села він мав дальше жити; він хотїв бачити, як за велике ціле нещастє...

Перший, кого стрітив, то був дїдич Заборовский, мужчина на зріст високий, кремезний і румяний. Він їхав верхом. Левіцкий гнївав ся з ним від остатних виборів посла до

сойму краєвого, коли на перекір Левіцкому виборці з Залїся дали ся підмовити Заборовскому і голосували на сусїдного дїдича. Навіть по недавнім похоронї панї Заборовскої не помирив ся з єї чоловіком; віддав покійній остатну прислугу і просто з кладовища вернув до дому. Але тепер під вражінєм нещастя о. Левіцкий забув на свій гнів, поклонив ся дїдичеви і гже збирав ся промовити щось до него, коли той лише відклонив ся і пігнав дальше в сторону лїса. Ся нїма стріча діткнула о. Левіцкого дуже немило і в нїм давний гнів до дїдича запалав на ново. Жалував, що поклонив ся єму.

На дворі вже смеркало. Цїле небо було одностайно сїре і непривітне і висїло над Залїсєм так низько, як би хотїло єго накрити і задавити. Легкі опари закривали лїс і піднимали ся хмарками з піль, збитих градом. Здавало ся, як би якась незвичайна тишина залягла тепер село і поля, на те тілько, щоби в нїй виразнїйше було чути то ту то там плач на поли і в селї. І плач сей здавав ся тепер не таким, як при иньших нещасливих пригодах. Він нагло зривав ся і нагло замовкав; все в нїм дзвенїло: перестрах, розпука, здивованє і безмірна туга, але нещастє було ще за сьвіже, за незвичайне, щоб жаль узяв верх над зачудованєм. За богато дива, натвореного

орканом, було на кождім кроці, щоби люди могли не дивуватись і з дива забувати жаль.

Зажурений ступав о. Левіцкий дорогою по граді, що ще не стопив ся. Мовчки перейшов попри селянина, що з дороги задивив ся на своє поле і навіть не замітив панотця; обійшов довкола вербу, що лежала впоперек дороги; пристанув на хвилю коло хати, з котрої стріху зняло, придивив ся засумованому господареви на порозі, і вступив у бічну уличку. „Як на похороні!“ думав собі панотець. „Зовсім як на похороні. Ще гірше навіть! На похороні буває нераз весела погода, а тепер!...“ Нараз на вступі у бічну уличку зачув голосну сварку:

— А ти злодію! — кричав якийсь мужеский голос. — То гроші від кождого нумеру вмієш брати, а хмар відвертати не вмієш! За що-ж ми тобі платимо?

— Та бий єго! — заохочував иньший жіночий голос.

— Люди добрі, не бийте мене! Я не міг дати ради! — просив ся захриплим голосом иньший селянин, але в сій хвили зойкнув коротко, повалив ся на землю і замовк.

О. Левіцкий приспішив хід і небавом побачив громадку людий, котрі з лютостию копали ногами низенького, худого господаря, що звав ся Бей. О. Левіцкому зараз уся справа

розяснила ся: то люди били проворного градобія, котрий від людий брав данину за те, щоби в потребі відвертав своїми штуками хмари, а нині допустив на сего таку руїну. Побачивши сьвященика, кількоро людий зараз утекло, а Бей підняв ся з землї: — Ратуйте, єгомость!

-- За що ви бєте Бея? — спитав панотець у тих, що остали ся.

— А чому гроші бере, а хмар не відвертає? — відповів один господар зухвало. — Злодій він є, а не градобій!

— Пощо-ж ви єму гроші даєте? — спитав о. Левіцкий з жалем. — Що я вас уже вчив: не вірте в забобони, а ви все ще вірите! А ти, Бею, як менї ще коли поважиш ся людий дурити, то до суду тебе заскаржу.

Селяни і Бей глянули на свого сьвященика так, як би хотїли сказати: „Говори собі здоров!“ Бей зараз утїк в хату, а люди з недовірєм зглядали ся по собі.

Левіцкий пішов дальше. Коло коршми стрітив більшу громаду. Поздоровили єго і стали розповідати ріжні подробиці нещастя.

В лїсї з корінєм виломило богато деревини. На пасовиску град побив вівцї. Богато людий поранило. У Дорошихи вивернуло хату і занесло аж на толоку. В дворі завалило шпихлїр; пастух і два конї дїдича зги-

нули від грому. На кладовищи велику тополю роздерло на двоє. На роздорожу коло ліса старого дуба вивернуло з корінєм. Кільканайцять хат рознесло, мов солому. У Мельнички дах зірвало і дитину з колискою кинуло в город; кажуть, що дитина не витримає. Грицак їхав з ліса возом; як захопила єго буря, як кинула ним в сторону, він ударив ся в якесь дерево тай тепер лежить смертельно хорий; коні вбило, а віз рознесло! Збіже на поли зрівнане з землею. Тепер нову церкву став, а нема за що. Ще за нову школу не все сплатили. До того всего люди кажуть, що холєра від Заліся вже не далеко. Одним словом, сьвіт кінчить ся, нещастє таке, що годі й придумати спосіб, як з него видобути ся.

Арендар Мошко Зільбер замітив між людьми сьвященика і вийшов з коршми:

— А то — каже — виграв я, що взяв від вас трийцять моргів в посесию! Яка мені тепер з них користь? Все град вибив!

— Що-ж я тому винен? — спитав ся Левіцкий.

— Ну, я знаю, що ви не винні, але я вам гроші дав, а що я тепер за них буду мати? Нічо! Навіть паші не буде!

— Я тому не винен — повторив ще раз сьвященик. — І я маю шкоду.

Вертаючи до дому, Левіцкий чув знов денеде гіркий плач, котрий і на него наводив тяжкий сум. Громада тепер зруйнована, церкви нема, жити з чого нема, а ту дома чотири доньки, пята в інституті в Яворові, один син Ґенко ще в ґімназиї; другий, Ярослав, окінчений питомець, уже цілий рік шукає жінки і не може найти — сьвіте білий, що з того всего вийде?! Якже-ж така бідна громада може виживити сьвященика, учителя, війта, писаря, деруна Мошка з єго великою родиною і зятями, — звідки ж она може платити податки і додатки до податків, коли у тої бідноти нема й не буде що в уста вложити?

І гіркі думки не покидали о. Левіцкого, коли вертав до дому.

Назустріч єму надійшов знаний сільский пяниця, Криворукий. Хитаючи ся на непевних ногах, він здалека поклонив ся панотцеви і голосно став говорити: — Слава Йсусу, єгомость! Біда, церква згоріла, а нова не зараз буде! Я не дам нічого, бо не маю. Дав би, бігме дав би, та не маю; Мошко взяв, все Мошко взяв і вже мені хоче хату забрати. Але я хати не дам! — кричав голосно, переходячи попри сьвященика із соломяним капелюхом в руках та із спущеними очима. — Не дам хати! Досить уже крови з мене нассав ся, з торбами мене пустив... Не дам!

згину, а проклятого жида-невіру в хату не пущу. А ні, то єму самому смерть зроблю!“

Але тут він наткнув ся на убиту градом квочку і качата в рові, підняв квочку за ногу і засьміяв ся на ціле горло: — „Бігме, Мошкова квочка! Ото але! Так єму треба! — говорив далї сам до себе. — А й качата!“ Влїз у рів і почав їх визбирувати. „Раз, два, три...“ приповідав собі притім. „Восьмеро!“ крикнув радісно і з качатами в руках вилїз з рова і станув перед самим панотцем. „Занесу єму — каже — до дому, аби собі шабас справив! А ось і порося! Ха-ха-ха! І се занесу єму на шабас!“

І він нахилив ся за поросятем, але так незручно, що перевернув ся і зарив носом і руками в болото в рові. „На шабас єму порося занесу!“ говорив ще в рові і сьміяв ся, але Левіцкий єго вже не слухав.

Натомість почув з далека гіркий плач. Межею з поля надходила знайома панотцеви селянка. Она й не дивила ся тепер на него, а тілько голосила: „Моя працейка пропала! Мої дїтоньки любі! Що-ж я з вами пічну? З чого нам тепер жити?“ Притулила запаску до очий, сїла на вивернений пень і, качаючи головою то в один то в другий бік, гірко ридала.

„Мої дітоньки любі, що-ж я з вами піч-ну?!“ думав і о. Левіцкий, згадуючи пять своїх дочок, для котрих у посагу не мав нічого... „Яка доля жде вас, мої голубята кохані?“...

II.

На другий день по сїм нещастю, з-рана дїдич Залїся Заборовский вертав зажурений з поля, котре ходив оглядати, коли за парком коло каплицї стрітив свою доньку Маню, як ішла з великим вінком з живих цьвітів до каплицї, куди щодня ходила.

— Ти знову на гріб? — спитав Заборовский з легеньким докором в голосї. — Опамятай ся, дївчино! Вже три недїлї минуло від смерти матери, — час погодити ся з думкою, що она не верне ся. А ти зовсїм змарнїла з того жалю і плачу!

— Коли-ж менї, тату, лекше стає, як виплачу ся — відповіла донька і глянула так благаючо на батька, що у него від здержуваного зворушеня тілько кутики уст затремтїли,

— Добре, добре! — казав він. — Се красно, що не забуваєш матери, але вважай, дитино, ще й ти сама готова мені захорувати, а се мені до тих клопотів, які вже маю, зовсім не потрібне. Знаєш, Маню, ми стратили вчера що найменьше з десять тисяч. В лїсї дерев наломило сотками, а в поли збіже злягло так, що декогре і не підійме ся. Тяжкий рік... Ну, йди, йди, Маню, а не бав ся там довго на гробі, бо хоч сонце сьвітить, але холодно і вогко, ще перестудиш ся. А не плач, дитинко, божа воля... мусимо їй піддати ся.

Дїдич відвернув ся від доньки, бо єму самому закрутили ся сльози в очах.

— Я верну ся небавом! — сказала ще дївчина і пішла на маленьке кладовище коло каплиці.

Недалеко двора, за великим старим парком, при дорозї, стояла мурована, гарна каплиця, яку ще отець Заборовского вибудував на памятку своєї покійної жінки, котрої домовина находила ся в пивници каплиці. Ся маленька, люба на око сьвятиня божа, в котрій не змістило би ся більше, як пятьдесять осіб, стояла мов у вінку з густого. зеленого живоплоту, що великим і високим простокутником обняв місце вічного спочинку не лише матери Заборовского, але й цїлої родини єго, котра колись жила в Залїсю, а тепер відпо-

чивала ту, на своїм окремім кладовищи, здалека від хлопского кладовища там за селом з єго запалими могилками та похилими хрестами. Як за житя свого, так і по смерти своїй батько Заборовского, великий аристократ, не бажав собі товариства хлопів і для своєї родини заложив окреме кладовище. І так вся паньска родина лежала собі на самоті, дарма що між нею були деякі члени, котрі любили селян і були би не мали нічого против того, як би спочили на тихім мелянхолійнім сільскім кладовищи в товаристві селян. Однак треба признати, що се маленьке паньске кладовище з плакучими березами в углах, з алеєю обтинаних акаций від фіртки до каплиці і великим цьвітником довкола каплиці, мало в собі щось величавого. А коли тут засьвітило весело сонце, то кладовише се не наводило на душу тяжкої пригнетаючої задуми, лише настрій потонувшої у тужливих мріях дівчини з задумчивим усьміхом на устах. Тут у сїй каплици відправляв нераз приїзжий латиньский сьвященик богослуженя.

Недавно, перед трома неділями, поховали тут паню Заборовску, матїр Манї. Завішені над входом до гробівця, висїли ще зівялі вінки з похорону, квіти і стяжки.

Нинї поклала тут Маня сьвіжий вінок, сперла ся о стїну гробівця, притулила голову

до стіни і стояла так мовчки кілька хвилин, мов задеревіла. Єї тиха, похилена стать у чорній сукні відбивала ся виразно на білім тлї каплиці; тілько смутку було лише в тих темних кипарисах, що стояли спокійно-сумно довкола лавки побіч каплиці. Веселі пташки щебетали, скачучи по живоплоті та вигріваючи ся до сонця по вчерашній бурі і стужі. Але молода дївчина не чула їх; по єї блїдім личку котили ся нїмі, тихі сльози. Мовчки відступила ся від гробу, присїла на сусїдній лавочцї між кипарисами, сперла голову о поруче, затулила очи хустинкою і тихе хлипанє перебило веселе щебетанє пташок. У такім щоденнім плачу шукала сирота втихомиреня свого жалю. Виплакавши ся, могла відтак спокійнїйше переживати цїлий день. Нїхто тут з чужих звичайно не заходив і она могла спокійно тужити.

Тому немило діткнуло її, коли почула, як хтось отворив фіртку кладовища. Оглянула ся і побачила, що се йшов о. Левіцкий. Здалека ще поклонив ся він їй, а підійшовши заговорив перший:

— Простїть, панно Маню, що вам перебиваю у вашій тузї. Знаю я, як ви любили свою маму і цїню високо ваш смуток.

Подав руку дївчинї і на єї просьбу усїв коло неї на лавочцї.

— Плачете? — спитав зі співчутєм, коли дівчина обтерла очи і старала ся бути спокійною.

— Коли-б ви знали, отче, як мені жаль!

— Певно, певно! — говорив о. Левіцкий. — І є за ким плакати. Знав я вашу покійну маму двайцять три роки. Була то особа, гідна любови і поважаня всїх; ціле село любило її, бо серце мала милосерне до людскої недолї. І вже нема єї... Як той час минає! Так менї здає ся, як би я що йно торік прийшов до Залїся. Тодї ще ваша мати була молоденька, така як ви, може троха старша... Ви мабуть не більше лїт маєте, як девятьнайцять. Я-ж був на ваших хрестинах...

— Вже двайцять буде.

— А так-так; ви ровесниця мого Ґенка. Боже, як той час минає!

Тут він замовк, думав щось хвилину, а відтак глянув допитливо дївчинї в очи:

— Вам певно дивно, чого я тут зайшов? — спитав ся.

— Нї! чого-ж би?

— Я йшов дорогою і через фіртку побачив вас. Думаю собі: вступлю і пораджу ся з вами.

— Прошу дуже; все зроблю, що можу.

— Ви знаєте, панї, що по остатних виборах посла я з вашим батьком жию в незгодї,

Колись ми жили собі як добрі сусіди в приязни; самі памятаєте, як часто бував я у вас в гостях; але підчас виборів склало ся таке, що я почув жаль до вашого батька, не з особистих причин, борони Боже, лише з причин суспільної натури, з національних причин. Вже як я й не люблю заводити політичних суперечок, але тоді підчас виборів я не втерпів, за богато мені було, сказав прикре слово — і ми загнівали ся. Бог видить, як мені то немило було й є, — бо як же так можна: на посла руских селян вибирати доконче Поляка-дідича, та ще такого незичливого — але я рад би тепер погодити ся, а то тим більше, що маю просьбу до вашого тата, і то не від себе просьбу, тілько від села.

Дівчина дивила ся спокійно на сьвященика, на єго короткозорі очи і вже сивіюче волосє, та на руки, в котрих нервово обертав палицю.

— Яка-ж то просьба? — спитала.

— Знаєте, вчера погоріла нам церква. Тепер я не маю де правити ні служби божої ні всяких иньших функций духовних. Тому я хотів би просити вашого тата, чи не позволив би мені до часу в сій каплици правити богослуженя? Бодай лиш тоді, як би на дворі була слота; бо в погоду можу правити і на

дворі. Як думаєте, чи згодить ся він на таке?

— Думаю, що згодить ся.

— Я хотів би ще нині поговорити о тім з вашим батьком. Чи застану єго тепер дома?

— Застанете. Може би то ліпше так зробити? Я поговорю перше сама з татом, а ви, отче, потім прийдете... Бо... бо...

— Бо що?

— Прикро мені то, отче, сказати: тато гніває ся на вас таки дуже — відповіла Маня несьміло, але й зараз поспішила ся додати: — Чей він мені того не відмовить, я буду сама просити.

— Просіть єго, панно Маню! Зробіть се для мене і для села!

— Прошу прийти так за пів години — сказала дівчина і зараз зібрала ся до дому.

В пів години по тій розмові о. Левіцкий несьміло застукав до комнати Заборовского.

— Прошу! — відізвав ся Заборовский в комнаті і сам отворив двері. — Прошу близше, отче! Сідайте!

Привітність Заборовского була якась холодна, прикра, і немило діткнула сьвященика. Заборовский на привіт не подав руки, лише вказав фотель, на котрім о. Левіцкий, сів, не знаючи, від чого річ почати.

— Говорила мені донька, що ви хочете каплиці для своїх функций — випередив Заборовский о. Левіцкого. — Я годжу ся і відступаю вам її до часу, поки нова церква буде готова. В таких справах, будьте певні, я з вами суперечки заводити не буду. То для Бога...

— Громада і я будемо вам дуже вдячні за сю ласку — промовив вкінци о. Левіцкий.

— Ну-ну! — перебив єму дідич. — Лише дбайте, аби в каплици і на кладовиши був такий порядок, як тепер.

— Буду старати ся.

— Як же буде з новою церквою? — питав ся Заборовский. — Дістанете що з асекурациї?

— Три тисячі.

— То мало! Мені годї тепер причинити ся чимсь до конкуренциї на церкву, бо я сам зруйнований. Мусимо почекати може й кілька літ?

— Аж кілька літ?

— А вже ж! — відповів дідич твердо. — Недавно на школу дав я, тепер на церкву схочете — то за богато!

— Все-ж таки думати о тім мусимо.

— Що ви тут видумаєте? — питав ся дідич роздразнено. — Чи громада цїла потрафить зложити вам хоч кілька соток тепер?

Звідки возьме? Самі жебраки! Що зароблять, то зїдять. Ви тепер, отче, з думкою про нову церкву і не носїть ся, конкуренциї не розписуйте, бо я нїчого не дам і не видрете від мене. Не можу... не маю! Ще час о тім думати! Бачите самі, які тепер часи; я навіть економа не держу, бо не маю за що. Сам господарую; зійшов на простого гречкосїя, як перший лїпший Гриць або Микита.

О. Левіцкий підняв ся з фотелю, дякуючи дїдичеви ва відступленє каплиці, і збирав ся до відходу. Не мав що більше з Заборовским говорити; сам знав, що у него також свої злиднї.

— А за ті вибори — сказав ще дїдич — не потребуєте, отче, дуже гнївати ся. В полїтицї сентиментів нема; а доки я, Поляк, жию ту в Залїсю, доти, кажу вам отверто, буду старати ся, щоби польскість всюди була горою. Переможете мене, — добре; не переможете, то не дивуйте ся.

— Я не гнїваю ся, пане, на вас — відповів о. Левіцкий, хоч як єму та розмова не була по души — і думаю, що ви не повинні також на мене гнївати ся. Адже то не з особистої причини...

— Добре, добре, — перебив єму дїдич — але... Ну, киньмо се! Отже відступаю вам каплицю, оттут маєте ключ від неї.

І з тими словами передав Левіцкому ключ, подав холодно руку — і Левіцкий вийшов, з немилим почутєм упокореня в серцю. Мав би він був богато дечого сказати, але пору на се вважав невідповідною, — рад був, що хоч відступлено єму каплицю, без котрої годі було би єму обійти ся.

Ледви Левіцкий вийшов, як Заборовскому принесли з почти часописи і лист від сина Станїслава, що був поручником при кавалєриї. В ту хвилину увійшла в комнату Маня і, замітивши в руках батька лист, спитала: — Може від Стася?

— Від Стася.

— Що пише?

— Зараз! — Заборовский читав з нахмареним лицем. — Що пише? Ану, щож той гультай вміє коли написати! На, маєш, прочитай собі! Двіста зр. хоче, щоби я єму післав... Ну, вже я такий глупий не є, як єму може здає ся. — Заборовский почав нетерпеливо ходити по комнатї. — І то саме тепер жадає, коли мене вчера таке нещастє спіткало, коли я в цїлім домі сам не найду стілько готівки, а позавтра маю рату платити в банку, чотириста зр.! Думає, що я знов дістав яку другу заплату за викупно пропінациї, так як недавно! А! гультай — того я по нїм не сподївав ся...

— Він так просить! — замітила Маня несьміло, прочитавши дещо з братового листу.

— І що з того, що просить? А на похороні мами, як був, не взяв сотки? Вже її пустив? І на що єму стілько гроший? Адже має і якісь свої власні доходи! І то зовсім не малі! А я ледви сплатив тими пропінацийними грішми ріжні довги, троха обчистив господарство, і маю знову влазити в нові довги? Не дам драбови — і вже!

— Пише, що то якась справа гонорова — замітила знов Маня.

— Гонорова? — відповів батько гнівно.— Красний мені гонор! Певно в карти програв, як звичайно, а ти, тату, з остатного тягни ся і плати! Ні вже! — Заборовский махнув люто рукою. — Досить уже мене обдер! Нехай вертає з війска до дому і гарує так, як я! Нехай сам добуде з тої землї більше доходу, як я добуваю!

— Готов мати великі неприємности — докинула ще дївчина, зі страхом споглядаючи на батька.

— А що то мене обходить?! Чорт єго побери, коли такий вдав ся!

З тими словами станув коло вікна і побачив на подвірю Мошка Зільбера. Вийшов зараз з комнати і приняв жида на ґанку.

— Я прийшов до ясно-вельможного пана... — почав арендар.

— Добре, добре, я казав вас закликати — сказав дідич. — Ні, чекайте, ходіть до канцеляриї!

В канцеляриї розповів Заборовский арендареви, котрий стояв смирно коло дверий, що рад би продати все дерево, виломане або вирване вчерашною бурею в лісї. Кромі того рішив ся, так як то Мошко перше хотїв, продати єму на вируб Дуброву, але ніяк за такі дешеві гроші, як Мошко дає. Отже що він на те?

Мошко сказав, що виломаного бурею дерева ще не оглядав, отже не знає, що сказати, а що-до Дуброви, то він хоч як рад би дати більше гроший, але не може; він її оглядав і бачить, що там більше, як на тисяч зр. дубів нема.

— Але-ж, жиде, — схопив ся Заборовский — та ти мене хочеш живцем зі шкіри обдерти! Адже там буде дубів що найменше на тисяч пятьсот зр.!

— Я не пхаю ся — говорив арендар смирно. — Коли вельможний пан не може дати Дуброви за тисячку, то я цілком не хочу її купувати. На що менї страти?...

— Страти... страти! — говорив дідич зневажливо. — І ти, жиде, коли стратив?

— Чому ні, ясний пане? От вчера стратив; взяв від попа поле в аренду і град все вибив.

— Ну, але за тисяч зр. я Дуброви не продам!

— Як пан хоче — замітив Мошко.

— Даш 1500 зр.?

— Не дам! Там, у Дуброві, дуби не такі старі і грубі, материял будівляний не першої сорти.

— Але-ж, жиде! Тепер зелїзниці будують, дубових порогів потребують тисячами.

— Я знаю — говорив Мошко спокійно, запхавши палець в бороду. — Н-ну! Дам ще 50 зр. більше — додав по хвилї, вичікуючи якби зі страхом відповіди.

Заборовский зробив грізну міну, приступив до жида, поклав єму руку твердо на плече і, зісунувши брови: — З ким же то, братку, — каже — думаєш в той спосіб торгувати ся? По пятьдесятцї докидаєш?

Мошко аж зігнув ся під тяжкою рукою дїдича і настрашеним голосом відповів: — Я би може й докинув ще троха, як би собі зараз міг відтягнути з тих гроший за Дуброву моїх пять-сот зр., що менї вельможний пан винен. Вже три роки...

— Що? відтягнути?! — спитав Заборовский. — Нї, жиде, я бачу, що нинї з то-

бою не дійду до ладу. Іди собі, жиде, йди, най тебе не виджу, бо рука мене свербить! Щезай мені з очий!

І майже викинув жида за двері. Мошко постояв мовчки кілька хвилин на ґанку; хотів вертати ся, але роздумав ся і помалу пішов до дому.

Однак вечером того самого дня Заборовский післав знов по него і продав єму Дуброву за 1100 зр. з умовою, аби тепер ще не відтягав єму з тої суми нічого, бо потребує. З тих гроший зараз на другий день по полудни пішло 400 зр. до банку на сплату рати, а 200 зр. синови, бо Заборовский бояв ся можливого скандалу і розважив, що із Стася господар не буде. Мошко того дня був незвичайно вдоволений...

III.

Рано-вранці, ще сонце не сходило, як сімдесятьлітна мати о. Василя Левіцкого, бабуся Клявдзя, як її звичайно називали, вже прокинула ся зі сну і не могла знов заснути. Се у неї вже від довгих літ так вело ся, що не могла довше спати; іноді лише дві-три години сну зовсім їй вистарчали, хиба що по обіді часом також припочивала. Нині збудила ся она ще раньше, як звичайно, бо ніч була дуже парна і в хаті взяла ся така духота, що годі було довше полежати. До того ще й соловій в городі щебетав так голосно, що бабуся майже гнівала ся на него, бо не лише збудив її, але міг збудити й сина і невістку в сусідній комнаті а внуків у третій комнаті.

Умивши ся і одягнувши ся, бабуся Клявдзя наложила на ніс свої замарані окуляри,

через котрі — не знати, як могла она що бачити, відслонила вікно, отворила єго і виглянула в город. Від ліса віяв легенький душний вітер, а сонце ледви заяснїло поміж галузєм ліса і города та кілька промінїв кинуло у комнату старушки. Соловій щебетав уже не під вікнами, а в подальшім кутї города поміж корчами. Все ще на приходстві спало, лише у курнику чути було крик дробу, котрий уже не спав.

Бабуся сїла собі против вікна на кріслї, добула старий, з обдертими вже шкіряними окладинками польский молитвенник і почала молити ся. Єї поморщені уста рушали ся скоренько, так як нераз єї руки, коли для внуків плела пончохи. Відчитала кілька молитов і зложила молитвенник на колїна. Поморщене, але ще як на старушку сьвіже лице єї прибрало вигляд побожний; сиві очи сягнули понад окуляри, що осунули ся майже на кінчик носа, і вдивили ся в небо. Се она до відчитаних молитов додавала ще свої. Молила ся за здоровлє невістки, добродїйки Левіцкої, аби Бог дав їй доброго здоровля... Тілько дїточок потребує єї опіки і стараня; коли она їх виховає та в люди виведе? А що її ще жде?...

Відтак бабуся перейшла думкою на свого сина, о. Василя Левіцкого, і в молитву за єго

здоровлє вмішав ся маленький гнів єї на него з причини вже давної. Бабуся мала жаль до сина, що той не квапив ся доньку Ольгу видати за учителя Горошиньского, хоч они обоє припали собі вже давно до вподоби. На що син справді жде? За кого думає її видати, коли посагу за нею не може дати? Порядного чоловіка майже прогнав з хати і тепер не знати, що з того буде. Може нині побачить Горошиньского, як той рано своїм звичаєм піде до ліса, то мусить єму сказати, щоби не тратив надії.

Тут молитва бабусї приняла уже вид не молитви, тілько журби, коли нагадала собі по черзї внука Славка. Мав приїхати ще вчера до дому і не приїхав. В листї не згадав анї словом, чи дійшов уже до ладу з тою Стефкою Ковальскою, що її думав сватати, чи нї. Мабуть нїчо з того не буде, коли не писав о тім. Тілько лїта дармо тратить хлопчиско та сидить батькови на карку, замісць свій власний хлїб уже мати.

І знов журба бабусї перемінила ся на сердешну молитву, коли нагадала собі внука Ґенка, що за кілька днів мав у ґімназиї складати іспит зрілости. Вчера викладала бабуся кабалу і сама була немило зворушена, коли з карт вийшло, що родину жде новий клопіт. Сей клопіт відносив ся очивидно не до кого

иньшого, тілько до Ґенка. Тому трохи не зі слезами в очах благала бабуся Бога, щоби допоміг єму зложити сей іспит. Кілько вже коштував сей хлопець, дві кляси повтаряв, иньші ледви „перелазив“ — нехай би вже раз виліз із сеї ґімназиї, може лекше було би батькови.

Не поминула бабуся і иньших внучок; згадала у своїй молитві і Зоню в інституті і Наталку і маленьку семилїтну Мариню і чотиролїтну Клявдзю, пестїйку свою. А для себе молила лише у Господа, аби могла діждати ся весїля хоч трох старших внучок. Більше собі вже не бажала.

І коли она так молила ся, сонце, продерши ся крізь галузє яблінки, осьвітило її блеском, мов яку сьвяту, відбило ся в замараних окулярах на носї, і обсипало промінєм єї сиве, вистаюче зпід хустки волосє, так, що оно аж забілїло. Соловій і жайворонок, ластівки в гнїздї під дахом і воробчики вторували бабуси хором до єї ранїшньої молитви.

Відтак она встала, перехрестила ся і, як доси здавала ся мов отяжіла, мов немічна зі старости, так тепер жваво вийшла до сїний, отворила двері від кухнї, увійшла і сильним голосом обізвала ся: — Марто, а ти ще спиш? Ставай-но! вже час! Десь ти нїколи не можеш виспати ся анї в зимї, анї в лїтї!

Марта стала протирати очи та щось бур-

мотіти на „стару“, що ніколи не дасть виспати ся; а тимчасом бабуся вже була на подвірю, отворила курник і випустила галасливу дробину на волю. Качки і кури зараз її обскочили, позадирали в гору дзюби і допоминали ся о поживу. Одна відважнійша курка навіть вискочила їй на плече.

— Зараз, зараз! — успокоювала їх бабуся. — А ти, чубата, геть мені з плечий! На, маєте!

І виймила з кишені зерна та кинула на землю. Зерно носила она все при собі, отже не диво, що качки і кури знали і шанували свою паню дуже, ходили за нею слідом, а в неділю відпрожували її аж під церковну браму. Там звичайно бабуся обертала ся до них і наказувала їм вертати до дому, на що качки підповідали послушно „так—так“ і разом з курми завертали від брами до дому...

Від дробу пішла бабуся у стайню. Насварила заспаного пастуха, що ще вилежує ся на сіні, і пішла подивити ся, чи скіпці до подою чисті.

Так починало ся майже що дня занятє старої жвавої бабусі, котра була душею господарства і у всім виручала свою невістку. Колись, давно вже, не могла невістка з нею погодити ся, хотіла сама бути господинею в хаті, сперечала ся, але потім присіли її

діти і рада була, що було кому ще виручити її в роботі. Бабуся Клявдзя, славна господиня ще з давних часів, не соромила ся ще до недавна ходити з женцями жати, причім всїх випереджувала; она доглядала всего, кухарок учила, находила для них добрих женихів; парубків тримала остро, але більші сьвята, як Різдво і Великдень, обходила разом з ними; знала майже всї тайни села і давала, де могла, раду. Давнїйше було їй лекше помагати; син мав ся лучше, дїтий тілько не було; а нинї цїлий дім мусїв рахувати ся з грошем, котрого все не ставало. Але бабуся все щось находила для бідаків.

Упоравши ся з ранїшньою роботою, вийшла она на дорогу, щоби в рові назбирати мокрецю і бабки для канарка; аж ту нараз, на своє диво, побачила в рові пяницю Криворукого. Він припідняв ся на руках і старав ся підійти до „старої їмосцї," але та здержала єго на місци грізними словами: — А ти що? в рові спав?

— Та я, прошу їмосцї, ще з вечера... зачав Криворукий оправдувати ся.

— Ще з вечера! І коли ти, чоловіче, опамятаєш ся? Чому ти на свої дїти забуваєш?— питала ся гнївно старушка.

Пяниця тілько махнув безнадїйно рукою.

— Може би їмосць дали що для них? Бігме, не мають що їсти! — сказав по хвилині, вдививши ся в землю.

— Пришли їх тут, то дам; а на твої руки не дам. Жінку пришли!

— Дайте! дайте! я їм занесу.

— Не дам! — говорила бабуся енергічно. — Вже я знаю, куди ти носиш то, що я тобі даю. До Мошка носиш, пянюго! Щезай мені з очий!

І бабуся направду розсердила ся та без „бабки" хотіла вертати до хати. „Пянюга якийсь! — приповідала она. — А бідні діти з голоду мруть! Треба їм що післати."

Але Криворукий сам відійшов помалу дорогою, мов би справді засоромив ся, і бабуся стала збирати бабку і мокрець. Тимчасом дорогою надійшов учитель Горошиньский і здалека ще поклонив ся бабусї: — Добрийдень вам, пані!

Бабуся підняла очи і пішла єму назустріч.

— Ви до ліса? на прохід, як звичайно! То добре, то здорово! Що чувати коло вас?— І не дожидаючи відповіди, зниженим голосом спитала ся: — Не говорив мій син з вами нічого тоді, коли церква горіла, а ви скарбону виратували?

— Ні, не говорив — відповів учитель. — І не подивив ся на мене. Ще накричав на панну Ольгу, що промовила до мене. Я вже рішив ся старати ся о иньшу посаду; мені ту житє не миле.

— Ай! які-ж бо ви нетерпеливі! Ольга прихильна вам, а ви...

— Та що мені з того? О. Левіцкий вважає мене женихом невідповідним для своєї доньки тай справедливо, бо що я за жених? бідний учитель! Маловажить мене, хоч сам до школи ніколи не загляне... Даруйте, пані, що таке кажу, але мені гірко. Богато-б говорити, а мало що слухати. Піду собі звідси тай буде спокій і вам і мені.

Бабуся стояла хвилинку безрадна.

— Ні, не кажіть так, пане Горошиньский; мій син рад би дітям як найлучше зробити, а не знає як. Клопотів має з ними богато... Але я вже єго троха приготовила... може то якось удасть ся! Мені так жаль Ольги!

— І мені! — відповів учитель жалісно. — Та що з того?

— Почекайте ще, не старайте ся о иньшу посаду, я вже то якось зроблю. Адже ви знаєте, що я за вами?

— Знаю, знаю, пані добродійко! —

і учитель поцілував руку старушки. — Але з того мабуть нічого не буде.

— Ну-ну, не журіть ся, — а тепер ідіть уже; ще побачить мене син з вами і буде підозрівати. Не тратьте надії, пане!...

— „Ой, доленько моя гіренькая!“— шептала бабуся до себе, коли Горошиньский відійшов. І зажурена вернула ся до дому.

Там уже о. Левіцкий встав з сну, лише жінка і діти ще спали. Він ждав на приїзд сина Ярослава і нетерпеливо дивив ся на годинник. Вже вчера вечером вислав був по него візок до желізниці, думав, що верне ся в ночи, тимчасом син, видко, спізнив ся. Але коли з такими думками о. Василь вийшов на город до своїх улюблених пчіл, небавом почув туркіт візка з села і з радістю вийшов назустріч на дорогу. Се справді вертав ся Славко.

— Як ся маєш, Славку! — витав ся батько з сином, коли той висів з візка.

— Ай, Славко! — кликнула бабуся, вибігла з кухні, і поправивши окуляри на носі, вдивила ся у внука. — Як же ти обгорів; але й змарнів чогось! — додала, цілуючи єго в чоло. — Як же там? все добре?

— Добре, бабусю, все добре! — відповів Славко, але таким глумливим голосом, що батько зчудований видивив ся на него. —

Могло би вправді бути ліпше, але й так добре, навіть дуже добре...

— Отже приняли тебе Ковальскі? — питала ся бабуся.

— О! принимали, ще й як! — відповів внук. — Ну, але добре, що те все вже раз скінчило ся!

— Та бо ти, Славку, говориш, ні се ні те! — знетерпеливив ся батько. — Кажи-ж: дають за тебе Стефку чи ні?

— Сказали, що то від Стефки залежить.

— А она?

— А она на такого худого жениха, як я, не лакома.

— Як то? — здивувала ся бабуся.

— Зовсім звичайно, бабусю. Трафив ся ліпший жених, професор ґімназияльний Порубский — я ще єго й не не бачив — і перебіг мені дорогу — відповів Славко з легким усьміхом. — Весілє буде в осени.

Всї троє перейшли на ґанок і тут усїли.

— Адже она симпатизувала з тобою? — допитувала ся бабуся, коли старий Левіцкий безнадійно ломив руки.

— Та що з того? — казав внук ніби спокійно, але значуча черта в кутику уст виявляла єго неспокій. — Стефка практична дївчина, знає, що що професор, то не молодий піп.

— Та якже-ж так можна! Адже ви вже були собі так як би по слові!

— Справді, бабусю, були; але проте з того ніщо не вийшло.

— Що-ж она собі думає? Чи-ж ти не пристойний, чи каліка, чи із злої фамілії, чи що такого! — нарікала бабуся піднесеним терпким голосом. — О! того я по Ковальских не надіяла ся!

— Але-ж, бабусю, кождий батько рад би своїй дитині як найлучше. Я цілком не дивую ся Ковальскому. Самі знаєте, які гаразди тепер у сьвящеників!

Батько потакував на се сумно головою.

— То не красно, то не чесно! — говорила бабуся, як би до себе самої. — Хиба становище сьвященика не важне?... Але коли так, то казала Феся, що обійде ся — додала енергічно і гнївно. — Стефка, правду сказавши, не дуже то так мені й подобала ся. Я маю для тебе иньшу панну, але мусиш тепер мене слухати, а не свого розуму!

— Мені тепер не треба нікого, бабусю, — боронив ся Славко. — Хиба я не маю для кого жити? Висьвячу ся безженним і буду жити для родини. Сестри возьму до себе...

— Що, що? — зірвав ся батько і видивив ся гнївно на сина.

— То, що чуєте.

— Я не позволю на таке! Затроїш собі ціле житє... я не позволю! Сестрами не жури ся; на те я є! А жінку собі найдеш; дівчат богато на сьвіті і то не таких ще, як якась там Стефка.

— Тату, тату! Не говорили-б хоч ви такого! Оженивши ся, я не міг би вам анї троха помогти, а ви-ж помочи потребуєте; не так ви, як сестри....

— Бог ласкав! — відповів батько. — В тім не твоя голова!

— Не моя голова; але я бачу, що ми у крайну нужду попадемо в сїм селї.

— З того ще не виходить, аби ти собі сам сьвіт завязував!

— Добре, добре! Але-ж на таку біду, яку нинї бачу в Залїсю по тій бурі, просто дивити ся годї; а не то щоб я від селянина брав який гріш за требу. А такі самі й иньші села...

— То що ж ти думаєш робити? — питала ся бабуся.

— Тепер з Залїся анї не рушу ся; досить уже наїздив ся і людий пізнав! Тілько й користи з того! А що буде дальше, побачу. Коли-б я мав гроші, записав би ся ще на який иньший факультет, а так... буду радше сидїти дома поки-що.

Бабуся хитала тілько журливо головою на таку мову. — І хто би був по Ковальских такого сподївав ся? — додала ще гірко і пішла приготовити для Славка снїданок.

А о. Левіцкий, похиливши голову, промовляв: — Рік уже стратив! Тепер знов чекай!

— Не журіть ся, тату, — успокоював єго син. — Якось то буде! я вже знаю, що зроблю! Нехай женитьба буде й оправдана, все-ж мотиви єї більше самолюбної натури і чей геройством єї не назвете?

— Геройством... геройством... — воркотїв старий Левіцкий. — То пуста фраза, сину! Геройством є виховати таку численну родину, яку я маю, а крайним самолюбством є жити одиноко, для себе лише.

— Для себе жиють лиш ненормальні люди — відповів син. — Хто-ж хоче мати якесь вдоволенє з житя, той мусить для других жити, як не для своєї родини, то для чужих. А я вважаю себе нормальним чоловіком, не яким скупарем або півголовком. Подружне житє не є геройством, коли оно всї клопоти і смутки винагороджує й потїхами.

— Теория, сину! Говориш тепер так тому, що гарбуза дістав, але коли се переболиш, то знов схочеш стати таким само-

любом, як другі, і твого геройства тобі відхоче ся.

— Так ви кажете? Ну, побачимо! — сказав син і гірко усьміхнув ся. — То таке самолюбство було би оправдане, а може ще й заслугувало би на похвалу, якби я заложив собі власну родину і безрадно, а може й спокійно дивив ся відтак, як Ольга або Наталка будуть старими паннами тулити ся у тіток або де? То було би гарно?

— Ольгою і Наталкою ти не жури ся! — відворкнув батько, захмарений. — Я ще, хвалабо, жию і здоров, а они в мене діти добрі, женихи найдуть ся.

— Ага! для Ольги найдете певно такого професора, як Ковальский для своєї Стефки! Тілько біда в тім, що Стефка все таки мала якийсь посаг і то мабуть не малий, а ви що маєте для Ольги? Говорім, тату, отверто: у вас — сам не знаю, звідки — взяли ся якісь фальшиві аристократичні понятя. З одної сторони таке крайно лихе материяльне положенє, що навіть ніякої часописи не тримаєте, а з другої сторони якісь неоправдані претенсиї до житя, якась безпідставна надія на лучше житє для себе і дітий, якого абсолютно ніхто в нашім положеню не зазнає. Самі не бачите, як ви серед своїх щоденних клопотів о прожиток родини, котрих перемогти

не можете, зробили ся на все байдужі, село запустили до неможливости; а про те ви все ще вперті...

— Ні, Славку, з тобою нині годі говорити — угнівав ся батько і встав з лавки. — Ти нині роздразнений по невдачі, не дивую ся тобі! Иньшим разом я би тобі таких слів не дарував! Дай спокій; вже я знаю, що роблю.

— Я вже, тату, спокійний! Гарбуза дістав я ще тому два тижні, отже мав час розважити собі своє положенє. Я був за той час у Львові і...

— Як то? І у Львові був ти?

— Був! Мусів кудись між людий поїхати, бо инакше був би здурів на самоті. До того вам признаю ся, що заким я захвалюване вами самолюбство рішив ся покинути, то немало намучив ся.

— Будеш ти ще інакше думати! — закінчив батько розмову. — А тепер ходи до хати!

Трохи не цілий день тілько й розмови було в домі о. Левіцкого, що про невдачу Славка. Журила ся нею мати, журили ся сестри. Ольга пожалувала брата на самоті словами: „Обоє не маємо щастя.“ А він через весь час сих допитів і розмов був якийсь острий, троха рубашний, глузував собі з родини Ковальских і з Порубского, хоч непри-

хильні для Стефки уваги родини старав ся усувати; очивидно удавав лише спокійного, бо в голосї єго тремтїло роздратованє і вражена амбіция; заразом слова єго і виступ були такі енергічні, як би порішив якусь важну а непевну справу, що довго мучила єго, а тепер, уже полагоджена, уступила ся. Він ходив довгими кроками по комнатї, курив завзято тютюн, і рухи мав такі, як би хотїв з ким борикати ся. Таким рішучим, ечергічним, сестри ще не бачили єго, і тому румяна, повновида Наталка стала майже не довіряти єму та перед мамою нишком замітила: — Ох! який же він нинї прикрий! Перше був такий лагідний...

Під вечір вийшов Славко в село, обійшов трохи не всї улицї, приглянув ся нещастю, говорив з деякими селянами, вступив до учителя (хоч про Ольгу не говорив з ним анї слова), забавив у него хвилину, і пішов ще в лїс. Там, як би єго гонив який неспокійний дух, не ходив стежками, тілько впоперек, нераз через гущавину, слухав туркотаня дикого голуба, і аж коли вже добре смеркло ся, вернув ся до дому. Мати була вже неспокійна, де подїв ся, і сеї ночи нїяк не хотїла позволити єму спати в стодолї, де собі бажав, лише постелила єму в комнатї. А й в ночи, коли вже Славко спав, мати від-

хилила легко двері і подивила ся, чи припадково не вийшов куди. Але Славко спав спокійно і твердо, втомлений далекою дорогою і довгим проходом.

Дуже немило вразила отся Славкова пригода цілу родину. Всї вправдї находили для него і для себе слова потїхи, але про те були прибиті...

IV.

Жила в Залісю вдова Дорошиха і мала трох синів. Один з них, Петро, шкільний товариш Славка, кінчив сего року фільозофію у Львові, другий Іван, служив у війску, а третій, Гриньо, сидів дома при мамі, пар. бок уже лепский і до війска також здалий. І жила та вдова не в роскоші, а в біді. Тілько всеї помочи мала, що часом найстарший син зі Львова присилав їй кілька риньских. Більше і частійше не міг посилати, бо й сам не мав з чого жити і удержував ся з лекций та малих стипендий. А ту, дня 9-го червня, стрітило Дорошиху велике нещастє; буря розвалила єї стару хату і занесла аж на толоку. Нігде тепер було вдові голову склонити; отже спала з Гриньом в шопі та ждала на лист від Петра

зі Львова. Гриньо все описав єму докладно, як они були в поли, як захопила їх там буря, а потім прийшли до хати і не застали єї вже на місци, тілько одну грубу. Цілу хату буря вивернула, занесла як коробку на толоку і там поломила. Так тепер они тілько на него, на Петра, як на Бога, мають надію і чекають, аби він сам приїхав та порадив, що робити.

Але лист від Петра не приходив і вістки ніякої не було.

Тому то, коли Дорошиха перевідала, що приїхав „панич" Славко, зараз на другий день вибрала ся на приходство до него. Але ще й половини дороги не уйшла, як стрітила єго в селї.

— А ви куди, пані-матко? — питає ся.

— Та я до вас, паничу! — каже вдова і хоче цілувати панича в руку, але той не дає ся.

— А я йду до вас! Бачите, одна в нас думка. Був я у Львові і бачив ся з вашим Петром. Дуже згриз ся вашим нещастєм, каже, що за місяць приїде до дому і поставить вам нову хату, а тепер передає вам через мене двайцять зр., аби ви мали з чого жити. Не міг скорше прислати, бо не мав. Доки він приїде, радьте собі, як можете.

І Славко передав вдові гроші. Та знову хотїла єго цілувати в руку.

— Не цілуйте мене, бо то Петрові гроші, а не мої. Тай не вам, старим, мене по руках цілувати.

— Ой, паничу солоденький! — зітхнула вдова, завиваючи гроші кріпко у шматинку. — Та я так тішу ся вами, як би рідного сина побачила. Що-ж він там робить, мій Петро? Здоров, моцний?

— Здоров, як оріх!

— Слава-ж тобі, Господи! — і вдова підняла руки до неба. — Писав, що в осени дістане вже посаду.

— Дістане; буде учити в латиньскій школї.

— Гей, Боже, Боже! — Я собі думала, що він буде панотцем так, як ви, паничу, що менї голову стисне... а він нї! як завзяв ся! Професором, каже, хочу бути, а не попом. А попом таки найлїпше бути; все єму щось, чи з живого чи з мерлого, перепаде. А який пошанівок у людий!

Славко дивив ся на вдову і усьміхав ся незначно.

— Не бійте ся, — каже — буде і з вашого Петра пан, більший, як з мене.

— Все-ж що сьвященик, то не професор. Возьміть от нашого професора, а свого тата...

— То не так, матусю; Петро ваш буде професором у високій школї, в латиньскій,

що її ґімназиєю називають, в такій, як він сам до неї ходив у Львові — поясняв Славко. — Там він і більшу плату буде мати і пошанівок більший — паном буде!

— Дав би то Бог! — зітхнула вдова. — Дай же, Боже, вам, паничу, доброго здоровля і доброї долї, що ви мене потїшили. Чую через люди, що ви жените ся? — додала она тихше і довірочно, як добра порадниця.

Славко зі страхом глянув на Дорошиху.

— Женїть ся, паничу, — радила вдова — аби й ви мали потїху і ваші тато і мама. Не кай ся рано встати, а молодо оженити ся...

Славко зовсїм не знав, що на те відповісти, але вдова й не ждала на відповідь, тілько попрощала ся зараз і вдоволена пішла до дому, від часу до часу оглядаючи шматинку з грішми.

„Не кай ся рано встати, а молодо оженити ся“... повтаряв собі Славко в думцї слова вдови і усьміхав ся глумливо. І всї они, селяни, справдї рано встають і вже що найскорше роблять, то женять ся, та чи відтак не кають ся, то ще питанє — думав собі Славко, але тут і нагадав собі характеристичну сьміховинку про одного селянина, котрий жалував пана, що у того було тілько троє дїтий, коли тимчасом у него було аж девятеро. Дїти, то селяньский капітал... був може колись, але вже тепер не є. На малесеньких ґрунтах сидять

они, ті діти заможних колись батьків і ледви дихають, не жиють, тілько животіють. А що й они не кають ся молодо женити ся, не маючи нічого в руках, то повстає отупілий з біди сільский пролєтарият, зовсім відмінний від міского, материял майже до нічого неспосібний, хиба до дальшого тупого, бездушного житя.

Говорили, що в Залісю, вже по знесеню панщини, було богачів немало. А де они тепер? Де перше жив ґазда вигідно на двайцятьох морґах поля, там тепер бідує ціла громада єго дітий і внуків. Остала ся ще богачами лише родина війта Костишина, правдива аристократия заліська, котра свою материяльну незалежність дає відчувати своїм біднійшим сусідам не гірше славної аристократиї по сільских дворах.

Нагадавши собі ту сільску аристократию, Славко дуже значучо похитав головою і енерґічно вдарив палицею по придорожних бодяках. „Не кай ся рано встати“... прийшла єму знов вдовина рада на думку, та він зараз убив сю пословицю иньшою: — Добрий кожух, та не на мене шитий!... Він аж закусив зуби, коли нагадав собі Стефку, і за думками про неї забув про всіх бідаків і богачів Залісся. Чим більше старав ся не думати про неї, тим виразнійше бачив її перед собою, красну

і милу, не дуже вправді „поетичну“, але проте таку, що кождому могла би „закрутити голову“.

Ішов селом без цїли і дуже рад був, коли при коршмі стрітив знакомого урядника, люстратора з виділу повітового.

— Як ся маєте, пане Дзюбиньский! — привитав ся з ним скоренько, так як би бажав розмовою з ним прогнати чимскорше навісні думки про Стефку. — Що стало ся, що ви заїхали до Залїся?

— Я з орудкою, — відповів той — оглянути шкоду; виділ краєвий призначив запомоги для потерпівших сїл.

— Значить: до війта маєте орудку?

— І до війта і в село мушу піти, і до двора.

— Чому-ж ви до коршми заїхали, а не до нас? Ви-ж з батьком знайомі? Вступіть хоч на хвилину! Батько готов гнївати ся.

Дзюбиньский не довго дав ся намовляти; оба сїли на візок і заїхали на приходство. Завдало се трохи клопоту бабусї Клявдзї, але она зараз собі порадила в той спосіб, що качцї зробила смерть, а гостеви потїху. Дзюбиньский побув у сьвященика кілька годин. Розповідав, що громада дістане 300 зр. запомоги; привіз кілька новин з міста і довший час підтримував розмову про холєру, а то

при нагоді зеленої салати, яку подано до качки на обід. Казав, що поодиноких випадків холєри буває досить богато і він, хоч як нежонатий не дуже цінить своє житє, але на свій зіпсований по реставрациях жолудок таки тепер уважає, чогось боїть ся. Іменно комісиї санітарні, розпорядженя властий, преріжні розправи о причинах холєри, грізні, хоч може й прибільшені вісти, друковані по часописах, все те заставляє єго зовсім не маловажити собі бодай декотрих рад лікарских і він справді тепер став дуже недовіряти огіркам, воді, овочам і иньшій поживі, що має погану прикмету псувати жолудок.

Бабуся Клявдзя нагадала собі притім кілька давнійших холєр і запевняла, що понад чісник і горівку ліпших ліків на холєру нема. Звернула при тім увагу сина на те, що не шкодило би на випадок мати кілька фляшок міцної горівки в шафі; чісник она вже має. Врешті, казала, раз курці смерть; коли Бог судив чоловікови вмерти, то від чого-будь мусить померти. Хоч своєю дорогою треба уважати — і тому зараз заборонила наймолодшим внучкам їсти зелені ще порічки і аґрест.

Вже сполудня вибрав ся Дзюбиньский із Славком до війта. По дорозі стрітили якогось хлопця, що зза пазухи винимав зелені яблока і їв їх з великим смаком, не зважаючи

на можливі наслідки того. Оба усьміхнули ся і порадили хлопцеви, не їсти яблок. Хлопець послухав, при панах не їв, але скоро тілько ті відійшли, заїдав дальше зі смаком.

Хата війта Юрка Костишина була досить простора; недалеко неї розлила ся широка гноївка, а в ній велика безрога з кількома поросятами перевернула ся на бік і гріла ся до сонця, прижмуривши очи. Хатні двері були отворені і видко було, як кури з сіний входили собі свобідно до комнати, а звідтам вертали назад до сіний.

-- Дома пан війт? — спитав Славко голосно, станувши з Дзюбиньским перед порогом.

Ніхто не відозвав ся. Аж за хвилину з якогось угла в сінех вийшов чоловік уже старший; сорочка у него на грудях була розіпнята і видко було космате тіло, так само обгоріле, як лице і руки.

— Слава Ісусу! — привитали ся.

— Слава на віки! Що доброго скажете, панове? — спитав ся війт. — Прошу близше.

Дзюбиньский оповів, за чим прийшов.

— Ага! ну-ну, добре, — відповів війт — біда, пане, в селї, велика біда! От, зачекайте, небавом зійде ся старшина, то вам не наоповідають ся. — І протираючи очи, додав ще:

— Я троха дрімав собі в холодку; так муха тне, що ні суди Боже перед нею сховати ся.

А в хаті справді гуділо мов у великім улию; в сінех і на дворі літали цілі рої мух та навзаводи лізли в очи, сідали на ніс, на лице, так що за хвилю допекли Дзюбиньскому і Славкови до живого і они вийшли та сіли в тіни під шопою. Пан війт присів собі коло них; не дуже був охочий до розмови і жмурив нині чогось очи. З дальшої розмови вийшло, що він вчера був на хрестинах та пізно в ніч забавив ся.

З шопи доходила якась немила воня і Дзюбиньский і Славко не могли спершу вгадати, що се.

— Що ви там маєте в шопі, що так чути? — спитав вкінци Славко.

— Та от, староство прислало бочку якогось квасу; троха з него вилляло ся, — так чути, що мені ціле обійстє заповітрило. То, каже, на слабість має бути.

Тоді і Славко і Дзюбиньский здогадали ся, що то кислота карболева і вже тепер зовсім добре розпізнавали її по запаху. А війт говорив дальше:

— Не знаю, чи то людям на випадок давати пити, чи зливати їх? От не мала баба клопоту та ще зі слабостию!

Оба панове замітили се зараз, що війт ніколи не називав холєри по імени.

— А ви єї не боїте ся? — питав ся Дзюбиньский та здивованими очима дивив ся на велику гноївку недалеко хати, з котрої душна пара так і піднимала ся в гору та розносила стаєнну воню довкола.

— А чого бояти ся! — казав війт, позїхнувши голосно на весь рот. — Кому Бог судив вмерти, той умре чи на ту чи на яку иньшу слабість.

Славкови нагадала ся притім мимоволї бабуся Клявдзя зі своїми словами зовсїм такими самими, як війтові, і він усьміхнув ся.

— А порядки в селї ви вже поробили? — питав ся урядник.

— Які порядки? — дивував ся війт.

— А от, чи гноївки позасипували, керницї понаправляли?

— А чого гноївки засипувати? Добре староству наказувати!... Гною треба — то хлїб. А керницї які були, такі є, нема чого направляти.

Дзюбиньскому прийшла на думку та керниця, що він бачив її при дорозї, коли йшов сюди. Оцимроване єї сягало ледви кілька цалїв понад землю; довкола неї було повно болота, а в болотї повно сїна; певно віз ту перевернув ся і богато сїна застрягло в болотї

та гнило разом з торічним листєм і всякою иньшою нечистотою. Кілька качок жидівских роскошувало ся в тім болоті.

— Ну-ну, — замітив Дзюбиньский — не дай Боже у вас слабости, то похоронів будете мати досить.

— Якось то буде — втихомирював війт боязливого урядника. — Розуміє ся, порядки скажу зробити... Староство казало.

Прийшла громадска старшина. Довідали ся, за чим Дзюбиньский приїхав, і розповіли єму подробиці нещастя в селї, Урядник побалакав ще хвилинку з радними, умовив ся, що за годину піде з ними оглянути шкоду в селї, а тимчасом пішов до двора. На відході Славко звернув єго увагу на те, що варто би ще послухати наради над холєрою. Іменно писар, низенький з хитрими очима, чемненький аж до самопониженя чоловік, наставав на те, аби вже раз полагодити справу з холєрою. Староство казало се і те зробити! буде карати! треба слухати, треба порадити! — Але Дзюбиньский не мав часу і, попрощавши ся із Славком, пішов до двора. Славко остав ся; вся старшина знала єго добре і як свого не соромила ся та радила свобідно. А нарада та відбуда ся незвичайно цікаво і весело.

Війт повідомив старшину, що в шопі

має вже яптику, бочку квасу для хорих на випадок. Один радний подав раду, піти подивити ся на ту яптику, і всї зібрані пішли до шопи.

— Ов, якже чути погано, як доготь не доготь, мара знає що! — замітив сей радний, підійшовши до бочки.

— Та во! тілько менї обійстє заповітрило! — нарікав війт.

— Якже-ж єго уживати, того лїкарства?

— А нам по що се знати? — відповів другий радний. — Пан Біг ласкав, відверне слабість на лїси, на гори, а ми то потім виллємо де, та най хроби в землї потрують ся.

— Ба, але староство... — перебивав заєдно писар — казало шпиталь заложити, призначити прислугу до шпиталю, все приготовити завчасу.

— Що там староство! Гірше було би, як би слабість пішла на худобу.

— Як же так? — спитав Славко здивований. — У вас люди менше вартні, як худоба?

— Та що люди? — говорив радний, дивуючись знов Славкови, що той сего не розуміє. — Вмре менї жінка, можу другу дістати ще й з віном; помре менї дитина, дасть Бог другу; помре старий тато — ну, годїж людям вічно жити — але згине менї кінь або корова

тоді я бідний, того мені не зверне ніхто. Так-так, паничу, аби-сьте знали...

Славко тілько здвигнув мовчки плечима на таку мову...

Старшина вийшла з „яптики“ і сіла під шопою. Всї задумали ся; лише війтів свояк, також Костишин, Андрій усьміхав ся значучо.

— Знаєте що? — зачав він. — Адже Дуткова хата на вигонї пуста?

— А! таже пуста! — потвердили всї радні.

— То ми з неї шпиталь зробимо — казав той дальше.

— А як Дутка не схоче?

— Чому би не схотїв? І так єму пусткою стоїть.

Але треба було доконче спитати самого Дутку. Війт встав і на цїле горло крикнув: — Івасю, Івасю — на! А ходи-но сюди!

Прибіг може десятилїтний хлопець з огорода. Єму поручено прикликати Дутку. Заким той прийшов, замітив котрийсь з радних, що Дуткова хата, призначена на шпиталь, страшно вогка і валить ся і вода до неї затїкає...

— Е-во! — рішив війт коротко — то тілько так, аби рахувало ся, що є шпиталь. В старостві казали: „Мусить бути і вже!“

Прийшов Дутка, згодили хату на шпиталь за незвичайно низку цїну.

— Тепер би нам дохтора вибрати — відразу обізвало ся аж двох радних.

— Гм, яптика вже є, шпиталь є, а дохтора нема — промовив війт. — Щож ви на то, брате Андрію?

— Ну, тай хорих нема ще — відповів Андрій.

— Ба, але староство!... — говорив війт своє. — Дохтор мусить бути завчасу.

Кум Андрій Костишин, як Славко замітив, визначував ся поміж своїми товаришами найбільшою вигадливостию і справді заслужив собі на імя радного, бо рішав скоро всякі питаня і на все находив раду. І тепер він не довго думав, лиш усьміхнувшись подав раду, щоби на доктора взяти „дурноватого Антошка". Вже то слово „дурноватий" зацікавило Славка і він з подивом дивив ся на сьвітлу раду громадску, коли она засьміяла ся на ціле горло і відразу пристала на думку кума Андрія.

— Справді, дурноватий Антошко буде найліпший дохтор до шпиталю! — загули всї. — Який шпиталь, такий дохтор!

Славко усьміхав ся, а війтів Івась на приказ батька привів будучого дохтора з коршми, де він звичайно пробував. Цїлій радї незвичайно подобало ся, що вигадали для Антошка імя „дохтор". Був то, сказати б, громадский

волоцюга, за здоровий, щоби мав надію жити з милостині, а за лінивий, щоби взяти ся поважно до роботи. Був якийсь час громадским пастухом, відтак жидівским водоносом, зарібником і — посьміховищем для цілої громади, особливо коли запив ся. І такому то чоловікови припала тепер честь бути „дохтором". В одній сорочці і штанах, без шапки, станув він перед сьвітлою старшиною громадскою і справді дурновато усьміхав ся.

— Ну, Антошку, ми обібрали тебе за нашого дохтора — зачав кум Андрій.

Антошкови була то новина не аби-яка і він недовірчиво спитав: — За дохтора?

— А-я! або що? не хочеш бути? Як не хочеш, то ми Криворукого возьмемо. Яке їхало, таке здибало!

Старшина громадска засьміяла ся.

— Ніби то, як то за дохтора ви мене обібрали? — питав ся Антошко, не зважаючи на сьміх.

Кум Андрій встав і, не промовивши ні слова, завів Антошка до „яптики", казав єму понюхати карболеву кислоту і пояснив, що то хорим має давати пити. Як з мови єго було видко, він не вірив в то, що справді так треба уживати сего „ліку", але заразом не дуже вірив і Славкови, коли той пояснив, що то треба всяку нечистоту зливати тим „квасом".

Антошко понюхав кислоту і сплюнув. Хоч дурноватим єго звали, але він знав собі ціну і не думав сповняти за дармо докторскі функциї.

— Я вже знаю — казав він — що то „холєрників“ я маю доглядати. Я чув у Мошка, що слабість від нас не далеко, тай не мислю за дармо робити в шпитали.

— Але-ж, Антосю, — відповів кум Андрій — ми тобі заплатимо тай того квасу дамо, можеш єго пити до-схочу.

— То ви єго пийте самі, — образив ся волоцюга — а менї як не буде фляшка горівки що дня, то я і дохтором не хочу бути. Я вже знаю, що то холєра! Тому двайцять лїт...

— Ну-ну! — перебив війт єму — вже ми тобі кривди не зробимо. Дамо тобі на місяць два риньскі і що дня фляшку горівки. Згода?

— Най і так буде, що з вами робити? — сказав Антошко таким тоном, як би робив ласку цїлій громадї — і хто знає, чи справдї не була се ласка з єго сторони.

— А ти холєри не боїш ся? — спитав Славко Антошка.

— Я?! Або то холєра не така сама слабість як кожда иньша? Троха більше людий забирає; але людий і так за богато на сьвітї.

— Правду кажеш! — потвердив сам війт. — Тепер ти, наш пан дохтор, возьми собі

яптику з шопи до свого шпиталю, най менї ту не смердить! А то менї вже голова запоморочила ся від тої яптики. Десь люди вигадують таке воноче! Тьфу! То від того самого ліку можна слабість дістати. А ви, панове радні, накажіть своїм сусїдкам, най сир а потім огірки ховають, бо ще готова приїхати комісия і все зіллє тим квасом.

— Тьфу! — сплюнув і війтів брат Андрій — ще чого не бувало!... А якже потім сир та огірки з тим квасом їсти? Я не знаю, що ті пани вигадують, все аби християнинови на перекір!...

— Або єгомосць не казали так само в церкві, ще заким погоріла? — відізвав ся один з радних. — „Робіть, каже, порядки, не їжте того а сего, не пийте води“ — так як би то могло встерегти чоловіка від смерти. Ви, паничу, — обернув ся він до Славка — не гнївайте ся... але кому на вік, тому й на лїк — а як вмирати, то вмирати. Так Бог дав!

— А чому Мошко не прийшов на раду? — спитав ще пан писар.

— А де-ж би жид радив над холєрою! — засьміяв ся Андрій Костишин і всї за ним також. — Жидови іно згадай холєру, то він відвертає ся.

Славко став їм поясняти, що небезпечність велика, холєра недалеко і порядки ро-

бити треба. Радні не перечили Славкови, але можна було присягнути, що думали инакше.

Коли Славко відходив, они сьміяли ся зі свого дохтора і зі всїх рад против холєри. Їх вибір хати на шпиталь і прислуги — то були немов кпини не то з холєри, але зі всякої недуги на сьвітї і смерти. Славко, що начитав ся тілько вістий в часописях про холєру і уявляв собі її грізною марою, найстрашнїйшою з усїх, які видумала людска уява, думав застати і в селї страх перед нею, — тимчасом що побачив? Турецку рівнодушність у такім грізнім положеню; а коли й замітив який страх, то страх перед властями, а не перед холєрою. Сама холєра — то от собі недуга, на котру вистане „яптика“ з шопи, розвалена хата на шпиталь і дурноватий Антошко яко доктор...

V.

Кажуть, що кождий інтелїґентний батько два рази в житю „здає матуру“, раз учеником, а другий раз батьком сина, що кінчить середну школу. Іспит зрілости, сей старосьвітский останок, опертий на тім пересуді, що кождий двайцятилїтний молодець може і повинен з рівним замилованєм учити ся і розуміти аналїтику, льогаритми і красну лїтературу, процеси хемічні і тайни лїрики, — томить аж до нервової слабости не лише кождого ученика, але не меньше й батька єго нетерпеливим ожиданєм. А ще коли ученик вдасть ся такий, як син о. Левіцкого, Ґенко, хлопець пустий і лїнивий, то непевність і ожиданє на довгий час перед матурою відбирають батькови сон та вічно приводять єму на думку ті великі гроші, які видав на науку сина. Ще як

би о. Левіцкий був богатий, то й не жалував би гроший; але він з остатного тягнув ся, свої доньки кривдив, аби лише синів вивести в люди. Ґенко був наймолодшим сином і о. Левіцкий уже числив собі, що уступить ся єму з голови, записавши ся до духовної семинариї; а на єго місце бодай одна донька, Зоня, буде ходити до учительскої семинариї. Так коли надходив день матури, о. Левіцкий не втерпів сидіти в Залїсю, і поїхав до Львова, аби зараз в день матури знати, яка доля жде єго і Ґенка.

Здає ся, молодий син о. Левіцкого, складаючи того дня іспит зрілости, не переживав таких мук нетерпеливости, як єго батько. Єго ожиданє було таке, як би ту йшло о смерть або житє хорої і дорогої єму особи, котра мусїла піддати ся якійсь тяжкій операциї, а від виздоровленя єї залежала доля родини. Хоч не бажав перешкаджати синови, але проте не втерпів і кілька разів в день приходив до ґімназиї розвідувати ся, як справа стоїть. Та не судило ся о. Левіцкому мати того дня потїху; вечером, на коридорі ґімназиї, дізнав ся, що Ґенко при іспитї „перепав“ на цїлий рік. Ся вістка так прибила єго, що він соромив ся перед кождим перехожим учеником, дивив ся остовпілими очима на заплаканого сина і не мав сили сказати єму хоч слово,

А... по добрій хвилині вишептав „ходи!“ і оба мовчки зійшли сходами в низ та з соромом і жалем на лици вийшли на місто. В розпуці, мов би по невдалій операциї, завів о. Левіцкий сина мовчки на станцию, де мешкав, розплатив ся з господарем, казав прикликати фіякра, забрав свої і синові річи і зараз виїхав на дворець, хотяй ще до поїзду було часу дві години. Аж коли на двірци в салї усїли оба за стіл, о. Левіцкий, заломивши руки, тихо спитав сина:

— Що-ж ти менї, Генку, наробив? Чи ти серця не маєш, що тобі не жаль нї мене нї бідних сестер?

І тілько всього. Казав єму відтак подати вечеру, а сам не міг навіть допити поданої склянки пива. Ґенко їв зі смаком, хоч, звісно, виглядав так як виновник.

За те сцена дома, коли приїхали до Заліся, була далеко прикрійша. Дізнавши ся про пригоду Ґенка зараз на вступі в хату, мати енерґічно відкинула єго від себе, коли хотів поцїлувати єї руку; він аж упав на поміст. „Геть менї з хати!“ кричала она захриплим голосом. „Анї на очи не показуй ся менї!“

— Дай же спокій, Мариню! — втихомирювала її бабуся і приступила до Ґенка, аби

взяти єго в оборону. — Ще готов собі хлопець що зробити з жалю! Бідний Ґеньо!

— Не бійте ся! — говорила мати. — Він не з тих, що мають серце; не зробить собі нічого!

І дійсно, хлопець стояв вправді не з радісним лицем, лише з якимсь отупілим, все-ж таки тепер вже не знати було в єго поведеню найменчого жалю і розуміня свого положеня та злиднів родини. А коли вкінци обі найстарші сестри зі слезами в очах приступили до него і подібно, як батько, сказали: „Що-ж ти, Ґенку, нам наробив?“ — він навіть обидив ся і відкинув їх від себе словами: — „А вам що до того? Сам завинив і сам терплю“.

— В тім і біда, що не сам! — замітив Славко.

В цілім домі настав настрій незвичайно прикрий. Невдача Славка з женитьбою зовсім змаліла перед сею невдачею Ґенка, котра захоплювала не лише амбіцию родини, але й єї добробит. Що з ним тепер починати? Всї дивили ся на Ґенка, як на ворога, як на немилосерного розбишаку, що розбиває щастє родинне, як на крайного самолюба, що хоче жити коштом цілої родини. Батько мовчав ходив безнастанно по своїй канцеляриї або по городї, курив люльку, не міг взяти ся до

ніякої роботи, все промишляв та розводив безнадійно руками. Старші сестри, Ольга і Наталка, не хотіли з Ґенком і слова говорити; мати заборонила єму їсти разом з родиною; лише Славко вивідував ся докладно, з чого брат перепав, і половину всеї вини невдачі приписував нерозумній системі шкільній з єї видаванєм патентів на дозрілих і недозрілих; а і бабуся Клявдзя не давала робити хлопцеві кривди, заносила єму їду до лежлїва і як уміла, так утихомирювала всіх та давала пильний позір на поступки хлопця.

З того часу Славко не міг жити в такій душній домашній атмосфері. Ціле теперішнє положенє родини, а навіть — як єму здавало ся — цілу незавидну будучність єї бачив він ясно, як на долони. О долю Ґенка не бояв ся, все він, чи скорше чи пізнійше, своє осягне; але що стане ся з пятьма сестрами? З них же дві ще зовсім малолїтні!... Під чию опіку они прийдуть, коли-б, не дай Боже, трафило ся в родині яке нещастє? „І ту ще они додають менї охоти до женитьби, щоб я Стефку забув та без ніяких сентиментів їхав кудись шукати иньшої панни“... думав собі Славко. „Як не та, то ся... Коли одні рукавички злї, то вбирай другі!“... І гіркий усьміх не вступав ся з уст єго.

Нудьга брала ся єго страшенна. Які були

дома книжки, всї перечитав. На раду бабусї Клявдзї, котрій з давних часів остали ся деякі книжки, перечитав за кілька днів і довженну повість Monte Christo і аж тепер зрозумів, чому бабуся любувала ся в сїй фантастичній повісти, так, що що кілька лїт читала її наново. Читала її за кождим разом майже цїлий рік і все находила в нїй щось нового для себе. Дома не було нїякої часописи; задля ощадности не передплачував о. Левіцкий жадної вже від кількох лїт. Як він міг обходити ся без часописи і без книжок, того син Славко не розумів, але лякав ся упімнути ся о спровадженє часописи; своїх же гроший не мав. Часом посилав по часописи до сусїдного сьвященика, але з ними упорував ся скоро; за один ранок перечитував усї з цїлого тижня. Тому й блукав нераз цїлими днями по лїсах, пролежував годинами в тїни, купав ся щодня кілька разів, та не знав, що дальше з собою почати. І та нудьга і непевність томила єго гірше найтяжшої роботи. Розчарованє із Стефкою переслїдувало єго всюди і дома і в глухій тишинї лїсній, та принимало преріжний вид раз — туги, другий раз — гнїву, третїй раз — нїмої, безвихідної резиґнациї. А сама Стефка, чим більше думав про неї, тим нераз ставала ся в єго очах чарівнїйшою, істотою такою, по котру він не мав права сягнути, котра на

него дивила ся з гори, як на мізерного хробачка, що поважив са підняти на ню очи. І то почутє, що она так мало віднайшла в нїм гарних прикмет, заставляло єго думати над самим собою. Іноді здавалось єму, що Стефка поступила собі справедливо, покинувши єго; иньшим разом велике обуренє будило ся в серцю єго і викликувало почутє сили та гордости. І з такими думками та почуванями носив ся день в день, не маючи з ким ними подїлити ся. Родина?... та висилала єго знов у дорогу, „шукати щастя“, а з тим він нїяк не міг погодити ся. Сестри?... сестри розуміли єго; він навіть перед ними богато своїх думок виявив; але они значучими поглядами дивили ся на матїр і богато дечого не доповідали, не дораджували Славкови нїчого. Славко розумів ті їх недосказані гадки аж надто добре, вривав розмову на сю тему і ішов у лїс, ішов у село, в поле та там томив ся журбою.

В перших днях липня трафило ся, що Славко зайшов пополудни на паньске кладовище коло каплиці. День був ясний і горячий, а ту в тїни каплиці, акаций і кипарисів був такий любий холодок! Кладовище, уняте зеленим живоплотом як у рамку, лежало осьвітлене сьвітлом сонця, котре ярко відбивало ся у барвних вікнах каплиці та золоченім хрестї. Тишина була така, що з двора, побудованого

досить далеко від кладовища, через парк долітали сумні звуки фортепяну. Вслухавши ся в них, Славко розпізнав зараз величавий похоронний марш Шопена. Се очивидно грала Маня на фортепяні. Славкови зробило ся жаль сироти, що свою тугу виповідала безсмертною композицією Шопена. Він поглянув на каплицю, де в пивници спочивала єї мати, і думав собі, що як би так бачив тепер Маню перед собою, то мусів би їй сказати богато-богато слів потіхи.

Від кількох днів носив ся на своїх проходах з „Божественною комедиєю“ Дантого. Читав її вже у себе в городі, читав у тіни ліса і помалу студіював безсмертний твір, заосмотренний численними замітками видавця. Колись, ще в ґімназиї, брав ся він читати єго з пієтизмом, та богато не розумів, а ще більше спиняли єго в читаню сї замітки, котрих поминути не міг, але котрі розбивали увагу і вражінє поеми. Тепер же, не маючи иньших книжок, постановив собі Славко доконче прочитати її і вже з Дантим та з Вергілієм перейшов ціле „Пекло“. Нині походжав ще з ними по девятім крузї пекла, де ріжні зрадники стояли у замерзлих керницях та ставах серед такого морозу, що їм слези на очах замерзали. Се Люципер своїми крилами, як у лилика, махав і навівав таку страшну сту-

дінь. Славко рад був, що Данте схопив одного зрадника вітчини за чуб і що в таке пекло всадив ще живих декотрих своїх краян, чим певно допік їм тяжко. „Оттак — думав він собі — можна би у се царство Люципера по заслузї скинути і богато моїх краян, що відрекли ся рідного народу і пішли служити чужим богам“...

Докінчивши читати „Пекло“, Славко встав і вже виходив з кладовища, коли в самій брамі стрітив ся з Заборовским і донькою.

— А! пан Ярослав! — промовив перший Заборовский, коли Левіцкий зняв капелюх і нишком глянув на панну Маню у чорній сукнї з чорною парасолькою в руцї.—Давно вже я з вами не бачив ся!

— Ви не прогніваєте ся, пане, — почав Славко оправдувати ся — що я поважив ся ту зайти і читати. Ту так гарно!

— Но-но! нїчо не шкодить! — відповів Заборовский. — Чи ви знаєте ся обидвоє? — спитав, обертаючись до доньки.

— Знаємо ся з давних лїт, але так лише з виду — відповіла Маня. — Пан Ярослав мабуть бував у нас колись.

— Тому чотири роки був я — замітив Славко, подаючи дївчинї руку.

— Ходїм! усядьмо собі там на лавочцї!

Поговоримо троха. Ви чей нігде не спішите ся? — спитав дідич Славка.

— Ні! — відповів той.

Всї троє усїли на лавцї в тїни.

— Так, так! — почав дідич.— Пригадую собі, що ви давнїйше були у нас кілька разів з батьком і з молодшим братом. Тодї ще ваш батько жив зі мною в згодї.

— Тодї ще ви, пане, жили з моїм батьком в згодї — поправив Славко.

— Як то? — здивував ся дідич делїкатному закидови Славка. — Адже не я дав причину до незгоди!

— Але й батько мій не з тих, що не люблять приязни. Він, самі знаєте, не полїтик. А коли тодї при виборах хотїв віддати голос на народного кандидата, то тим лише хотїв сповнити свій обовязок Русина і сьвященика того народу, з котрого жиє. Але й тодї ваша кліка не допустила до того.

— Як то, не допустила? — спитав дідич, усьміхаючи ся, мовби з вдоволеня, що найшов такого отвертого і горячого молодого противника.

— Пане, не хотїв би я показати ся нечемним і приписувати вам ту вину. Але один з ваших певно о то постарав ся. Ви чей пригадуєте собі, як то було: в ночи перед виборами я з батьком спав у готелю. Чоботи

свої виставили ми перед двері, як звичайно, щоби їх слуга рано вичистив. Тимчасом, як я того певний, намовлений кельнер сховав нам обом чоботи, так що ми не могли з готелю майже цілий день рушити ся і батько не міг піти голосувати. Аж по голосованю нараз чоботи „віднайшли ся“. Коли-ж відтак розсерджений батько докоряв вам і иньшим панам, що воюють таким нечесним способом, ви ще обурили ся на него і погнівали ся. Єсть же така борба гідна людий справедливих?

— Пане Ярославе! — відповів дідич, усьміхаючись. — Які ви ще молоденькі! Ви ще не знаєте, що в політиці сентиментів нема і кождий спосіб в борбі добрий, коли веде до цілі. Часом nie honorowo, ale zdrowo!

— Красна засада! — замітив Славко глумливо.

Дідич мав, видко, нині якусь особлившу охоту розмовляти з молодим питомцем, коли не зважав на єго глум, а говорив так:

— Для красної цілі всякий спосіб добрий.

— Яка у вас красна ціль? — горячив ся молодець. — Власні інтереси у вас на цілі, коли на хлопского посла вибираєте дідича.

— Пане, ми знаємо лучше всї хлопскі справи, ніж ваші демократи.

— Тим гірше для нас, бо, знаючи всї тайни села, вмієте їх використовувати для себе.

— Ух! які ви отверті! — замітив дідич і усьміхнув ся. — Пожиєте на селї і зміните свою думку, побачите, що дідич не все ворог народови, а знов сей нарід не все гідний опіки.

Славка брала велика охота спитати дідича, в чім видко єго приязнь для Залїся, але на сей раз змовчав, замітивши, як Маня дивила ся на него своїми великими, немало здивованими очима. А до того прийшло єму на думку, що говорив за остро, і зганив себе за то.

— Що ви читаєте? — спитав дідич Славка, щоби змінити немилу розмову, і вказав на книжку в руках єго.

— Дантого.

— Данте? Данте? — почав собі Заборовский пригадувати. — Він писав мабуть комедиї?

— То не комедия, тату, що він писав; то лиш називає ся „Божественна комедия“ — замітила донька єго.

— Ну, так, так; все одно! — відповів батько.

— Ви читали її? — спитав ся Славко у Манї.

— Читала в польскім перекладї.

— А пригадуєте собі то місце в „Пеклї“, де говорить ся о зрадниках вітчини і народу.

— Пригадую собі. Покутують они, коли добре тямлю, замерзлі в ставах. Я собі то місце затямила.

— Як? — спитав Заборовский цікаво.

— Стоять у замерзлих ставах та кирницях, — відповів Славко — а Люципер своїми крилами навіває такий мороз, що зрадникам сльози замерзають на очах.

— Добрий мороз! — сказав дідич.

— Не хотіла би я так мерзнути! — замітила дівчина.

— Лучше жити для свого народу — додав Славко.

— Так єсть! — докінчив дідич — свій нарід треба любити.

— Але й другого не кривдити — докинув ще злобно питомець.

Дідич глянув на него глумливо, але не сказав нічого.

Посиділи ще якийсь час на кладовищи, Маня вирвала кілька бурянів коло каплиці, поправила вінок—і всї троє вийшли на дорогу.

— Чи то ви грали марша Шопена? — спитав Ярослав у Манї. — Аж тут я чув єго.

— Я грала.

— Знаєте, то прекрасне вражінє робить гра з далека в таку тиху, ясну днину.

— Люблю грати.

— Скажи радше, — замітив дідич з жалем — що то твоя одинока розрада тепер. Я за господарскими клопотами забуваю на тебе, а ти мені аж змарніла, Маню, з того плачу і смутку. І не маєш навіть з ким поговорити. Може би ви коли зайшли до нас — просив дідич Ярослава — та хоч побалакали з нею, ний би так не сумувала. Зайдіть коли, прошу вас. Чи ви остаєте ся тепер дома?

— Остаю ся і не думаю виїзджати.

— Ну, але-ж ви теольогію вже покінчили мабуть перед роком; чому-ж не жените ся?

Славко почервонів ся, але зараз схопив ся і відповів жартом: — Панни не хотять мене.

— На то справді нема ради — замітив дідич також весело. — Отже зайдете коли до нас?

— Зайду.

— Може навіть нині? Прошу дуже! Мушу вам признати ся, що ви мені подобали ся своєю отвертостию. Остро — остро відповідаєте, ну, але то добре.

— Дякую за комплімент; шкода тілько, що в отвертости своїй я певно показав ся нечемним; але я кажу, що думаю. Врешті я тепер чогось роздразнений.

— Нічо не шкодить! Ліпше щире хоч прикре слово, як фарисейство.

Всї троє увійшли на широке, гарне, цьвітами засаджене подвірє і вступили на ґанок. При каві, яку зараз подала господиня Кристиньска, Заборовский завів широку полїтичну суперечку і оба говорили зо дві години. Вражінє, яке Ярослав виніс з сеї розмови, було таке, що Заборовский повинен стати єго ворогом, коли тілько схоче для села щось зробити, н. пр. заложити руску читальню або що. І хоч на дїдича дивив ся впрочім, як на поривистого, але незлого шляхтича-гречкосія з закостенїлими на селї думками, однак на прихильність до него нїяк не міг здобути ся. Адже Заборовский походив з тої шляхти, що за єї панованя в краю руске селяньство зійшло трохи не на жебрачу торбу!...

На Маню підчас гостини в дїдича Славко майже не зважав; чув жаль до всїх дївчат на сьвітї... Она прислухувала ся пильно розмові батька із Славком, докидала деяке слово від себе, але більше мовчала.

VI.

Цілий тиждень не показував ся Славко в дворі, хоч єго просили; не хотів. Волів просиджувати у своїм городї або в лїсї, ходив часом на поле до женців — але до двора не навідував ся. Аж раз, вертаючи з поля, стрітив ся з Заборовским і той сам зачіпив єго:

— Так то ви дотримуєте слова, пане Ярославе? Чому-ж не прийдете коли до мене або сам або з сестрами? І я і Маня були би вам дуже вдячні за товариство. А так дївчина сидить зі своїми смутними думками, — змарніла, — нїгде виїхати не хоче... я сам занятий...

— Я прийду до вас — відповів Славко. — Якось відволїкло ся; у кождого свої клопоти...

— Ходїть зі мною! Ви до дому?

— До дому.

— Вступіть до нас!

Славко троха отягав ся, але пішов до двора. Манї не було дома; сиділа в парку в липовій пахучій альтанї і читала. Туди повів Заборовский питомця, поговорив хвилину з донькою, відтак лишив їх обоє, а сам пішов за господарскими орудками. Славко не сподївав ся такого поведеня дїдича і змішав ся; не знав, від чого почати розмову, але вирушила єго зараз Маня, спитавши:

— Чому не прийдуть коли ваші сестри до мене?

— Чому?... Бо пропасть поміж двором а приходством за велика — відповів Славко.

— Адже мій батько не грає ролї великого пана? А я-ж донька бувшої селянки...

— Бувшої селянки — повторив Ярослав і поклав натиск на перше слово. — А батько ваш все таки пан і бідному сьвященикови не пара. Врештї, самі знаєте, що між ними було непорозумінє.

— Але вже тепер чей нема!

— Так як би не було; хоч між Поляком а Русином в теперішнїх часах о порозумінє трудно...

„Она сама признає ся, що єї мати була селянка?“ — мигнула Славкови думка і він допитливо глянув на дївчину.

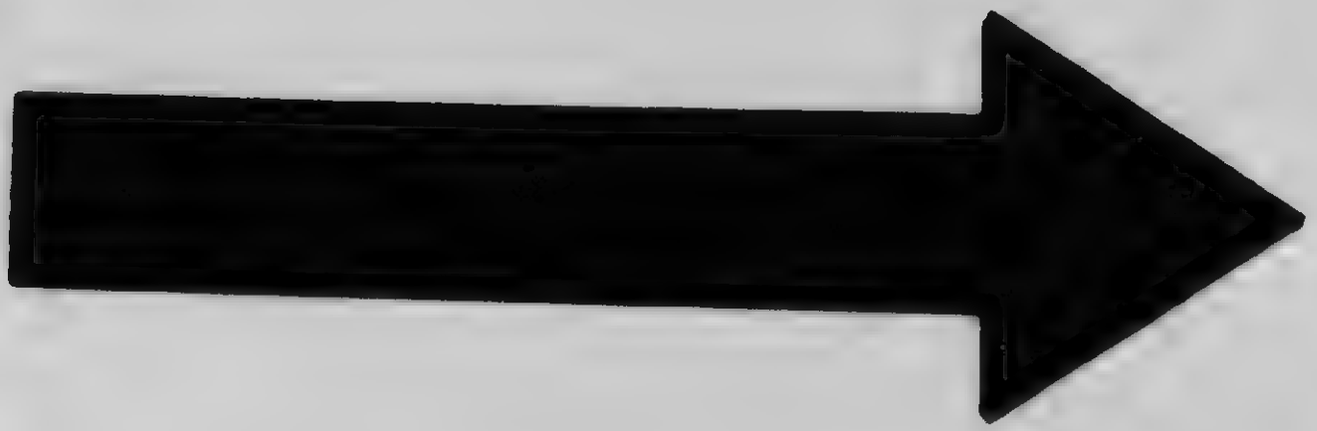

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

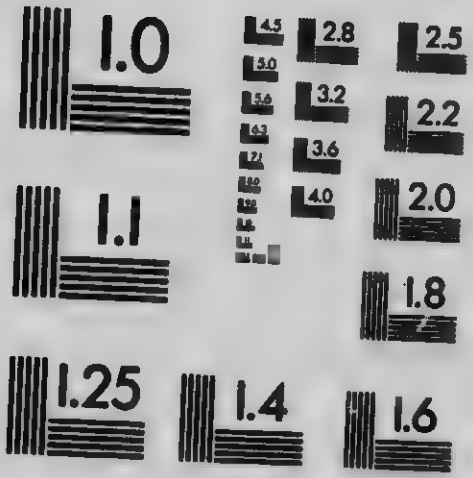

APPLIED IMAGE Inc
1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Ваша покійна мати була справді селянкою з роду?

— Не вірите?

— Вірю і чув уже про се; та все мені якось чудно. Мені здавало ся, що се видумка.

— Ні, правда. Мій батько був колись великим романтиком. Уподобав собі зовсім незаможну сільску дівчину — вже не тямлю, з котрого то села, але не з Заліся — так задля єї справді незвичайної краси, як і задля гарних прикмет її, про які чув; дав єї на науку, а по трох роках оженив ся на перекір цілій родині. Дуже богато неприємностий мав з тої причини; сусіди не хотіли жити з нами, родина відрекла ся...

— Як думаєте: чи було то з їх сторони справедливо? — спитав Славко спокійно, але з укритим наміром.

— Вже-ж, не справедливо — відповіла дівчина сумно. — Батько оповідав нераз і про иньших панів, що так само оженили ся, як він. І не знаю, за що люди гнівали ся! Мама була така добра...

Маня замовкла і аж по добрій хвилї знов обізвала ся.

— Моя мати не забувала ніколи о тім, з якого роду була, і мені казала не забувати.

— Бачу те сам і розумію ваш жаль по матери. Потїште ся тим, що цїле село жалує за нею не меньше, як ви.

— Що менї з того? — замітила дївчина тихим голосом.

— У смутку такім, як ваш, то велика потїха, знати, що люблену вами особу любили і поважали всї.

— Тим більший жаль для мене по такій стратї.

— Оповідав менї бідний селянин Мовчко, як покійна ваша мати спровадила була доктора з міста до єго дїтий, коли дізнала ся, що они були хорі — і дїти виздоровіли. Як би ви були бачили, як він благословив память вашої матери, — той бідний, прибитий селянин, у котрого нїхто не підозріває почутя вдячности, — то ви... Не плачте, панї! — перебив собі сам Славко, замітивши слези на очах Манї. — Я, необачний, ще вам жалю заздаю...

— Нї, нї! — поспішила ся сказати дївчина — говоріть! Не то мене болить, що ви розповідаєте...

Але Славко урвав і не хотїв дальше вести про се розмову. Єму зробило ся жаль дївчини і він аж тепер зрозумів, чому Заборовский бажав для неї товариства. Она не могла забути своєї матери. Передумував над тим, як би почати яку веселїйшу розмову, але

не находив теми. Наступила мовчанка, котру перебивав лише веселий сьпів пташок, що безжурно скакали по галузях дерев.

— Коли на вас так дивлю ся — виявив вкінци Славко свою думку — то, вірте мені, жалую вас і радбим вас якось потішити, але не находжу способу, бо я сам смутний.

— Не треба! — відповіла дівчина, перемогла себе і сама почала говорити о чім иньшім. Питала ся, коли приїде Славкова сестра, Зоня, котру бачила на Великдень мимоходом і дуже собі її вподобала. Мусить бути весела дівчина.

— Справді, найвеселійша з нас всїх — відповів Славко. — Може ще брат Ґенко подібний до неї.

— Такий самий і мій брат Стасьо! Клопіт маємо з ним; не вчить ся. Певно „двійку" привезе, як я чула.

— Мій наймолодший брат перепав навіть при матурі.

— Згадував мені колись тато, що як би Стасьо дістав двійку, то сего року не дасть єго до ґімназиї, лише возьме професора до дому. Я певна, що так буде. Може би ви порадили нам, кого взяти на домашнього учителя?

— А наш Дорош не міг би? Він тепер фільозофію скінчив! Та правда, він міг би

вчити лише підчас вакацій, бо потім іде до гімназиї на учителя.

— А ви остаєте ся на довго в Залїсю?

— Не знаю; мабуть не виїду так скоро.

— В такім випадку ви могли би вчити Стася? правда?

— В котрій він клясї?

— В другій.

— Міг бим; то не велика річ... Але я сам не знаю, що зі мною стане ся...

— Розумію вас — замітила дївчина, легенько усьміхнувшись.

— Нї, нї, панї! — поспішив ся питомець сказати. — Я не виїду з Залїся з тої причини, яку ви відгадуєте. Я вже в сїй справі майже рішив ся.

Дївчина дивила ся на него і немов ждала на дальші слова. Славко похилив ся до землї і довбав палицею в піску.

— Не повело ся менї так, як я собі укладав — сказав по хвилї — і тому я рішив ся поки-що ждати.

Дївчина мовчала.

— Хотїв бим тепер в Залїсю цїлий вік свій прожити, хоч яке се бідне село — докинув знов по хвилинї.

— За які-ж то провини ви хочете наложити на себе таку кару? — спитала ся дївчина з легеньким цїкавим усьміхом. — Чи може

тому, що панни вас не хотять, як ви казали тоді коло каплиці?

— Я так казав? — здивував ся Славко.

— Казали, батько сьвідком. Мені видить ся, що се за мала причина, аби загребувати ся на ціле житє в такім біднім селї. Є ту вправдї для кого працювати, але один чоловік не дасть усему ради, не поправить добробиту села.

Славко не відзивав ся; єму було прикро, що Маня відгадала причину єго лихого настрою. Замітила се она і зараз пояснила єму свій здогад:

— Я знаю, яка немила пригода вас стрітила; менї сказала все наша ключниця. Кромі того ви тодї на кладовищи самі се потвердили.

Питомець не мав відваги глянути дївчинї в очи і мовчав. Дївчина не відзивала ся також хвилинку, мов жалувала своєї отвертости, але небавом таки сказала:

— Вам певно дивно, що я се говорю так отверто. Менї здавало ся, що з вами можна так говорити, особливо, коли хочу вам ще порадити, не брати собі сеї відмови так до серця. Оповідали менї, що ви ходите смутні по лїсах, по полях, та шукаєте самоти. А скоро подивлю ся на вас, то й без того бачу смуток на вашім лици; ви змарнїли...

— Задля одного відмовного слова панни — перебив їй скоро Славко, підвів голову і усьміхнув ся, щоб не виявити своєї журби. — Се правда, пані! І я тепер приходжу до пересьвідченя, досить песимістичного, що хоч у дівчат маса чутя, але в мужчин єго далеко більше. Дівчата при всім своїм мягкім серцю вміють рахувати; они справді суть тими вербами, котрі ростуть на всякім ґрунті і дають ся легко пересаджувати всюди, особливо коли того батько і мати бажають. Але я се вже собі витолкував і не се мене так дуже журить, а більше завдає мені клопоту теперішнє положенє родини і мої пляни на будуче. Коли я казав, що хотів би остати ся до смерти в Залїсю, то тому, що радбим жити для родини — батько і так уже не молодий — а відтак і для села. Се була би ціль житя, котрій справді варто би посьвятити ся. Кажете, що один чоловік не дав би ту всему ради, але я хочу спробувати, я мушу спробувати.

— А найти собі яку иньшу „вербу“ вже зрекли ся?

— Зрік ся.

— На тепер.

— Не лиш на тепер, але мабуть на ціле житє; з такою думкою ношу ся. Але даймо тому спокій; батько ваш іде.

Надійшов справді Заборовский, присїв

ся до них і довідав ся від доньки, що „пан Ярослав“ приняв би ся в потребі вчити Стася.

— А може ще сей урвитель привезе добру клясу? — замітив Заборовский. — Але то справді не злий проєкт. Ви не думаєте виїзджати з Залїся?

— Ні!

— Коли так, то я просив би вас, аби ви взяли Стася в свою опіку, розуміє ся, коли на се пристанете.

— Мабуть пристану — відповів Славко.

В кілька днів по сїй розмові настали вакациї для школярів. Горошиньский виїхав до родичів, але за те до Залїся приїхала сестра Ярослава, Зоня, відтак Стасьо Заборовский, а вкінци Петро Дорош. Зоня привезла добре сьвідоцтво, Стасьо зовсїм лихе, а Дорош — сьвідоцтво, що скінчив уже четвертий рік фільозофії.

Славко був дуже рад особливо з приїзду Дороша, з котрим міг наговорити ся доволї. Дорош привіз із собою стипендию, яку діставав на фільозофії, і зараз в перших днях взяв ся будувати нову хату для матери і братів. Дїдич, до котрого вдав ся о дерево, дуже радо відступив єму за дешеву цїну будівляний материял. Хоч Дорошеви дуже сподобала ся така ласка дїдича, але так само, як старий о. Левіцкий, не похваляв наміру Славка учити

Стася, сина такого „завзятого Ляха". Бував частим гостем в о. Левіцкого і уважно та з правдивим вдоволенєм придивляв ся панні Зоні, котра за всїх сестер говорила і сьміяла ся найбільше. Ще на Різдво, бувши в Залїсю у матери і в о. Левіцкого в гостях, звернув він увагу на панну Зоню, але тодї не мав часу і відваги поговорити з нею яке щире слово. Тепер же, коли часу мав доволї, він шукав нагоди до розмови з нею, і найшов її на одній прогульцї в лїсї.

Вибрали ся Славко, єго брат Ґенко і три старші сестри і Дорош до лїса збирати ягоди. В лїсї порозходили ся і Дорош придибав Зоню на самотї. Не мав він виразного пляну, що говорити з нею, але хотїв доконче говорити. Почав розмову від того, чи Зоня по вакациях поїде до семинариї.

— Не знаю — відповіла она.

— А маєте охоту?

— І маю і не маю.

— Се залежить певно від того, чи не приїде хтось до Залїся.

— Хто-ж би такий? — спитала дївчина цїкаво.

— Ну, який окінчений питомець...

— Ей, ви! — обурила ся Зоня і відвернула ся.

— Нічого в тім не було би дивного. Ви гарна панна.

— Ага, гарна! — відповіла Зоня, але ласкавійше глянула на Дороша.

— Ви знаєте, що я на компліменти не щедрий. Кажу правду.

— Ба, коби то була правда! — зітхнула она.

— Хто-ж вам казав, що то не правда?

— Я сама знаю. Зеркало мені показує.

— То якесь дуже лихе зеркало. Я маю ліпше, подивіть ся! — І з тими словами виняв мале зеркальце з кишені та підніс єго перед очи дівчини. — А що, не моя правда?

Дівчина глянула в зеркальце цікаво, але потім відіпхала єго від себе. — То що з того? — каже.

— З того таке може бути, що вам „люди“ не дадуть навіть записати ся до семинариї, а вже скінчити її, то певно ні!

Зоня нахилила ся до землї, вирвала незамітно з коренем малу кропиву і доложила її до букету квіток, котрі вже мала в руці, та подала єго Дорошеви.

— Маєте букет за ваші компліменти.

Дорош ухопив за букет і попік ся кропивою.

— Ха-ха-ха! — засьміяла ся дівчина весело, а Дорош добродушно усьміхнув ся.

— Які ви! — сказав лише, викидаючи з букету кропиву.

— А не говоріть мені на другий раз таких комплїментів!

— Добре, не буду говорити, хоч вірте мені, панно Зоню, що я незаслужених комплїментів паннам не говорю.

— Ви у Львові вивчили ся таких?

— Того не потрібно вчити ся; само серце каже.

— Серце, серце — повтаряла дївчина з легенькою іронією.

Дорош замовк і не знав, що дальше говорити. Почав збирати ягоди, щоби їх дати потім Зонї. А Зоня, почервонїла, сховала ся за корчі; не хотїла, щоби Дорош її бачив.

— Панно Зоню, хочете ягід? — кликнув Дорош.

— А маєте богато?

— Маю!

— То давайте сюди! Похвалю ся, що то я тілько назбирала.

— Я вам назбираю богато і принесу до дому.

— Так не можна. Ай! і бабуся до нас іде! — кликнула весело, побачивши бабусю на стежцї. — Ходїть до нас, бабусю, ту найбільше ягід!

Дорош підійшов до старушки і поцілував її в руку.

— І ви тут, пане Дорош? — спитала стара їмосць ласкаво. — Бавите ся? Бавте ся, бавте, поки молоді! А де иньші?

У відповідь на се, Зоня високим сопрановим голосом крикнула: „Гоп! гоп!“ — і зараз з кількох сторін ліса відізвали ся голоси. — Ходіть сюди! — додала Зоня.

— Пора вже на підвечірок! — замітила бабуся. — Ходіть і ви з нами, пане Дорош! Як же вам хата будує ся?

— Добре, пані добродійко! Мама так тішить ся!

— І має чого! Такого сина мати, то потіха і поміч велика. То ви лише до кінця серпня в нас будете?

— Так!

— А потім?

— Потім іду на посаду, ще не знаю де, чи до Львова чи до Перемишля.

— А відтак нас запросите на весілє, правда? — спитала бабуся весело.

— З ким?

— Ну, з ким! Вже-ж не з такою старою, як я, тілько з молодою.

— Не маю ще.

— Найде ся, найде ся! — успокоювала старушка Дороша. — Того квіту по всему сьвіту.

— Перше мушу іспит зробити.

— І іспит зробите і весіле справите; вже я вас знаю.

— Тяжко оно, дуже тяжко.

Бабуся дивила ся веселими очима зпід окуляр на вродливого, чорнявого „фільозофа", котрий не вірив у се, що єму так гарно і скоро все вдасть ся, та перечив бабусї головою.

— Зоню, а ти де вже сховала ся? — спитала старушка в голос, а коли дївчина в корчах відізвала ся, замітила:

— Не ховай же ся від пана Дороша! Від него можеш богато навчити ся, навіть у розмові.

— Ой, вже! що мене пан Дорош навчить! Латини чи греки? — відповіла внука, виходячи з недалеких корчів. — Врештї пан Дорош має хлопцїв учити, а не панни!

— Панно Зоню, я вчив у своїм житю шість учениць, одну навіть із семинариї.

— І дуже они вас слухали?

— Чому нї! Мусїли, я їх остро тримав.

— Може й били? — сьміяла ся дївчина.

— Ну, бити не бив, але обходив ся поважно, може аж надто поважно. І вас міг би я неодно навчити; побачили-б ви...

— Не хочу!

З лїса надійшли Славко, Ольга, Наталка і Ґенко — і всї разом пішли на підвечірок.

Ідучи попри поле, замітили коло женців Заборовского. Він підійшов до Ярослава, що остав ся далеко поза товариством, і з легеньким докором сказав єму: — Видите, які ви не добрі! Що-ж би вам шкодило, коли-б з вашим товариством могла ходити на прохід і моя Маня.

— Правду кажете, пане, — відповів Славко — але зрозумійте ви ріжницю поміж вашою донькою і моїми сестрами, то не подивуєтесь нам. Я навіть не знаю, чи згодилась би ваша донька пристати до нашого товариства. Вкінци я сам дуже радо запросив би її, але сестри якось немов лякають ся. Ви зрозумієте: они відчувають найбільше, що маєтком зовсім не дорівнують вашій донці — отже чулись би звязані, немов упокорені.

— А коли Маня пристала би? — спитав дідич.

— В такім випадку певно, що й ми пристали би дуже радо і коли позволите, то ми колись навідаємо ся.

— Але-ж прошу, дуже рад буду з того! А Стася схочете вчити від вересня? Бо тепер, в липни і серпни, нехай має також вакациї.

— Добре, прийму ся вчити єго. Я вже рішив ся, лише родичі висилають мене замісць того женити ся, на що я тепер в жаден спосіб не згоджу ся.

— Ну, то добре! Прийдіть коли до мене, то згодимо ся. Сподіваю ся, що ви з мене будете вдоволені.

— А ви з мене. Коли-ж завтра буде погода, то я з сестрами прийду по панну Маню.

VII.

Але на другий день погоди не було і всї сиділи дома. Холодний вітер розбивав ся об угол приходства, свистав та завівав до комнати бабусї Клявдзї так, що она казала собі запалити в печи, бо їй було за зимно; дощ ударяв об шиби вікна, капав виразно з даху в баюрки на окапі; а дерева шуміли раз голосно, мов вода на лотоках, раз знов тихо. Небо висїло сїре, мов оловяне, над цїлим селом, — заносило ся на довшу слоту. А понуру тишину перебивав часом лише пес у будї та когут.

Нудьга брала ся Славка страшенна. Він як встав рано, то походив кілька годин і поклав ся знов спати; до обіду збудили єго, він пообідав і знов поклав ся спати. Встав

перед вечером, виглянув крізь вікно на двір і знов смутний поклав ся на постіль, та вже не спав, лише прислухував ся шумови вітру та каплям дощу, ударяючим об шиби. Такий півсонний стан, коли думки немов присїли і відпочивають, не відзивають ся, можна пізнати лише на селї. Нїчого тодї не хоче ся, лише спати і спати або хоч лежати без думки. Взяв би ся за яку роботу, але жадної нема. Всї книжки Славко вже поперечитував, часописий не було, розмовляти з родиною не мав о чім, у власній голові сьвіжих думок не находив — словом нудьга така, яку лише можна пізнати в тихім селї. Прийшло єму до голови, піти самому до двора, але нїщо єго не здержувало від сего ходу так, як думка, що треба брести великим болотом. Був би собі закурив цигаретко, як би хто єму був скрутив; але сам був за лїнивий встати і скрутити собі. Тут він в одній і тій самій хвилинї сварив себе самого в души за отупінє, за лїнивство, і тут заразом находив причини, чому лучше лежати на теплім місци в півснї.

І був би може лежав так знов аж до вечері, як би Зоня не ввійшла в комнату та не сказала єму, що селянин Головатий має до него орудку і жде в сїнях. Славко встав і закликав Головатого до канцеляриї, рад у души, що хмарний день приніс єму якусь нови-

ну. Головатого знав він з оповідань, що се майже бідний, старий господар, котрий кілька разів брав ся закладати в селї читальню, але не находив людий до помочи. Не розуміли єго і навіть на сьміх брали. Також знав єго з того, що був противником війта Костишина і все грозив єму, що єго попамятає, особливо з того часу, як війт замкнув єго нїби-то за обиду свояка Андрія Костишина на добу в арештї громадскім та взяв від него ще пятку кари. Але з того часу, як тому два роки Головатий хорував тяжко, він здав господарство на сина і сам проживав тихо, так тихо в селї, що майже нїхто єго не замічав.

— Що скажете, пане ґаздо? — спитав ся Славко, саджаючи насилу сивого Головатого на крісло, бо сей нїяк не годив ся сїдати.

— Я до вас, паничу наш любий, як би не прогнївали ся, з орудкою.

— З якою, на приклад?

— А з такою, що то для вас буде новина. Чув я від людий, що ви розпитували ся і сего і того, як їм веде ся, та радили, що робити; — так я думаю собі: піду і я до панича, що він на моє скаже. Скажіть менї, паничу, як вам подобає ся наш війт Юрко Костишин?

— Менї він не подобає ся.

— А чому? — спитав Головатий тихше, нахиливши ся до Славка і сперши ся руками на грубій палици.

— Менї видить ся, що він о громаду цїлком не дбає.

— Так оно й є! — потвердив старий. — А знаєте о кого він дбає?

— О себе може?

— О себе, паничу, о себе; та ще коли би так дбав, аби з того громадї кривди не було, то би єму то й хвалило ся, але-ж бо він з громади дере, а собі бере.

— Та якже так, пане ґаздо?

— Як? я вам зараз покажу. — І старий виймив зза пазухи якийсь папір. — Прочитайте, що там стоїть.

Була се податкова книжка старого Головатого. Славко глянув і каже: — Ну, що-ж? Та се ваша книжка податкова; ту стоїть написано, що платите 5 зр. і 3 кр. податку ґрунтового і домового.

— Так, то правда. А що ви скажете на то, що я торік в осени заплатив уже свій податок за торік, а в зимі сего року заплатив єго другий раз за той сам рік, не за теперішнїй.

— Чому-ж ви платили два рази?

— Я нездужав, не міг походити за тим та розвідати ся; прийшов писар з присяжним

і сказали, що я ще винен і мушу заплатити; а син взяв тай заплатив.

— Куди-ж ті гроші дївають ся?

— У війтовій кишени, паничу, у писаревій кишени, в Андрія Костишина кишени, у Мошковій — бо они собі в спілці.

Для Славка була се справдї новина не аби-яка, він почав розпитувати і дізнав ся цікавих річий. Головатий вичислив кільканайцять селян, котрі так само як він, заплатили два рази податок. При кінци минувшого року зложив війт рахунок з громадского добра такий, що Головатий дуже сумнїває ся, чи він правдивий. Від радного Павла Стрілецкого, свояка, дізнав ся, що гроші, призбирані за ріжні кари, що мали йти на бідних, десь пропали. Було їх після рахунку обидвох найменче 60 зр. Андрієви Костишиному відступив війт на власну руку кусень громадского ґрунту, що варт що найменче 50 зр.. Мошкови Зільберови відступив кусень толоки на склад дерева з Дуброви, а нікого о то не питав ся. Купував сам ґонти на потреби громадскі і порахував собі за них тілько, що они й половини того не варті. Виарендував Мошкови ломи каміня з громадского ґрунту, а де гроші за камінь, Господь знає. На будову дороги дістав з виділу повітового гро-

ші, але людий гонив на шарварок більше як було потрібно.

Славко слухав того здивований і не хотів вірити.

— Вірте мені, паничу, я правду кажу — впевняв Головатий. — Що він нам лиха наробив, як громаду скривдив, того ні списати ні переговорити. І нещастє наше, що нема кому взяти нас в опіку, уймити ся за бідними людьми. Село тепер так збіднїло, як я не затямив. Були голодні роки, але так, як тепер є, то ще не було. Десь иньші громади радять собі якось, а в нас всї такі прибиті, наполохані, що ні суди Боже їх намовити до чого доброго. Мій свояк Стрілецкий тай ще двох радних хотїли щось більше розвідати, куди дївають ся громадскі гроші, та що-ж? Они не письменні, писар пустить їм блахмана, ще й накричить; війт настрашить арештом за образу гонору — і они сидять тихо. Я вам то хотїв сказати, паничу, — кінчив Головатий говорити і встав з крісла — щоби ви знали. Може ви намовите панотця, щоби написав яке письмо до міста, а може й самі якому панови в містї скажете. Бачив я вас, як ви ходили з дїдичем. Добре би було, аби й він о тім дізнав ся, хоч він з нашим війтом руку тримає, то ледви чи що поможе.

Славко дивив ся на старця, мов на батька рідного, і дякував єму, стискаючи руку.

— Я й не знав, — говорив він — що в нашім Залїсю такий нелад. Що буду міг, то зроблю, хоч то робота не на мої сили Дещо здогадував ся я; н. пр. той міст на дорозї, що за него війт — як я чув — заправив у радї повітовій 340 зр., не варт тілько.

— Та де він тілько варт! — сказав ще Головатий. — Я єго оглядав. Як варт 180 риньских, то більше нї. Взяв ся єго сам ставити і заробив при тім добре.

— Нї, він ще гроший не дістав; має комісия приїхати сими днями, оглянути міст, чи варт тілько.

Головатий попрощав ся і пішов, не зважаючи на дощ, до дому. А Славкови гірко стало за батька, котрий сидить стілько лїт в Залїсю і пальця не ткне у громадскі справи. Радив Головатий просити батька, щоби написав письмо „до міста“, однак Славко рішив ся навіть не говорити о тім з батьком. Коли-ж той при вечері питав ся єго, за чим Головатий приходи , Славко відповів лише коротко, що „поговорити“.

— Він сїльский опозиціонїст — замітив батько — і я не радив би тобі з ним собі заходити.

— Добре, добре! — відповів син з нетаєним пересердєм.

— Чого ти, Славку, ходиш нині як строєний? — спитала ся бабуся.

— Бо я справді строєний тими всіми обставинами.

— Може тобі що бракує? — питала ся журливо бабуся дальше.

— Ах! бракує мені справді богато, а передовсім сил Геркуля, щоб я міг ту стайню Авгієву вимести на чисто.

— Що він за якусь стайню говорить? — здивувала ся стревожена бабуся, звертаючись до о. Левіцкого.

— Ніщо, ніщо, мамо, от молоді мрії!

„Мрії"... — повторив Славко глумливо, встав і пішов до своєї комнати.

— Що єму такого? — допитувала ся бабуся. — Чи він ще й доси не викинув Стефки з голови? Плете якісь небилиці за стайні... Ще, борони Боже, розум стратить.

О. Левіцкий мусів зараз пояснити матери, хто се такий був Геркуль і хто Авгій і чому Славко хотів би бути Геркулем... Певно Головатий наговорив єму богато про громадску господарку, а єму захотіло ся в Залісю лад завести. От! молодий хлопчиско, думає, що се так легко, особливо коли за війтом обстає

і староста і рада повітова і дідич. Радше би єму не пхати пальців межи двері.

Але Славко навіть рад був, що таке дізнав ся від Головатого, бо тепер хоч мав чим свої думки заняти, за чим слідити. Коли приїхав „на комісию“ люстратор виділу повітового з двома знавцями, оглядати міст, Славко прилучив ся до комісиї і був також при оглядинах моста. Справу ту зрозумів він тепер цілком добре. Виділ повітовий повірив зверхности громадскій Заліся будову малого моста в селї за гроші повітові. Війт не сказав нікому слова, лише з писарем порадив ся і на власну руку заняв ся дуже ревно будовою моста. Закупив потрібний материял, але лихий, і вибудував міст. Зладив потім з писарем спис коштів, добув на него підпис делеґата дорогового, котрий навіть моста не хотів оглядати, і подав просьбу о виплату 340 зр. гроший. Виділ повітовий не хотів зараз виплатити гроший, казав, що вишле урядника оглянути міст. І справдї приїхав люстратор п. Дзюбиньский разом зі знавцями. Ті оглядали міст з усїх боків, придивляли ся материялови, рахували, кілько могли коштувати робітники, і вирахували, що цїлий міст не варт більше як 200 зр. тай то вже буде добре заплачений.

— Ну, що-ж тепер буде? — питав ся люстратор у війта. — Я вам не виплачу тілько

гроший, кілько ви зажадали. І як ви мали лице жадати тілько?

— Прошу пана люстратора, я на таку комісию не пристаю — відповів Костиш ін. — Ті панове не розуміють ся на тім. Мене коштували дорого звожене дерева і робітники, материял дав я добрий, постоїть кількадесять літ.

— Як постоїть пять літ — відповів один із знавців, — то дуже добре.

— Я вам 340 зр. не дам — сказав ще люстратор — і торгувати ся з нами не позволю!

— Добре, добре! — відворкнув Костишин розлючений. — Я собі иньшу комісию спроваджу. Чи й ви, паничу, належите може до комісиї? — звернув ся він з глумом до Славка, що мовчки приглядав ся та прислухував ся всему.

— Ви мені пана Левіцкого не займайте, — сказав люстратор до війта — я єго ту запросив і він нікому не перешкаджає. Будьте здорові! а ми їдьмо!

Попрощали ся зі Славком і відїхали до міста. Славко пішов до дому, а війт лишив ся на своїм мості і стояв невдоволений. Він не тратив надії, що виділ повітовий, котрому він нераз вигодив у політичних справах, виплатить єму всї гроші, а сердило єго найбільше се, що сьвідком такої немилої для него пригоди був син панотця. І се гнївало єго,

що гроші не зараз дістане; трафляє ся купити дешево грунт в одного газди, а гроший не стає. Розсерджений пішов він скорим ходом до коршми Мошка Зільбера. Зайшов до єго алькиря і там усів та казав собі подати пива.

— Що чувати, пане війте, з мостом? — спитав ся Мошко, присївши коло війта. — Що сказала комісия?

— Нічо! — відповів Костишин коротко.

— Як нічо? — дивував ся Мошко. — Дадуть вам 340 риньских?

— Ага, дадуть!

— Що, не хотять дати? Або то їх гроші? То гроші повітові!

— Двіста риньских дають лише.

— Лише двіста? Ну-ну! Але між нами сказавши, пане війте, ви таки заправили за богато. За ті дуби, що я вам продав з Дуброви, що-ж ви заплатили? Га? Тай то не далека дорога їх возити, чверть милї, більше нї!

— Тілько ти, Мошку, не виговори ся менї з тим перед ким в містї, бо я тобі готов зараз камінь сперти. Кількось уже на нїм заробив? га?

— Ну! — відповів Мошко — зарібки з того не великі. А за то, щоби я в містї мав що сказати, не бійте ся! Я не з тих!

— А за то місце на толоці, що я тобі дав на склад дерева, нічого мені не думаєш дати? Як не даш, зараз мені забирай дерево геть!

— Що-ж вам за то дати, пане війте?

— Десятку даш і вже!

— Та за що десятку? Чи то ваша толока?

— Коли не моя, то забирай собі дерево!

— Ей! Які ви скорі! Пятку дам, добре?

— За мало.

— Ну, то шість.

— Не торгуй ся, жиде, раджу тобі! Ти і так маєш з мене великі зиски.

— А шість з половиною возьмете? То, бігме, більше не варто.

— Давай десять, а як ні, то забирай собі дерево! ні ґрейцара не спущу! — повторяв війт своє і таки поставив на своїм, взяв десятку.

— Які ви пане, Костишин, не добрі! Ви на мені ще хочете заробити, а я знаю, що ви сими днями заробили грубі гроші — говорив жид, подаючи війтови десятку і гальбу пива.

— Які грубі гроші?

— А запомогу? га? Триста риньских! То сума!

— То пійде на люди.

— Ну-ну, „на люди“... Ви також „люди“... Пане війте, то ми собі ту в чотири очи можемо так говорити! — втихомирював Зільбер Костишина, коли той видивив ся на него гнївно.

— Дай спокій, Мошку, з такими жартами, а пильнуй радше свого носа! Що ти, чую, загадуєш того пяницю Криворукого з хати викидати, чи що?

— Винен менї богато.

— А на що-ж ти єму даєш пити?

— Бо сам хоче; чому я не маю дати?

— А ти знаєш свої приписи коршемні?

— Знаю; ну, й що з того?

— А маєш ти совість викидати дрібні дїти Криворукого на двір?

— А що мене обходять єго дїти? Він менї винен вже більше, ніж єго хата варта.

— Сивуха твоя тілько варта? — говорив Костишин з глумом. — Ей, жиде, пильнуй ся!

— Ей, пане війте, пильнуйте ся! — відповів так само Мошко.

— Чого я маю пильнувати ся? — боронив ся війт. — У мене все в порядку.

— А в мене ще в більшім як у вас. Я би вам таки направду радив, пане війте, аби ви більше пильнували ся. Ви бо дуже від-

важно все робите. Я знаю, що Головатий ходив за чимсь до єгомостя — за чим? У него-ж дома не було анї хрестин анї похорону! А люди менї доповіли отут в коршмі, що він збирає ся вас скаржити.

— Що? він? — обурив ся війт. — Той старий гриб? А не молив би ся радше, щоби смерть мав легку? За що-ж він думає мене скаржити?

— Каже, що податок взяли ви від него два рази. Хто-ж так робить? Адже то зараз може викрити ся!

— Я не брав — відповів війт коротко.

— Тай я нї! — сказав Мошко. — Але що люди платили по два рази податок за один рік, то я сам знаю.

— А що ти зліцитував Грицуняка, Козака і Федишина за лихву, то я також знаю. Позичив Грицунякови сотку, а взяв до трьох років кілько? га? Двіста пятьдесять! Та ще з торбами єго пустив. А Федишин через кого вибрав ся за море! Лишив тобі такий красний ґрунт, а сам ледви на дорогу дещо призбирав. Нї, Мошку, пригадай но ти собі, який волоцюга ти був, коли прийшов ту до Залїся тодї підчас холєри тому з двайцять лїт? Тямиш? Що ти мав тодї? А тепер ти богатший від мене! А я-ж ґазда був з діда-

прадїда! От сидїв бись, Мошку, тихо та не пускав анї пари з уст.

— Та я нїчо! — боронив ся Мошко. — Або я що кажу напротив вас? Я тілько раджу як приятель, аби ви зі своїм писарем та з Андрієм якось то інакше робили, аби в очи не впадало. Ще готова приїхати комісия, зревідує касу і тодї що буде?

— Нїчо не буде! Я з панами знаю ся. Врештї каса в порядку.

— Ну, як в порядку, то най буде! — закінчив жид. — Дати вам ще гальбу?

— Давай! Може би ти, Мошку, післав кого по писаря?

— Добре, я пішлю.

— А не сказав би ти менї, Мошку, що зі слабостию чувати? — спитав війт, бажаючи очивидно звернути розмову в иньший бік.

— З якою слабостию?

— З тою — пек їй! — холерою?

Мошко видивив ся настрашено і спитав: — Ну, що? може вже прийшла?

— Вже прийшла і забирає самих жидів.

— Не жартуйте, пане війте, з тим; то не добре. Я чув, що з наших сторін она вже пішла собі геть.

— Ха-ха-ха! а ти вже налякав ся! —

засьміяв ся війт. — Ну, не бій ся, Мошку, слабість затихла.

Прийшов писар і приніс немилу новину, що один з радних, Костюк, котрому поручено відобрати при нагоді гроші за підводи для війска при маневрах, ніяк не хоче їх звернути до каси.

— Не до каси, а людям я мушу виплатити! — вгнівав ся Костишин. — Що-ж він собі думає, той несіголовка?

— Сказав мені просто в очи: „Коли вільно війтови і єго заушникам красти, то вільно і мені!“

— Та я єго до криміналу всаджу за таке! — грозив війт.

— Тихо, пане Костишин, ще хто почує! — успокоював писар війта. — Годі єго до криміналу всадити, бо заки-що, виговорить перше все, що знає, на нас і буде біда.

— Тай то правда!—замітив на се Костишин. — А грім же би єго побив! Що-ж я зроблю, як люди будуть у мене допоминати ся о гроші?

— Скажемо, що ще не прийшли, а потім люди забудуть. Але-ж бо ви, пане війте, і не думаєте мені нині що зафундувати.

— Кажіть собі дати пива!

Писар волів рум, як лихе Мошкове пиво, і казав собі подати руму. При напитку і тютюні оба розбалакали ся про свої справи і аж пізним вечером вернули ся до дому.

VIII.

День 18-го серпня був незвичайно погідний і красний; тому подвійне сьвято Преображеня Ісуса Христа і уродин цісарских випало дуже величаво. О. Левіцкий рішив ся правити богослуженє на пожарищи старої церкви. З неї вже й сліду тут не було, кромі випаленого місця поміж липами, бо обгорілі бальки і підлоги казав Левіцкий зложити під дзвінницею. На місци де стояв давнійше престіл, уставлено тепер дошки на підвисшеню, а на тім великий стіл зі сьвічками і образом з дому о. Левіцкого.

На кладовищи зібрала ся більша половина села сьвятити овочі, а потім послухати і панотцевого сина, бо пішла чутка, що він буде мати проповідь. На богослуженю явив

ся і дідич з донькою, всї дїти о. Левіцкого (жінка єго і мати остали ся дома); приїхав також Горошиньский, а Дорош, що був офіциром в резерві, явив ся нинї з нагоди цїсарских уродин у військовім параднім мундурі з ясно-жовтою „фельдбіндою“ при боцї. І нїхто з цїлої інтелїґенциї залїської не звертав на себе такої уваги, як іменно Дорош своїм мундуром. Декотрим селянам не могло то в голові помістити ся, що Дорош лише рік служив при війску і вже став офіциром; аж молодші селяни, котрі служили також при війску, мусїли сим недовіркам вияснити, що се можливе. Стара Дорошиха стояла недалеко свого сина, не зводила з него очий і аж росла з радости, чуючи у громадї людий, що її обступили і випитували, самі похвали для єї Петра. „Офіцир, як злото!“ казали люди. „Не знати, кілько такий мундур коштує?“ А Дорошиха то чує і мов від нехочу кидає слово: „180 зр.“ — Сто вісїмдесять риньских! — дивують ся люди. Але-ж бо і ладний мундур! А ті кутаси самі кілько коштують? — А Дорошиха знов мов від нехочу каже: „дванайцять!“ — Дванайцять риньских! То они певно шовкові? — „З чистого шовку! тому такі дорогі“.

Неменше вражінє зробив Дорош і на доньки о. Левіцкого, котрі в мундурі ще єго

не бачили. Особливо Зоня, що сиділа на лавці недалеко Дороша, не могла втерпіти, аби від часу до часу не глянути на вродливого поставного молодця. Перед сестрою Наталкою, що коло неї сиділа, виявила навіть тихцем свою думку, що „Дорош у військовім мундурі виглядає далеко красше“. А Дорош тимчасом стояв, легенько сперши ся на шаблю, усьміхнений і певний себе, та спокійно водив очима по громаді, що подивляла єго.

Богослуженє ішло красно. Вправді головний сьпівак, дяк, не мав голосу такого, щоби єго можна було пустити хоч на яку небудь сцену, але проте голос єго чути було зпоміж всїх, як бренькіт чмеля поміж мушками. А й люди помагали єму що сили, так що голосні пісні лунали далеко та відбивали ся в лїсї разом з гуком двох моздірів, з котрих стріляли під парканом церкви. Лише до тих пісень, що сьпівали молодими дзвінкими голосами школярі, котрих зібрав Горошиньский, люди не мішали ся і з вдоволенєм самі їх слухали.

Нараз громада втихла і навіть ті, що оглядали доси Дороша, звернули свою увагу в иньший бік, туди коло престола, до явив ся молодий син о. Левіцкого, щоби мати проповідь. В Залїсю не проповідував він ще нїколи, отже всї були цікаві послухати єго.

Ярослав постояв хвилину мовчки, як би ждав на се, аби всї зібрали свою увагу, і відтак рівним голосом розповів дещо приступно з житя цїсаря, вказав на значінє конституциї і тих прав, що милостивий цїсар людям признав, і зійшов на то, як з тих прав треба користати, передовсїм у громадї. Тут звучний голос Славка став щораз піднимати ся, набираги сили, лице єго стало напружене, очи замиготїли, і він, не називаючи Залїся, почав яркими красками описувати такі самі злиднї і такий самий нелад, які були в Залїсю. Передовсїм описав безрадність і непроворність самих селян так, що чути було між громадою голосні потакуваня і зітханя, а відтак дотепно змалював зверхність громадску, котра користає з непорадности і темноти селян. Люди зглядали ся з усьміхом і злобою на Костишина, що сховав ся між людий і дивив ся в землю, та на радних, що не могли встояти спокійно на місци. І все те говорив Славко так, що не називав нїкого по імени, а проте всї знали, про кого він річ веде. Вкінци на прикладї одної громади, знаної з порядків в цїлій Галичинї, пояснив, як люди собі радять, і закінчив величанєм цїсаря, котрий дає людям спроможність рядити собою на власне добро.

Підчас цїлої проповіди о. Левіцкий був

дуже неспокійний і не втерпів, щоби потім не сказати єму тихцем: „Тобі здавало ся мабуть, що ти на вічу; ще мені біди наробиш!“ А Заборовский через весь час вдоволено усьміхав ся і до доньки своєї сказав: „Добрий проповідник! Дуже мені сподобав ся той Славко. Батько єго не такий“. А коли Славко зложив дальматику та, почервонілий, підійшов до сестер, Заборовский встав і подав єму руку, сказавши: „Ґратулюю! Вражінє знамените! Ви бачили, як селяни вас слухали?“

— Ні, я не завважав добре! Забуваю ся майже зовсім, коли говорю, і здає ся мені так, як би я сам до себе говорив, а людий перед собою не бачив.

Славко усів, похиливши голову, і слухав дальшого богослуженя. Нараз здало ся єму, що голос батька єго якось дивно затремтів, немов став жалісний. Глянувши в сторону престола, він замітив коло дяка слугу Марту з дому. Славко здогадав ся, що стало ся. Слуга принесла з дому новину, а дяк сказав її о. Левіцкому, не зважаючи на богослуженє. І коли сьвященик правив дальше богослуженє голосом таким благаючим та ревним, як би молив Господа о якусь особлившу ласку, син єго встав, вийшов з кладовища і в повертаючої до дому слуги хотів

щось спитати ся, але та випередила єго, сказавши з веселим усьміхом:

— Дав вам Бог ще одну сестричку, паничу!

Славко не сказав на се ані слова, але на богослуженє вже не вертав, лише пішов просто в ліс. Сів собі на окопі під лісом і звідтам дивив ся на родинний дім, котрий на него наводив смуток і жаль. Шість сестер без посагу, без будучности... Долю таких дівчат може лише той відчути, що їх любить так, як Славко любив свої сестри. Ще рік-два, а найстаршу сестру Ольгу будуть називати старою панною, Наталці вже також двайцять літ минуло. Зоня до семинариї певно не піде, бо звідки взяти на се гроші? Ґенко мусить повторяти осьму клясу, троє малолітних дівчат не буде навіть за що посилати до школи, — а ту батько вже не молодий і серед тих злиднів зовсім отупілий. Боже, що з того вийде? Вийде передовсім таке, мій Славку, (сказав собі він з глухим самовідреченєм), що ти зі своїми самолюбними мріями мусиш попрощати ся вже раз рішучо і жити для родини! В такім випадку навіть добре стало ся, що ти від Стефки дістав гарбуза, бо тепер хоч ніхто тебе не вяже. В осени висьвятиш ся безженним, забереш старші сестри до себе, — буде батькови лекше. Може

дещо й Ґенкови пішлеш... Інакше годі, так треба зробити.

Але Стефку не так легко можна було забути... Як було тому рік, а як нині? —

Він приляг головою до землї, закрив лице руками, полежав так бездушно кілька хвиль, а коли потім підняв ся, лице єго було блїде і змучене. Мов перед осами, так перед якимись влїзливими думками почав він утїкати скорим ходом дорогою до дому. І розводив так нераз руками, як би справдї хотїв прогнати які прикрі оси.

Ідучи попри город, замітив там сестри, і сам вступив у фіртку города. Крізь заслонене вікно одної комнати долетїв до него плач немовляти, котрий єго прошиб морозом. Але ще більше вразило єго, коли на вступі до альтани побачив заплакані сестри: Ольгу, Наталку і Зоню. Всї три сидїли сперті о себе, Зоня в серединї, і плакали тихо. Одна Зоня виглядала лиш так, як би плакала тому, що сестри плачуть.

— А ви чого сльози проливаєте? — спитав Славко з силуваним усьміхом. — То се такий невеселий привіт для сестрички? Слїзми смутку її витаєте?

— Добре тобі казати, — відповіла Наталка, хлипаючи, — ти о себе не потребу-

єщі бояти ся, але що з нами буде? шо ми маємо?

— А я вже хиба лишу ся старою панною — казала Ольга. — Хто мене схоче?

— А я до семинариї не піду — хлипала Зоня, відсуваючи з чола русяву гривку. — А все через тоту „малу“ тай через Ґенка...

— Не плачте, мої дівчата, — потішав Славко — так оно зле не буде, лиш будьте терпеливі!

— Я до семинариї мушу пійти! — сказала рішучим голосом Зоня, обтираючи енерґічно сльози із своїх синїх очий.

— Ти хоч до семинариї можеш піти, — завидувала сестра Наталка — а ми й до того вже за старі.

— І не знати властиво, що собі тато думає? — замітила Ольга докірлило.

Славко усїв на лавку і справдї не знав, що на ті всї питаня відповісти. Настала хвилька мовчаня і з заслоненої комнати долетїв знов слабенький плач молодої сестрички.

— У-ве! у-ве! — стала Зоня покривляти ся і коли по личку єї котили ся дві ясні сльози, уста розширили ся до злобного усьміху.

— От бачите! — замітив Славко. — Зоня вже потїшила ся.

— Ага! потїшила ся! відповіла она знов понуро.

До альтани надбігли з города молодші сестри, семилїтна Мариня і чотиро-лїтна Клявдзя. Ті вже десь очивидно від слуг дізнали ся також, що дістали ще одну сестричку і зараз тим похвалили ся.

— Я маю сестричку маленьку! — сказала Клявдзя, притискаючи до себе ляльку з відломаною ногою.

— Чи може ту, що на руках тримаєш? — спитав Славко, усьміхнувшись.

— Е! нї! — відповіла мала. — То иньша, така, що кличить.

— Я її буду колисати! — похвалила ся старша, Мариня. — І буду їй сьпіванки сьпівати.

— А ти знаєш такі сьпіванки? — спитав Славко.

— Знаю! — відповіла Мариня і тоненьким голосом просьпівала: „Ой ходить сон коло вікон!“

— І я знаю також — похвалила ся Клявдзя і засьпівала: — „Всї ви, хлопцї, баламути!“

Славко засьміяв ся в голос, взяв малу Клявдзю на руки, поцїлував і посадив на колїна. Сестри також усьміхнули ся.

— А ти ту малу сестричку, що кричить, любиш? — спитав Славко у Клявдзї,

— Люблю.

— І я люблю — додала Мариня.

— Бачите, то ви ліпші сестри, як ті старші! — замітив Славко і з усьміхом звернув ся до старших сестер.

— От, діти ще! — відповіла Зоня поважно.

— Ов, яка менї доросла! — закпив собі брат. — Ти ще сама дитина.

— Я вже не дитина, шіснайцять літ маю!

— Ага! то тому ти вже кидаєш так на Дороша очима.

Ся замітка діткнула Зоню несподївано глубоко; она розплакала ся і вийшла з альтани.

— Бе-е-бе! — стала покривляти ся маленька Клявдзя. — Плаче так, як сестличка там в хатї.

— Ай, ти пестїйко бабусина! — сказав Славко і поставив Клявдзю на ноги на своїх колїнах. — А мене ти любиш?

— Люблю.

— Якже ти вмієш любити?

— От так! — сказала Клявдзя, поклала ляльку на стіл, обняла брата дрібними рученятами за шию і поцїлувала єго в уста.

— Ну, коли ти мене так любиш, то я тобі мушу зірвати красну грушку. Ходи зі мною! І ти, Мариню, ходи!

В альтані остали ся Ольга і Наталка. Они вже не плакали, але з лиця були понурі.

— Чи наша Зоня не залюбила ся припадком в Дороші? — спитала ся Наталка.

— Не знаю.

— А чого-ж так розплакала ся?

— От, дитинні примхи!

— Може... То він уже професором?

— Хто?

— А Дорош?

— Ні, він що-йно суплєнтом буде.

— То кілько плати буде мати на місяць?

— Пятьдесять риньских.

— Ов! то на велике місто за мало.

— Для него одного досить!

— Але коли-б хотів оженити ся...

— То возьме таку, що гроші має, а певно ані тебе ані мене.

— Ти вже маєш свого Горошиньского — замітила Наталка якимсь невиразним голосом.

— Він так само мій, як твій — відповіла Ольга.

— Чейже тепер батько не буде ждати на лучшого жениха для тебе?

— Не знаю. З нашим татом годі що говорити...

— Давнійше приїздили до нас в такий час ріжні питомці, а тепер нікого не видко.

— По що мають приїздити?

Наталка не знала, що на се відповісти, встала помалу з лавки і вийшла в город. Ольга лишила ся в альтані, разом зі своїми понурими думками. А жадна з них не мала відваги вступити до хати...

Там же в хаті, о. Левіцкий по богослуженю, упевнившись о здоровлю жінки, похожав з люлькою в губах по своїй канцеляриї і думав, що чинити. Не брав він собі зросту своєї родини так до серця, як доньки, але й сам перед своєю матерю признав ся, що волів би сина, як доньку. Мати, бабуся Клявдзя, хотіла єму з сеї нагоди богато наговорити, але нині не мала на се часу. І так о. Левіцкий остав ся сам зі своїми думками. Він бачив, що й се не добре і се зле, але дальше не сягав думками, будучности своєї родини не старав ся навіть собі уявити. Знати було в єго поступованю щось з магометаньского фаталїзму; він ждав не знати на кого і на що. Одно лиш розумів тепер ясно, що єму треба доконче богато-богато, як найбільше гроший, бо без них загине разом з родиною. І він рішив ся не жалувати ніякого селянина і за треби церковні правити як найбільше.

Що від такого рішеня і на другий день не думав відступати, о тім пересьвідчив ся зараз обрабований Мошком селянин Козак, котрий жив тепер простим зарібником у своїй бідній хаті і тілько всеї помочи мав, що кусник города і одна корова для дітий. Він прийшов згорблений, з зарослим тупим лицем, зі стеблами соломи в довгім волосю, до канцеляриї панотця з сумною вісткою, що єго жінка, котру о. Левіцкий тому два дні причащав на смерть, померла, і він хоче тепер згодити ся за похорон.

Левіцкий усів за стіл, виняв свої книги і питає ся:

— Як твоя покійна жінка називала ся на імя?

Козак стоїть і не знає, що відповісти.

— Як же ти її кликав?

— Та як же? „Стара!" і вже! — каже Козак так, як би се була річ зовсім зрозуміла.

— А як она писала ся, ще заким вийшла за тебе замуж?

— Канонїрчиха!

— Ей, ти старий дурню! — вгнївав ся о. Левіцкий. — Жив тілько літ з жінкою і навіть не знає, як она звала ся. То Каночїрчихою єї прозивали по батьку, а батько єї писав ся Чорний. — І заглянувши у метрику о. Левіцкий додав: — Називала ся небіжка

Домна Чорна, прожила літ 53, а з тобою 26. Що даш за похорон?

— Що-ж я можу дати, прошу єгомостя? — скривив ся Козак. — Я такий бідний...

— Ну, ти бідний, але й я не богатий. Даш пятку, менше не возьму!

— Єгомость, не маю, бігме не маю! Дам риньский, кожух заставлю, то роздобуду, але пятки не дам.

— Ну, то ховай собі жінку без мене. Я покроплю.

— Та як же так можна, єгомость? Тілько літ бідувала зі мною, тай тої прислуги їй не віддати? — говорив Козак тремтячим голосом.

— Як хочеш; або давай, або обійди ся без мене — повторив о. Левіцкий. — Я не спущу анї крейцара. І я маю діти і я мушу з чогось жити.

— Возьміть два риньских, єгомость, а решту вам відробить син один або другий. Возьміть, панотченьку! — благав Козак.

— Маєш при собі?

— Нї, не маю.

— То йди, перше принеси! — сказав Левіцкий твердо.

І Козак пішов заставляти кожух. Приніс небавом два риньских, а решту, казав, відробить син в осени; буде молотити і кар-

тофлю копати так довго, доки не відробить. О. Левіцкий записав собі, що син Козака має єму відробити десять днів в осени і казав старому прилагодити похорон на другий день пополудни. По тім торзї по селї пішла поговірка, о котрій зараз дізнав ся і Славко, що панотець збирає гроші вже для шестої доньки, а тимчасом о. Левіцкий, коли розважив свій вчинок, жалував єго якийсь час, але при слїдуючій нагоді зробив так само.

Все те стало ся мов на привіт отсеї маленької істоти, що на хрестї назвали її Володимирою. Добре хоч, що маленька „Влодзя“ того всього не розуміла і не знала: инакше житє відразу було би їй дуже гірке. І не знала она й сего, що поява єї на сьвіт спонукала о. Левіцкого також до одного вчинку, до якого він перше не показував найменшої охоти. Іменно Ольга, що плакала і сумувала так задля сестрички Влодзї, небавом дізнала ся, що повинна радше бути їй вдячною, бо о. Левіцкий на горячу намову бабусї Клявдзї рішив ся вкінци віддати Ольгу за Горошиньского.

— На кого ти хотів ждати? — говорила бабуся до свого сина. — Шість доньок в хатї, адже того не скриєш перед нїким! А Горошиньский чоловік статочний, не надто

молодий, має трийцять три роки, загосподарований. Ольга прийде на готове.

— В моїм роді ще того не бувало, щоби дівчата за учителів виходили — говорив на се о. Левіцкий. — Та най уже побирають ся, коли така Божа воля.

Повідомлений о тім Горошиньский прибіг, красно прибраний, чимскорше в дім о. Левіцкого і поцілував єго, бабусю і свою суджену в руку. Єго лице, звичайно, сніде, тепер зарумянило ся і він щасливо споглядав на свою суджену, що також немов віджила і стала якась жвавійша. О. Левіцкий принимав Горошиньского ласкаво, але без особливших любощів; за те бабуся Клявдзя скакала коло Горошиньского так, як би сама була єго судженою, а не єї внука.

— Ну, преці потанцюю собі! — говорила она і рухала ся так жваво, як би танці мимо єї старости зовсім не приходили ся їй тяжко. — А памятайте, пане Горошиньский, не забудьте мене попросити бодай до кадриля!

— Добре, пані, прошу вже тепер! — відповів щасливий Горошиньский, сідаючи коло своєї судженої.

Зоня кривдувала собі дуже. Такі осьвідчини їй не сподобали ся. „Як би мені мав хто осьвідчити ся — говорила она сестрам, пізним вечером лягаючи спати — то мусів би

перше впасти передо мною на коліна, потім присягнути, що мене дуже а дуже любить; а ми би потім обоє крили ся з тим перед татом і мамою довший час і аж відтак сказали би їм. А ту стало ся се якось так непоетично, сухо“...

— Проси Бога, аби хоч так непоетично осьвідчив ся тобі хто — відповіла Наталка.

— А! я тепер піду до семинариї, то можу собі почекати і перебирати.

— Почекай, хто знає, чи приймуть тебе. Там зголошує ся таких, як ти, сотками. А ліпша рахуба була би, як тато казав, аби тебе Славко дома вчив, а ти потім іспит складала.

— То ще ліпше! — тішила ся Зоня. — Буду на весілю Ольги.

— Моє весілє буде тихе, може навіть без музики — замітила Ольга. — Годі ставити ся, як нема за що.

Ще сказала Зоня кілька своїх думок і зараз заснула; лише Ольга і Наталка розмовляли до пізна в ночи, думаючи посполу над своєю будуччиною. З третьої комнати чути було часом пискливий плач наймолодшої доньки Левіцких...

IX.

Вакациї скінчили ся. Петро Дорош вибудував хату і виїхав на посаду до Львова. Ґенко Левіцкий остав ся дома і мав аж на другий курс знову вступити до осьмої кляси. Зоня пішла до семинариї, до чого допоміг їй Горошиньский тим, що помістив її у своєї заможної тїтки у Львові за дешеві гроші.

Ярослав Левіцкий не виїжджав нїгде і почав учити дїдичевого сина. Що з собою почати, не знав; думки, висьвячувати ся безженним, немов лякав ся, але і не слухав намови бабусї, щоби їхати до о. Лановича, котрий мав красну доньку і значне віно для неї. А се, що приняв ся учити дїдичевого сина, оправдував раз перед батьком, котрий троха кривив ся, так: „Їхати, казав він, нїгде не думаю, висьвячувати ся маю час, дармо їсти хлїб ваш не хочу, — що-ж вам шкодить, коли у дїдича зароблю по 20 зр. місячно? Я ті гроші вам віддам і собі дещо справлю; бодай ґазету запренумерую собі. І не буде менї так скучно, як тепер є у сїй глуши залїській, без книжок, без ґазет, без роботи“...

— Але-ж бо, хлопче, вік твій минає! — вговорював о. Левіцкий сина. - Думав бути сьвящеником, а пускає ся на домашного інструктора! Чи то-ж годить ся?

— Такого „щастя“, як ваше, тату, можу добігти чи скорше чи пізнійше, а чим пізнійше попаду в такі злиднї, як ваші, і поступлю собі так, як ви з Козаком, тим лучше для мене і для таких Козаків. А красше не шукати таких злиднів!

— Роби собі, що хочеш! — закінчив о. Левіцкий, вражений немило згадкою про Козака. — Ти вже давно повнолїтний; памятай лише, абись на мене не нарікав.

— На вас не буду нарікати за свою долю, будьте певні! — відповів Славко і хотїв вийти з батькової канцеляриї, коли в двері вступив саме той Козак, котрого перед хвилею згадали. Славко задержав ся в канцеляриї.

— Що скажете, ґаздо? — спитав о. Левіцкий, наставляючи Козакови руку до поцїлованя.

— Та я, прошу єгомостя, з интересом.

— З яким?

— Женити ся хочу.

— Та як? в дві недїли по смерти першої жінки?! — здивував ся Славко.

— Годї инакше, паничу — відповів Козак, підвівши свої тупі очи на Славка. — Нема кому сорочки випрати, нема кому зварити,

тай мені самому маркотно. А за жінкою то я ще й дістану дещо, буде лекше.

— Не ліпше-ж тобі — почав о. Левіцкий — свою доньку, що служить у Львові чи десь, до дому завернути, най би варила і прала?

— Як би я знав, де она є, то я би їй казав вернути до дому; але за нею і слих загинув.

— То котра? — спитав Славко в батька по німецки, аби Козак не розумів. — Чи та гарна Анниця, що приїздила раз на Великдень до Заліся, цілком по паньски приодягнена?

— Та сама — відповів о. Левіцкий. — Sie war wirklich sehr schön, aber... А деж она обертає ся? — спитав ся у Козака.

— Не знаю — каже батько Анниці. — Зі Львова поїхала десь аж під Турка чи до Гамерики, не знаю. Писала якось раз торік, але і реєнтий не знав, з якого то краю лист прийшов від неї.

— Так з ким-же ти хочеш женити ся?

— З вдовою по небіжчику Кіндраті.

— А! то справді добра буде жінка! — почав панотець прихвалювати. — Мусить бути слюб красний.

—Та вже як ласка ваша — говорив Козак вдоволено, як би не той, що першу жінку поховав тому два тижні. — Я з нею умовив ся, ще як мені жінка почала „псувати ся“.

Славко витріщив очи на таке варварство, але батько, полагодивши орудку з Козаком, пояснив синови цілком просто сю безсердечність Козака.

— Ти дивуєш ся? Думаєш, що на селї так, як у піснях сьпівають? Хлоп без жінки не витримає, хоч би сам не мав що в рот вложити. Один бувший мандатор а потім війт, що вже давно помер, оповідав менї, що коли селяни не хотїли платити податків, то він замикав їх жінки до арешту. Той спосіб завсїгди показував ся найлучшим, бо селяни зараз складали гроші... — Бачиш, такий бідолаха Козак женить ся, а ти не думаєш, хоч ти все таки будеш мати що їсти і для себе і для жінки.

— Бо я не Козак! — Хиба ви думаєте, що можна оттак раз-два, діставши від панни гарбуза, її забути і другої шукати?

— Чому не можна? — Се-ж звичайна річ, щоденні випадки! Жени ся, поки ще на синодї не ухвалили целїбату.

Того місяця мав бути у Львові церковний синод і газети ширили заздалегідь вісти, що синод має постановити безженність для сьвящеників.

— Заким синод ухвалить, а Рим потвердить, — говорив Славко — я ще буду мав час надумати ся.

Під конець вересня синод зібрав ся. О. Левіцкий читав „Діло", передплачене Славком, і сердив ся незвичайно, що синод може навіть над чимсь подібним радити, як безженність. А полохлива бабуся Клявдзя думала, що вже от-от вийде заборона питомцям женити ся, і трохи не виганяла Славка з дому, щоби їхав на празники і весїля. Він уперто не слухав і з Залїся не виїздив. Але ся справа безженности не виходила єму з думки і навіть гризла єго, коли раз мав о тім розмову з Головатим. Було се по тім, як о. Левіцкий відчитав у каплиці епископске посланіє о синодї. Головатий питав ся у Славка, над чим там будуть радити, а дізнавшись, що між иньшим і над безженностю, заявив зовсїм ясно, що то було би незле, якби і рускі сьвященики були нежонаті.

— Не у гнїв вам сказавши, — говорив Головатий — от і ваш батько якби був нежонатий, то може був би цікавий знати, що в селї діє ся, та поміг би дещо направити. А так що? присїли єго дїти, він ґаздує, як кождий з нас, зводить — як може — кінцї до купи, а про своїх парафіян не має і часу думати.

Славко передумував сю річ з ріжних боків, але конець кінцем добачував у словах Головатого богато правди і отсе єго гризло. Коли

він розповів батькови сю думку Головатого, той обурив ся незвичайно і на таку „єресь“ і на Головатого і на Славка.

— Я тобі раз кажу: не приставай ти собі з тим Головатим, бо хоч він головатий, але проте дурень. Бунтівник, радикал — я єго знаю.

— Що-ж ви будете робити, — питав ся з глумом матурист Ґенко у своїх сестер, — коли питомцям заборонять женити ся? Відпадуть вам найлучші женихи. Ольга ще найлучше зробила, що рішила ся вийти за учителя, а Зоня зі страху захотїла нараз бути учителькою...

Наталка мала справдї невеселу міну.

Горошиньский, котрий тепер був щоденним гостем в домі о. Левіцкого, набрав по синодї вартости, а сам синод був нераз предметом розмови при обідї і вечері.

Бив ся з думками Ярослав, але на нїчо не рішав ся. І навіть на весїлю Горошиньского з Ольгою, котре небавом відбуло ся, зовсїм не був чемнїйший для захвалюваної бабусею доньки о. Лановича, котра приїхала на весїлє, як для иньших паннів, що бабусю дуже журило і гнївало. Поступив собі так, як би для него всї дївчата були однаково милі або однаково байдужі.

Весїлє було досить гучне. О. Левіцкий — як Славко на своє зачудованє дізнав ся — позичив гроші від війта Костишина, щоби лише

справити відповідне весілє для першої доньки. Славка дуже немило вразили такі близші зносини єго батька з війтом, котрого мав за злодія, але мовчав. То найстарша сестра виходила замуж, годі було перед сьвітом виявляти свої злиднї... Бабуся Клявдзя була дуже весела і як обіцяла — так справдї танцювала з Горошиньским кадриля. Зоня, що приїхала зі Львова на весілє, була також вдоволена і весела; казала, що з Дорошем видає ся часом у Львові, за що Наталка зганила її і порадила уважати на себе. Мала Влодзя в колисцї, що найбільше причинила ся до того весїля, не могла ще на жаль брати участи в розривках весїльних...

По весїлю був дома такий нелад, як по нападї ворога. Славко не міг собі спокійного кутика найти; кілька днїв прятали хату і все переганяли єго з місця на місце. Тому він і ходив трохи не цїлими днями по селї, та заводив нові знакомости, особливо з парубками.

— Єй Богу! — казав він — нема иньшої ради, тілько перенести ся до двора, куди мене Заборовский вже давно просив. Ту так тїсно, хоч Ольга перенесла ся до школи.

— То переноси ся! — говорила Наталка. — Панна Заборовска красна дївчина... Може її зловиш замісць Стефки...

— Ет, не говори! Саме длятого не кваплю ся до двора, що там панна є... Але — додав по хвилї — перенести ся варто, там я мав би велику вигоду і міг би дещо робити.

Однак він не зараз зважив ся на се.

X.

Цілий вересень і перші дні жовтня Славко лише доходив до двора і просиджував там із Стасьом по дві, по три години. Перших кілька днів більше розмовляв зі своїм учеником, як учив єго, бавив ся з ним, та пізнавав, що „в нім сидить“. Відтак втягав єго помалу в науку і скоро замічав у хлопця неувагу і втому, зараз науку вривав і йшов з ним в сад бавити ся в пилку. Розповідав єму притім дикі історії про Індиян, які затямив ще з хлопячих літ, а правдиву радість зробив хлопцеви, принісши єму Робінзона, котрого той прочитав за два дні, а через цілий тиждень випитував ся о поясненя. Наслідки такого поступованя з хлопцем були такі, що по двох тижнях Заборовский сказав Левіцкому:

— Але-ж пане! мій Стасьо тепер вас любить більше, як мене, або Маню.

— Коли так, то тепер почнемо вчити ся — відповів Славко. — Я хотів перше призвичаїти єго до себе, аби не дивив ся на мене,

як на свого ворога. Він свавільний, але талановитий.

— Урвитель, пане, кажу вам: урвитель, як рідко. Колись-то мало корови не застрілив, так що я тепер мушу патрони під ключ ховати. А вчера упав з яблінки; добре, що хоч єму нічо не стало ся. Тютюн де зарве то зараз папіроса крутить. На заяці вже хоче ходити стріляти. Гультай він, пане, кажу вам! Мислить, що як має герб, то і без науки мусить бути паном. Го-го! моспане, повчи ся троха; не вдавай пана так замолоду, на паньство ще час... Я би дуже вас просив, щоби ви до мене перенесли ся. Дам вам окрему комнату, в мене дістанете все, лише допильнуйте мені Стася. Будете могли спокійно і собі щось робити; я маю, а властиво Маня має зовсім гарну бібліотеку, можете собі читати. Там і так у вас дома потісно.

— Добре, — відповів Славко — я перенесу ся, але аж коли слота і болото настане.

Але ще слота не настала, як він перенїс ся до двора. Розгосподарив ся широко і зигідно в гарній комнаті, котрої вікна виходили на смерековий ліс. Наука Стася йшла гладко, хлопець поважав, любив і слухав свого учителя, не збиткував уже так часто і сам нераз хвалив ся перед батьком тим, чого навчив ся.

Коли Славко лиш доходив до двора, він видав ся з Манею рідко і не дуже шукав її; навпаки — обминав. Але тепер він з Заборовскими обідав, підвечіркував і вечеряв, отже мусів говорити і з Манею. У неї жаль по матери вже значно притих і являв ся найчастійше тоді, коли хто згадав покійницю, — а се обминав і Заборовский і Славко. Що найбільше у Мані подобало ся Славкови, то се, що она прекрасно, з великим зрозумінєм грала на фортепяні. При ікнувши до Заборовского і єго доньки, Славко відважив ся раз навіть співати до єї гри. А що в него був дуже приємний барігоновий голос і він сам знав ся на музиці, то з того вийшло таке, що на бажанє і Мані і Заборовского він мусів нераз співати ріжні пісні. І се ще мусів Славко признати панні Мані, що она була з лиця дуже мила, а в поступках своїх і розмові безпретенсіональна.

Приїхав раз із сусїдного села Мурованки пан Роман Більский, про котрого Славко чував від батька, що він женихає ся до панни Мані. Приїхав відвідати Заборовского, звиняючись, що так довго в него не бував через жнива та ріжні иньші господарскі клопоти. Був се около сороклїтний мужчина, черствий ще, румяний, але зі спорою лисиною на голові. В рухах жвавий і надскакуючий, в розмові

о пустих річах невтомимий, притім чоловік бувалий, бо прожив з десять літ за границею та їздив сьвітами. Заборовский в порівнаню з ним виглядав на простого гречкосія старої дати, котрий лише в малій части познакомив ся з новітними справами, читаючи пильно щодня свій Przegląd.

Пан Більский приїхав на бистрім кони, котрого славний родовід знав аж від прадіда єго. Увійшов жваво до сальону, поцілував Маню в руку, привитав ся з Заборовским і допитливими очима глянув на Славка, котрий стояв з боку і не знав, чи виходити з сальону, до чого мав більшу охоту, чи оставати ся.

— Пан Більский! — Пан Ярослав Левіцкий! — познакомив Заборовский обох, Славко остав ся.

Він оглядав Більского докладно і жалував, що така молода і пристойна панна, як Маня, має дістати ся такому пережитому кавалєрови. Нехай він буде і добрий чоловік і заможний — все-ж він Мані не до пари.

Розмова цілого товариства не виходила поза щоденні справи. Більский сказав Мані кілька зручних комплїментів, она легеньким усьміхом дякувала за них, але більше нічого не міг Славко по ній замітити.

— Якже вам подобав ся мій сусід Більский? — питав ся Заборовский у Славка, коли

Більский відїхав. — Правда: сьвітовий, сальоновий чоловік!

— Правда! — відповів Славко коротко.

— Пане! він пів Европи звидів! — говорив Заборовский одушевлено.—В Мурованці він гостем. Але і гроший видав на свої подорожі — село купив би за них! Тепер, каже, вже єму навкучило ся їздити, гле я не вірю, чи довго втерпить на селї. Хиба би оженив ся... А має маєток, о! має!

Славко мовчав, але того дня під вечір мав нагоду розмовляти про Більского з панною Манею. День був погідний і вечір наступав такий тихий, осїнний, що наводить на чоловіка задуму, мов похорон перед часом помершої красавиці. Славко сидїв в огородї в альтанї, на котрій листє дикого винограду приняло вже всї відтїни червоної краски, і вдивляв ся у фотографію Стефки, котру носив і доси при собі мов на муку. Вдивляв ся в неї, щоб найти собі відповідь, длячого она єму в свій час подобала ся. Дивив ся і думав, але ясної відповіди не находив. При тім огляданю застала єго Маня, що увійшла в альтану і хотїла зараз вийти, скоро замітила фотографію в руках єго. Але він зірвав ся і задержав її.

— Прошу, — казав — можете і ви подивити ся на неї... Се она... Я не крию ся. Скажіть менї, чи я мав добрий ґуст?

— Зовсім добрий! — відповіла Маня, оглядаючи з цікавостию фотографію.

— На красі пізнав ся, а на характері помилив ся. Але-ж бо й справді годі вас, панни, пізнати; або ви занадто звичайні, так що се нас дивує, або ви такі скомплїковані, що ми розуму не доберем.

— Скорше занадто звичайні — замітила Маня, віддаючи фотографію.

— Ви так думаєте? — спитав ся Славко здивований.

— Ну, що-ж? Ми — люди і то більше люди, як ви, мужчини. Круг наших інтересів більше буденний, як ваш. Чи ми тому винні, чи се зле чи добре — в то не входжу; але факт фактом остає ся.

— Тому то я не можу позбути ся гадки, що женщини взагалї більше практичні в житю, хочу сказати: менше перебирчиві у своїх учинках... Чи так?

— Так би виходило... Чи ви не співаєте сего до мене? — спитала бистро, відгадавши тайну думку Славка. — Нї, пане, така дуже практична я не є і здогад ваш не має великої підстави. Се комбінациї батька, а не мої. Пан Більский дуже милий чоловік, правдивий сальоновець, але в менї по матери лишилося досить демократичної крови, щоб я на сальоновість не клала великої ваги. Ви не по-

вірите, як память на покійну матір мені все пригадує, хто я з роду, як настроює мене часто недовірчиво до всїх „szlachetnie urodzonych“. Мій брат, поручник, дуже зарозумілий на свій герб, батько лише часом нагадує єго людям, а я вдала ся в маму-демократку.

— Демократизм не лежить в тім, аби маловажити герби — замітив коротко Славко. —А аристократизм сей, що шукає краси в житю і вміє віднаходити її, також незлий, навіть дуже добрий.

— Я знаю — відповіла дївчина живо. — Демократизм треба ще зазначувати роботою. Бувши у Львові через два роки у тїтки, я пізнала там одного пана, котрий менї докладно вияснив, що се таке демократизм.

— І якою роботою думаєте єго зазначити?

— Що-ж я можу тепер робити?

— Е! нї, не кажіть так! Можете щонайменче робити се, що ваша добра мати робила; можете н. пр. мати вплив на батька, щоб він не терпів у селї такого неладу, який є. Розуміє ся, коли пан Більский забере вас нам на другий рік та ще й виїде з села в місто, то з вашого демократизму користи не буде.

— Пане Левіцкий, не докучайте менї Більским, — промовила з усьміхом, — бо я вам так само і з більшим правом буду докучати

панною Стефкою. Ви самі винні, що она рішила ся вийти за кого иньшого замуж.

— Вже вийшла — замітив Славко невиразно. — Недавно читав я в часописи про єї вінчанє і дивно було менї, що я приняв сю вістку досить спокійно.

— Вже вийшла замуж? — повторила дївчина і зміняючи голос на більше мягкий, додала: — Я властиво не повинна вам докучати...

— Можете, нїчого не шкодить.

— Не хочу.

— Чому?

— Бо то вас певно болить.

— У мене досить сильні нерви.

Славкови забагло ся немов висповідати ся перед дївчиною, що пошанувала єго чутє, і став їй оповідати про Стефку. Думав, що зможе оповісти все спокійно а навіть з легким глумом. Тимчасом коли пригадував собі чимраз лучше пережиту подїю, голос єго мяк, він уривав і не докінчивши, замовк, та похилив голову в землю.

Настала мовчанка. Маня передумувала, від чого би почати сьвіжу, веселїйшу розмову, але не находила предмету.

Аж по добрій хвилї Славко підняв голову і намагаючись до усьміху, відізвав ся:

— Правда, який я ще дитинний!... Не дивуйте ся і не сьмійте ся! Я до того перед

рідними сестрами не признав ся, що вам тепер оповів. Мені здає ся, що вам можна було оповісти, а я чув потребу до того. Тяжко носити ся самому із своїми думками.

— Не бійте ся; я вмію оцінити ваші почутя і зовсім не думаю брати їх на глум.

— Є знаєте, люди, з котрими цілими літами жиє ся, а проте чоловік перед ними криє ся; а є знов такі, до котрих відразу має ся довірє. Ви мабуть одна з сих...

— Незаслужений комплімент...

— Мені тепер не до комплїментів; я, можна сказати, зробив ся тепер байдужий до всїх женщин, та проте вірю ще, що є між ними щирі люди. Спокою бажаю...

— Борби повинні ви бажати, а не спокою; ви-ж не старець.

— А вже-ж, без борби годї і я її шукаю, я її вже найшов, але не таку, як ви собі думаєте. От з нашим війтом побороти ся, з нашими Мошками, з темнотою — отсе тепер для мене борба, хоч не поетична, але за те цікавійша і кориснїйша нїж ті стереотипні, все однакі любовні борби

— Ви зробили ся песимістом завчасу і без надто великої причини. Се стара історія... Бачите, як спадає листє з клена? А він на весну знов зазеленїє.

—Так-так! Се стара історія, мовляв Гайне, doch bleibt sie immer neu... Але даймо сему спокій! Шкода о тім і говорити! Чуєте, панно Маню? Я числю на вас, що коли менї буде потрібно помочи вашого батька в користь громади, то ви ужиєте свого впливу на него. Правда?

— Буду старати ся.

— Як би ви знали близше відносини Заліся, то вас би така сама лють брала на них, як мене бере, коли думаю про них. Я нераз і зовсїм рад з того, що зазнав розчарованя, бо тепер я чую ся більше громадянином, членом суспільности.

І він розповів лїчинї про нелад і злиднї Заліся, розповів усе докладно. Маня чудувала ся, що сидить у селї, а мало що знає про него

Пізно в вечір думав Славко над своєю розмовою з Манею і соромно було єму лиш за одно: що виявив перед нею своє розчаровані і жаль. Думав, що се єго піднесе, а тимчасом оно ще єго прибило. Хоч Маня слухала єго із співчутєм, але він тепер підозрівав о недостачу чутя всї панни, навіть Маню, до котрої в деяких хвилях чув довірє.

А тимчасом панна Маня у своїй комнатї грала до пізна на фортепянї і якісь такі самі задумчиві та смутні мельодиї, що то старому Заборовскому аж навкучило.

— Моя кохана, чому ти не йдеш спати? — спитав він її, зайшовши до єї комнати. — Вже 11. година.

— Скоро тато хоче спати, то я — розуміє ся — зараз перестаю.

— Не в тім річ, любко, чи я сплю чи не сплю; тілько ти повинна спати! Я такий рад, що ти вже лучше виглядаєш, отже бою ся, щоби знов не змарніла. Ой, моя ти рибко золотенька!

І старий Заборовский обняв доньку за голову та поцілував її в чоло.

— Якось не хоче ся мені спати — оправдувала ся донька. — Бачите, тату, яка ніч красна; от місяць над лісом...

— Акурат найліпша ніч до спаня — закінчив прозаічний тато.

XI.

Скоро перший більший сніг покривземлю, Заборовский урядив лови у своїх лїсах. В день ловів уже з рана в дворі стали приготов..яти ся для гідного принятя гостий з міста і з околиці. Мали приїхати кілька урядників із староства і ради повітової, сам староста і сам маршалок повітовий, і деякі сусїди, між ними і Більский.

Ще нїхто з гостий і не заїхав до двора, як рано по селу пішла чутка, котра зараз дійшла і до двора, що злодії обікрали громадску касу; мало бути в нїй найменьше два тисячі, в тім і гроші, зложені на будову церкви. Злодії виломили вікно, розбили касу і все забрали. Вартівники спали в сусїдній хатї і не чули нїчого.

Коли о тім дізнав ся Славко, зараз вибрав ся в село, аби вивідати ся дещо близше. Але ще не вспів вийти за браму, як на подвірє двора вступив сам війт Костишин, одягнений в кожух, минув мовчки Славка, зняв лише

капелюх і пішов до кухні. Славко вернув ся. Війт хотів бачити ся з дідичем. Мав міну налякану і безрадну.

Заборовский надійшов із стодоли і приняв війта в канцелярії. Коли Славко хотів іти до своєї комнати, Заборовский сам єго закликав:

— Ходіть, пане Левіцкий, послухайте! Може що порадите! А то нечуване, щоби в Залісю такі злодії завели ся! Адже они і мене можуть обікрасти! Чи дали ви вже знати до жандармериї? — спитав ся Костишина.

— Дав, прошу ясного пана — відповів той. — Що-ж мені тепер, паноньку, діяти? Адже я тепер на жебрачу торбу зійду, як мені скажуть всї гроші звернути!

— Які-ж там гроші були? — спитав ся Славко.

Костишин кинув зпід лоба непевними очима на Левіцкого і відповів: — Були гроші податкові, були братскі гроші, виратовані з церкви...

— Чому-ж ви гроший податкових не занесли зараз до уряду, а ту тисячку до щадниці? — питав ся Левіцкий.

— Та я хотів нині занести!

— Акурат нині!... Чому-ж не вчера, не предвчера?

Костишин дивив ся лютими очима на Славка.

— Чого-ж ви хочете від мене? — питав ся Заборовский.

— Порадьте, паноньку, що робити?

— Почекайте, може гроші найдуть ся — втихомирював Заборовский.

— А коли не найдуть ся? — допитував ся війт.

— Ну, то пропало!

— Нещасна громада, — замітив Славко — одна біда за другою. До кількох місяців — оркан, зливи і гради, пожар церкви, лихі жнива і крадїж громадских гроший. Люди мусять третїй раз платити податок... додав ще Славко нарочно.

— Як третїй раз? — здивував ся Заборовский.

— Пан війт скаже вам, як — відповів Славко.

— Та я нїчо... прошу пана... от жартують собі панич — оправдував ся війт. — А менї тепер не до жартів. Але я вже мушу йти; може жандарм прийшов— сказав війт і зараз виніс ся.

Жандарм справдї небавом явив ся в селї і пішов оглядати місце крадежи; казав спровадити вартівників і замкнути їх, аби не втїкли; а сам став оглядати з середини і з надвору стїну, до котрої була прибита громадска скарбона. Видко було, що злодїй силував ся перше відбити скарбону від стїни, щоб її цїлком

забрати, а коли єму се не вдало ся, скарбону на стіні лишив, але розбив її, що єму видко лекше пішло. З надвору один гак, котрим була примоцована скринка до диля, був відігнений. Жандарм найшов там малий кусень кожуха, а на відігненім кінци гака троха вовни; очивидна річ, злодій при роботі спішив ся і завадив кожухом о гак. Найдений кусень кожуха жандарм незамітно сховав.

Оглянувши місце, він переслухав усїх підозріних людий, котрих єму вказав війт, перетрусив дві хати, і зараз вибрав ся в дальшу дорогу.

Ідучи попри двір, він бачив, як саме в ту хвилю заїхало там кількох панів з міста, між ними і староста і повітовий маршалок. Жандарм уважав потрібним подати старості і люстраторови Дзюбиньскому до відомости крадїж у громадскій касї.

Всї панове дивували ся незвичайно, але звісно, не могли нїчого порадити. Жалували війта, що має такий клопіт, і брали все на карб „wyrzutków społeczeństwa“, які тепер на жаль всюди завели ся з причини безвіря і радикалїзму. З жандармом не балакали нїчого, злодій мало обходив їх, бо спішилися на обід; один лиш люстратор повітовий і з обовязку свого і з очивидної цікавости став випитувати жандарма о тім, що сей вислїдив. Славко бачив

сю сцену і не втерпів, щоб не приступити до них. Буцїм хотїв привитати ся із знакомим люстратором, а по правдї бажав почути дещо з оповіданя жандарма. Сей оповідав, що нїяких познак не найшов, лише кусень шкіри, очивидно із злодїйского кожуха.

Почувши се, Славко прийшов нагло на дивний здогад; але не відважив ся єго виявити при люстраторі, тілько аж коли жандарм вийшов з двора на дорогу, здержав єго:

— Я би вам, пане, хотїв сказати в справі сеї крадежи свій здогад. Очивидно застерігаю ся, що нїкого не хочу підозрівати, але сказати я повинен.

— Прошу — казав жандарм. — Я вам навіть буду вдячний за се.

— Рано був ту в дворі війт Костишин, одягнений в кожух, і коли добре тямлю, на рукаві у него була видерта шкіра, так завбільшки, як сей кусень, що ви показували.

— У війта! — дивував ся жандарм. — То не може бути! Такий порядний чоловік!

— Я не кажу, що він не порядний, але що вам шкодить, вступити ще до него і так мов від нехочу придивити ся?

— Розуміє ся, піти — піду, але я не вірю, то не може бути...

— Підіть, підіть! — просив Славко. — Я маю таке підозрінє і вважаю своїм обовязком, сказати вам се.

Жандарм вернув ся до війта, і зацікавлений і притім заклопотаний, бо не знав, що робити, коли би справді здогад Левіцкого показав ся правдивим. Застав війта коло стодоли в кожусї. Оправдав ся, що забув ще випитати ся деякі подробиці про вартівників, отже вернув ся длятого. Був притім такий спокійний, як би ніякого підозріня не мав; але скоро вивідав ся від війта, що потрібно, і вийшов на дорогу, лице єго виявило і здивованє і радість і заклопотанє. На рукаві війтового кожуха побачив справді вирване місце, до котрого найдений кусень шкіри зовсїм надавав ся...

Що діяти? — —

Війт Костишин, знана права права рука старости і маршалка при всяких виборах, чоловік, на котрого у всяких полїтичних справах можна було старостї напевно спустити ся — він злодій!...

Се так дивувало жандарма, що він спершу лякав ся увязнити війта. Але годї було довго надумувати ся. Він завернув ся ще раз до хати війта, вже з дороги.

Війт здивував ся, чого жандарм ще раз приходить. Але сей тепер не випитував ся єго

привітно, тілько схопив кожух з лавки, що єго війт перед хвилею скинув з себе, станув з ним у дверех, приміряв вирваний кусень кожуха до діри на рукаві і заким стрівожений війт і єго жінка опамятали ся, сказав твердо:

— Я вас арештую! Ви украли гроші! Кажіть зараз, де они?

— Я украв?! — відповів Костишин тремтячим голосом. — Звідки на мене така напасть?

— Але то ваш кожух?

— То кожух не мій, а наймита!

— І ви іще крутите? Жінко, прикличте мені зараз наймита! Ну, чого стоїте?! — крикнув жандарм. — Наймита мені прикличте!

Прикликаний наймит мимо знаків Костишина потвердив, що то кожух війта. — Куди мені до такого дорогого кожуха! — казав невинно і здивований невміру.

Жандарм казав наймитови прикликати присяжних, а сам взяв війта на випит. Костишин не признавав ся до нічого, війтиха гірко плакала, але жандарм проте велів замкнути війта до громадского арешту. Відтак перетрусив ціле війтове господарство, але гроший не найшов. На сій роботі минуло єму ціле полудне і він, добре утомлений, впросив ся на ніч до учителя Горошиньского, бо хотів ще на другий день вести далі слідство.

Ex libris
Bohdan Krawciw

Чутка про арештоване війта розійшла ся блискавицею по селї і люди до пізного вечера вистоювали на улицях та оповідали собі сю чудну новину. Одні вірили, другі не вірили, але всї то більше то менше радували ся, що така пригода трафила ся першому богачеви в селї. Однак они немов не розуміли вартости украдених гроший, зложених ними самими. Один Головатий, посердившись з годину, не втерпів, щоби не піти до громадского арешту та подивити ся ще у закратоване віконце. Хоч вечером не міг там нїчого побачити і навіть не чув нїчого, але вже було єму на серцю лекше. Хотїв ще побігти до „попового панича“ на розмову, та нагадав собі, що він тепер на гостинї в дворі, то ледви чи міг би бачити ся. — Писар і на очи не показував ся нікому.

А в дворі вечером по ловах було весело. Всї мисливцї сидїли за богато обставленим столом, гостили ся, пили і розмовляли. Очивидна річ, о пригодї в селї було також богато бесїди. Всї знали, що війт увязнений.

— І хто би був по нїм сподївав ся! — дивував ся маршалок, сїдаючи із старостою, з Заборовским і Більским в сальонї за столиком коло чорної кави, коли инші гостї так само позбирали ся в малї гурти та забавляли ся, хто картами, а хто розмовою з панною

Манею (она мала нині богато поклонників) або з ким иньшим.

— Ано, — казав староста про війта — коли він злодій, то нехай іде до криміналу! Тепер він нам не потрібний...

— Оповідав мені директор мого сина, пан Левіцкий, — замітив Заборовский — що Костишин два рази податки вибирав від людей.

— Не може бути! — дивував ся староста. — І є на то сьвідки?

— Є, Левіцкий вичислив мені кількох.

— А то бестия! Ану, будьте ласкаві, де той Левіцкий? Варто би єго розпитати ся. Ну-ну, чи бачив хто таке? Такий лайдак!

Заборовский прикликав Левіцкого, котрий розмовляв з люстратором, — і Левіцкий засів з панами до розмови.

Оповідав їм все, що знав про заряд Заліся, згадав між иньшим про санітарні заряджения Костишина, з чого всі пани мали велику потіху (пан Більский казав, що то було аж „знаменито"), і вкінци позволив собі на замітку, що уряди повітові не мають понятя о тім, що діє ся по селах. Замітка була колюча, і пан староста з маршалком повітовим почули ся ображеними. Завважав то Славко в одній хвилї по їх мінах, і щоби оправдати свої слова, додав:

— Я не перечу, що у наших властий добра воля є, але раз: трудно їм все знати, коли

сидять у місті, а друге: они дуже часто помиляють ся в доборі людий по громадах, котрим дають також власть у руки.

Панове урядники могли тепер сперечати ся із Славком; він їх виправдав, не дуже — не дуже, але все таки виправдав. Повітовий маршалок перший відізвав ся:

— Позвольте, пане Левіцкий, спитати ся вас: чи вся теперішна молодїж оттак собі нас старих має за нездарів, що нічого доглянути не вміємо або не хочемо.

— Го-го! теперішна молодїж! — закинув староста.

Славко зрозумів глум у словах маршалка і відповів:

— Нї, пане маршалку, є між молодежию всїлякі так само, як і між старими.

— Як і між старими! — вирвав ся Заборовский. — Де хто перше чував за социялїстів, за радикалів! А нинї: Бога нема, власности нема, всьо спільне, всї пани, а робити нема кому!...

— Правда! — потвердили староста і маршалок.

— За границею ті гасла, лише не так страшно стилїзовані, дуже часто можна чути — замітив Більский. — Возьмім приклад: такими побожними, як церква жадає, ми певно не є.

— Ну-ну; трудно-ж, аби ми були такі, як селяни, — сказав маршалок — але ті гасла не для нас.

— У нас і не приймуть ся в масї, коли 70% маємо анальфабетів! — додав ще Більский. — Вже то коли молодїж за се на старих нарікає, то має рацию. В Швайцариї я не стрічав неписьменного; кождий умів читати і писати.

— Від Галичини ще тілько маленькі краї: Буковина, Дальмация і Чорногора, мають більше анальфабетів — відізвав ся Славко.

— Добре вам казати: анальфабети — анальфабети, — говорив староста — та звідки гроший взяти на школи, звідки взяти учителїв! Адже поступ є!

— Безпечно, поступ є! — відповів Славко. — Але мимо того поступу скрізь біда страшенна, особливо між нашим руским людом І як відомо панам, є люди, що приписують се лихій господарцї польскої інтелїґенциї, котра має власть у краю.

— І ви, розуміє ся, тому вірите? — замітив глумливо маршалок.

— Особливо, що руский нарід передовсїм скривджений! — докинув староста.

Славко сердив ся щораз більше.

— Чи я вірю чи не вірю тим людям, — казав він — то менше з тим. Я-ж такий мо-

лодий і незначний чоловік, що всего докладно не можу знати і рішати такі справи також ні. Але я проте таки можу вже мати свою думку.

— Розуміє ся! — сказав Заборовский.

— Отже яка ваша думка? — питав ся цікавий староста.

— Богато говорити...

— Ну, але преці як ви думаєте?

— Я думаю, що Поляки не уживають своєї власти і сили так, як повинні. В теориї, при бенкетах, люблять „братний" руский нарід, але на ділї обходять ся з ним як з ворогом. Маєте силу, маєте власть, а в нас що? Недавно панщина, неволя, нарід ще й тепер несьвідомий, інтеліґенциї мало, провідників ще менше... Ту треба помочи, опіки, справедливости.

— Чи ви думаєте, — спитав ся староста — що правительство або Поляки можуть постарати ся, щоби Русини в Галичинї стали відразу рівно з другими сильні, т. зн. рівно богаті, рівно просьвічені, рівно вироблені полїтично і социяльно?

— Пан староста має рацию! — докинув маршалок, глянувши з маловаженєм на Славка.

— І я кажу, що пан староста має рацию — відповів Славко.

— І що з того? Конституция для всїх однакова, воля і Русинами дорабляти ся! — сказав маршалок.

— В тім і лихо, — говорив Славко — що конституция така як наша не для всїх має однакову вартість; для культурного народу она щастєм, для некультурного нещастєм.

— Може російский абсолютизм вам би більше подобав ся? — нападав маршалок.

— То нї, пане маршалку; але що я мабуть не помиляю ся, то всї бачимо, коли подивимо ся на ту нерівну борбу, яку тілько в ріжнонародній Австриї можна бачити: під крилами конституциї, свободи і гаслом любови до свого народу майже безоглядне поборюванє другого народу, з котрим доля судила сусїдувати або і в суміш жити. Ви маєте силу, значить: за вами і справедливість, але яка та справедливість?

— Добре каже! — замітив Заборовский.

— Армія інтелїґенциї вашої взяла провід трохи не у всїх наших містах і місточках і господарить собі у свою користь, а не в нашу.

Маршалок ставав нетерпеливий. — Хто-ж тому винен — почав він — що ваша руска інтелїґенция, в більшій части сьвященики, розкинені по тисячах сїл, проводить житє на дрібних клопотах житєвих і відзиває ся тілько рідко з сїл, частїйще плаксивим голосом, як голосом одушевленя воєнного і побіди? Ваша інтелїґенция роздерта між собою на два ворожі табори, віруючих і невіруючих в будучність на-

роду, народовців і ренегатів, що безнастанно воюють між собою. Хто тому винен, чи Поляки чи наше правительство, що ви тратите більшу частину своїх сил на домашну борбу і спинюєте свій власний розвій! Ваш поступ — то поступ лінивого вола в порівнаню з поспішним поїздом! А ми не маємо потреби тягнути вола за роги.

— Правда, пане! — перебив єго Славко. — Та коли-б у Поляків платні ренегати довгі літа впоювали безнадійність на будучність народу, так як у нас, — колиб розвій вашого народу поза границями Австриї, в Росиї, спинили так безусловно, як наш, — колиб ваш побит економічний був такий лихий, як наш, — то ви певно не мали би тілько охоти до борби з нами як маєте. А проте наш нарід жиє; чей не заперечите, що велика частина нашої інтелїґенциї бажає житя народу і міряє ся з вами що сили.

— Ненавистию, а не роботою! — вколов маршалок.

— Ненавистию, виснованою з історичних подій — боронив ся Славко.

— Які ваші ідеали? — приступав щораз острійше маршалок, а староста і Більский тимчасом з усьміхом прислухували ся суперечці.

— Наші демократичні ідеали певно більше варті, як заскорузлість ніби-аристократів,

як їх маловажене хлопа, як бережене власних кастових інтересів і традиций! Від коли ви стали на серіо дбати о свій люд? Прошу мені відповісти!

— Певно, скорше як Русини.

— Ледви! — відповів Славко.

— Ненависть і завзятість р[illegible] слабої дитини — от оружіє Русинів.

Староста вважав потрібним [illegible] пер в сю суперечку спокійною замітко[illegible], що правительство австрийске в році 1890 дало [illegible] чаток до полагодженя руско-польских відносин. На се не Славко, лише Більский відповів, що думає інакше: правительство приглядає ся спокійно борбі і вижидає мира між суперниками, стає при нагоді по сій або по тій стороні, звичайно по стороні сильнійшого, або заховує ся зовсім байдуже, лишаючи народи на волю судьби. Тимчасом на думку Більского, коли би вся амбіция Поляків і Русинів лежала в тім, щоби з тих 70% анальфабетів поробити людий письменних, то Поляки і Русини на довгі літа мали би стілько роботи, що їм відхотіло би ся борби і посяганя на чуже добро.

— Ні, пане Більский, — перечив ся маршалок — si vis pacem, para bellum*) — се одно і природне і правдиве!

---

*) Хочеш мира, то готов ся до війни!

— Біда тілько в тім, — замітив ще Славко — що ваше війско, уживане до тої війни, складає ся дуже часто з таких вояків, як наш війт Костишин... Їх ще й старшими роблять...

Колючі слова Славка поцїлили добре, так що маршалок і староста звели зараз розмову на що иньше. Не хотїли запускати ся в дальшу бесїду, котра ставала щораз дразливійшою.

— Руска молодїж складає ся із самих полїтиків — закінчив староста. — Чому ви, пане Левіцкий, не вчили ся на адвоката, тілько на сьвященика? Шкода вас!

Але прощаючи ся з господарем, староста ще иньшу думку сказав про Левіцкого: — Пане Заборовский, ви радикала тримаєте собі дома.

— Ну-ну, — успокоював єго Заборовский — радикал і сьвященик в одній особі... нї, він не радикал... Але добре учить менї хлопця.

Тимчасом сей учитель дїдичевого „хлопця" стояв сам коло фортепяну, переглядав ілюстровану ґазету та передумував свою розмову з панами. До него підійшла на хвилю Маня і здивувала єго словами: — А то ви добре боронили своєї справи!

— Нї, зле боронив, тепер бачу. Ви чули нашу розмову?

— Чула дещо. Я вас обсервувала. А як ви виглядали!

— Як же?

— Такі запалені, завзяті, аж страшні! Так вам очи сьвітили ся!

— Я такий страшний?

Але Маня на се вже не відповіла, бо в тій хвилї надійшов Більский, щоби попращати ся з нею. — —

Гостї відїхали до дому. Північ уже давно минула.

Славко довго ще не міг заснути. Він сердив ся на маршалка, що своїми доказами нераз загнав єго в кут; не міг не признати правди неодній єго замітцї, але все таки боліла єго та правда. І що з того виходить?— завдавав собі питанє. — Треба працї і працї! Се одинока розумна відповідь ворогам.

Коли в духовній семинариї він незвичайно пильно вчитував ся в історию руского народу, а часописи читав усї за порядком і в читальни заводив горячі суперечки з противниками, єму здавало ся, що треба тілько піти на село і вже в роботї для народу нїхто єго не перепинить. Тимчасом рік житя по скінченю семинариї, знакомства з ріжними людьми, і теперішні досьвіди в Залїсю переконали єго, що се так легко не йде, як єму здавало ся. Заким почне ся в якім нашім селї

орати на зерно, треба перше довгі часи чистити ґрунт.

Але проте Славко не міг жити без цїли; втративши суджену, він бажав бодай чимсь заняти ся, чимсь таким, що поривало би єго душу, єго думки, щоб не мав часу думати о своїй втратї. І він журив ся, пізнавши відносини Залїся, що робота в тім селї не по єго силам. Що занапащувало ся довгі лїта, то треба що найменче стілько лїт і направляти, хиба що зложать ся якісь непередвиджені корисні випадки. Таким випадком було безперечно й арештованє Костишина; хоч він покрав громадскі гроші, котрі готові і пропасти, але певно тепер усунуть єго з війтівства, а се вже само річ велика.

Вставши досить пізно зі сну, Левіцкий пішов відвидїти сестру Горошиньску. Зараз на вступі почув чудну новину, що Костишин в ночи утїк з арешту: жандарм передав був ключ від арешту єго своякови, знаному славному радному Андрієви; а той — видко — не богато думаючи, випустив війта з арешту. Вийшло з того лихо і для него.

Вже пополудни розійшла ся по селї вість, що Костишина переловлено в селї, що найдено гроші, хоч не всї, в Андрія Костишина і що єго також арештовано. Поїхали собі

оба свояки, як пани, до арешту в місті. Ціле село мало з того велику потіху.

Коло відїзджаючих злочинців був також Славко і Головатий. Головатий кланяв ся за відїзджаючим возом і бажав Костишиним, щоби не вернули ся ніколи. А відтак звернув ся до Славка і каже:

— Якже буде тепер, паничу? Треба щось починати.

— А вже-ж треба. Чи ті крадені гроші були в облїґациях... таких паперах?

— Я знаю... Не в паперах, тілько готові сотки і десятки.

— Чомуж їх братство не дало до щадниці?

— Говоріть! або я їм то раз казав? Не вірять; кажуть, що пропадуть. Лїпше, як лежать без процентів...

— Дурний нарід!

— Ба! звідки було єму розуму набрати? — спитав ся Головатий.

— І то правда.

— Зайдіть до мене, паничу, в неділю, Ви знаєте, що я в Коломиї був на вічу?

— Але?

— Був. Я читав у *Хлїборобі*, що ви менї дали, що має бути віче і поїхав. Прийдіть, розповім вам. Я вже так давно з вами не бачив ся...

— Добре, добре; я прийду... я вже читав о тім вічу в ґазеті. Подобало ся вам?

— О, ще й як! Я казав собі ту ґазету посилати. Зайдіть до мене, прошу, бо мені до двора ніяково. Я скличу людий.

XII.

Надійшла зима.

Тиха, мелянхолійна сільска зима. Сніг покрив білим покривалом усї низенькі хати Заліся, одягнув по сьвяточному убогі загороди, застелив болотнисті дороги і пусті поля — село стало на вид чистїйше, але заразом і скучнїйше. Менше руху на селї, менше новин — дрімота зимова...

Славко відчував сю сільску нудьгу дуже. Довгі проходи по околици, котрими убивав час і розважав себе лїтом і осеню, тепер відпали — треба було сидїти дома. Роботи такої, щоби було чим заповнити цїлий день, не мав. Учив Стася Заборовского, помагав троха свому братови Ґенкови при науцї, але проте вільного часу оставало ся єму ще богато. Ще день, як день, минав ся скоренько — і так був недовгий — але прийшло ся вечером, хоч по стїнах драпай ся з нудьги. Видобув Славко свою цитру, на котрій вивчив ся грати в семинариї, переграв усї композициї, до яких мав ноти, поставив цитру

гарненько на шафу і забув її. Нових композиций не мав, а старі повторяти єму навкучило ся.

— Ви нудите ся, — замітила раз панна Маня — правда?

— Нуджу ся. Але й вам, панно Маню, скучно, — правда?

— Правда.

Обоє усьміхнули ся.

— Приємний з мене товариш, що не придумаю ніякої розривки для вас...

— Я сама не знаю, що ви за розривку могли би придумати!

Справді, Славко не знав, як панну Маню забавити. Довірочних розмов, кромі тої по вінчаню Стефки, більше з нею не заводив, а навпаки, як спершу вважав її за одиноку особу, перед котрою міг говорити щиро, так тепер замкнув ся і навіть дивував ся, по що перед нею висповідав ся зі свого розчарованя. Очивидно, перше чув потребу перед кимсь виявити свій жаль, а тепер уже сеї потреби так дуже не відчував.

Сю зміну в єго настрою замітила Маня дуже добре і також стала перед ним менше щирою, вже лякала ся зачинати з ним розмову про особисті справи. Але се її таки гнівало, що він так мало звертав на неї увагу. Она кілька разів придивляла ся собі уважно

в зеркалї а відтак і своїй фотографії, щоби відповісти собі, чи взагалї може який молодий мужчина бути зовсїм байдужним супротив неї — і не могла найти причини, длячого би можна так її маловажити, як маловажив Славко. Нї, зле сказано... Він не маловажив її, був навіть дуже чемний, але чому такий холодний? Що він у тій своїй Стефцї найшов такого невиданого, щоб так за нею побивати ся?...

І она раз в листї до тїтки у Львові написала між иньшим таке: „Наш Стасьо здоров і вчить ся тепер дома. Учить єго син нашого пароха, окінчений питомець, чоловік розумний, досить приємний, о Стася дуже дбалий, але якийсь знеохочений до житя. Мав суджену, панну не дуже бридку і не дуже гарну, котра єго покинула, і тому він тепер такий скучний. А я так нераз нуджу ся, дорога тїтко, так би хотїла з кимсь говорити богато-богато, сьміяти ся а най би вже й плакати, аби тілько не відчувала такої пустки довкола! Тато має свої вічні клопоти з господарством і не хоче знати того, що менї придала би ся яка розривка. Я щось троха помагаю нашій господинї Кристиньскій, але та менї й не дає до всього мішати ся. А ту часу вільного тілько — тілько! Я жду і сама не знаю, на що“...

Тітка відписала, щоби Маня приїхала до неї по Різдві. Хоч з карнавалу не скористає, бо в жалобі, але все буде їй веселійше. На таку раду Заборовский не хотів пристати, казав, що доньки з дому не пустить, бо сам не хоче жити як на пустині; донька то сама бачила, що не годить ся батька покидати хоч би на короткий час, але тяки випросила собі в него „відпустку“ бодай на тиждень.

— Добре — сказав батько — але аж по Різдві. Чи ти мене вже не любиш, що хочеш мене покинути?

— Але-ж люблю, тату!

— Ой, ти! — погрозив батько і поцілував її в чоло.

Слазкови о стілько було відраднійше жити в Залісю, як Мані, що він мав у селї родину, мав ціле село знакомих, котрими міг займати ся в потребі. Він і відвиджував свою родину трохи не щодня, раз був у батька, другий раз у Горошиньского, і хоч розмов не чував там таких, щоб єго дуже займали, та все якось час минав ся.

Бабуся Клявдия розповідала про давні часи і про знакомих, викладала карти, плела панчохи, або бренькала на старій гітарі старі пісні для успокоєня малої крикливої Влодзї. Та гітара лежала занедбана на подї приходства вже довгі літа, аж зовсїм случайно

відкрив її Ґенко і нею спробував успокоїти плаксиву сестричку; проба повела ся дуже добре, сестричці сей бренькіт дуже сподобав ся, бабуся пригадала собі давні часи, як ще грала на ґітарі, і так тепер маленька Влодзя трохи не що дня мала старосьвітский домашний концерт. Батько починав часом із сином розмову про політику і ніколи не міг з ним погодити ся; мати бавила діти або порала ся коло господарства, зовсім не виявляючи цікавости до політичних суперечок свого мужа з сином; Ґенко пустував з сестрами Маринею і Клявдзею, а Наталка читала романи з бібліотеки дідички. Про сю дідичку було нераз богато розмови, хоч і не знали нічого цікавого про неї; більше зацікавлював цілу родину кождий лист від Зоні зі Львова, а вже зовсім весело було в хаті, коли прийшов Горошиньский з жінкою, обоє вдоволені з себе і з житя. З ними вступала в хату якась більша надія і відрада. Звичайна річ: прикро в товаристві, коли в нім находять ся люди зажурені або пережиті, а веселійше стає, коли прийдуть люди, що зі щасливим усьміхом споглядають на сьвіт і з довірєм дивлять ся в будучину. Тоді у Левіцких складала ся зараз партия преферанса, бабуся підсувала висше окуляри на ніс і нераз трохи не сварила ся, коли їй карта не йшла, так як би тому

хто був винен. Славко завважав притім, що жінки страх не любили, дати себе побити при картах, і зовсім не соромили ся в потребі дещо „покрутити“ при грі, аби лиш на своє вийти. Бачив він се особливо у бабусї, усьміхав ся іронїчно, але не псував їй забави. При таких родинних сходинах перемелювало ся наново давно знані новини, пригоди і пляни на будуче; забава протягала ся нераз і до півночи — і відтак усї лягали вдоволені спати. Звичайно-ж Левіцкі лягали досить скоро спати — і тодї Славко не мав що дома дїяти та вертав ся до двора.

— Що я справдї мудрого роблю, — думав він собі тепер — що оттак жию з дня на день і бою ся думати о тім, що зі мною стане ся? Отупів я, чи що за мара?... Вкінци можна так жити і рік і два, але що потім?... Можна і в селї дещо починати, та по що починати, коли нема певности, що й до кінця се доведу? Або-ж я тут буду до смерти жити? — —

Так, але кудись треба було час подїти. І Славко, де міг, там єго подївав.

Залїські селяни дуже відчували потребу щирого дорадника, а що жадного иньшого в селї не було, то вдавали ся до Славка і з такими справами, в котрих він не знав, як і порадити. Щоби всїм догодити і помогти,

він мусів би бути і лікарем і правником і господарем і Бог знає чим — а тимчасом він так мало знав того, що в житю селян потрібне! З того всего, чого в школах учив ся, і десятої частини не міг ужити для добра людий. І се єго нераз лютило. Шкода літ і праці на таку науку, з котрої і самому хісна мало, а другим уже зовсім нема. А селяни помочи і поради домагають ся, потребують її доконче, без неї кроку не можуть ступити.

Славко був часто у великім клопоті, коли селянин прийшов до него з „папером" з суду о пораду, або селянка добродушно питала ся єго о лік „на печінки." Він здогадував ся часто, що певно не печінки її болять, хоч після мужицкої анатомії чоловік ледви чи й має що більше в собі як самі печінки, але очивидно сам нічого не міг порадити, хиба відсилав хору до доктора, а та й не думала єго слухати. Так само було й з єго правничими порадами; селянам ними не поміг, хиба сам зискав то, що пізнав їх потреби.

Ще якби селяни знали розповісти розумно, чого їм потрібно, то скорше й порадив би їм, а то они розповідають, як діти; відгадувати треба, що їх болить. А не відгадаєш або не догодиш, відвертають ся або й гнівають ся.

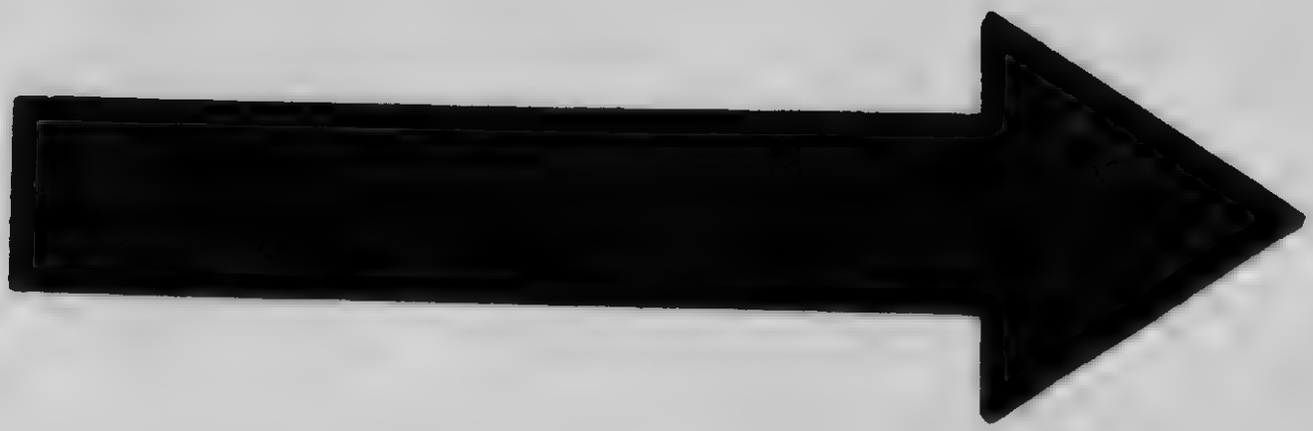

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

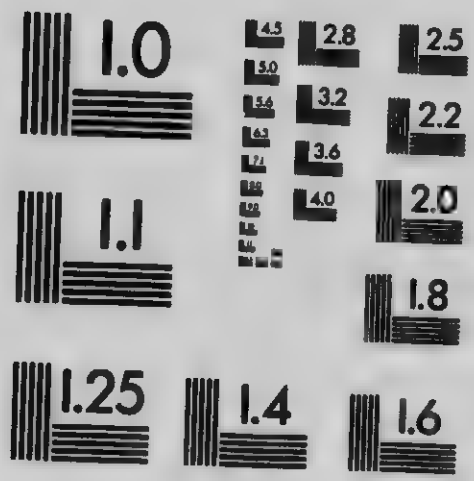

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Прийшов раз до Славка селянин троха підпитий.

— Дай Боже добрий-день!

— Дай Боже здоровля!

— Що скажете, ґаздо?

— Я до вас, паничу, як до тата рідного. Нема в кого порадити ся, тілько ьи одні в селї.

— Чого-ж вам від мене потрібно?

— Як до тата рідного приходжу до вас, паничу, бо не можу витримати. І єму і собі смерть зроблю, щоби на другий раз не зачіпав ся.

— Против кого ви се говорите?

— Против кого-ж, як не против него? Збив мене, паничу, так мене збив, на землю кинув....

— Та хто такий, коли, як?

— Коли? Вчера сночи! Іду я від Мошка, а вже було троха пізно, іду я, іду, тримаю гуску соли за пазухою — і нїчо! Іду...

— А кілько в Мошка порций випили вчера?

— Присяй Богу, іно три! Чекайте, зараз вам скажу: я поставив кватирку, потім Сеньків Іван — знаєте? — далї... чекайте... Козак... і ще хтось... от не пригадую собі. Але, бігме, паничу, я не був пяний, борони Боже!

— Ну і що далї?

— Так іду я собі, іду іду, несу гуску соли за пазухою... аж ту коло перелазу Дорошихи дивлю ся, хто іде? він іде!

— Та хто такий?

— Хто? Дорошихи син, Іван, той, що з війска в осени вернув ся, а брата має у Львові!

— І що далї?

— Що далї? Вибив мене, взяв і вибив мене!

— За що?

— Вибив так! раз поза уха, другий раз поза уха, на землю кинув і пішов.

— Але за що, питаю ся вас.

— То знаєте, паничу, ще за єго небіжчика-тата... Мав я з ним процес...

— І хто виграв?

— Він, щоби в гробі перевернув ся!

— Ага, тепер розумію. Ну?

— Так іду я коло перелазу Дорошихи — тої вдови знаєте? — дивлю ся, іде він. Я до него: „А! добрий вечір, пане Дорош! Добре, що я вас здибав!“ — А він менї на то: Чого вам, каже, треба від мене? А мене взяла така лють: Чого менї, кажу, треба від тебе? Ти не знаєш? А щож, ти не гадаєш направити тої кривди, що менї твій тато зробив?“ — Відчепіть ся! — він менї так. „Не відчіплю

ся, кажу, най ту згину, а не відчіплю ся! Добре, що я тебе здибав.“ Тай за рукав єго хап! А він вирвав ся тай в ноги! Гов, чекай, не втікнеш мені, пташку! І як вийму гуску соли, як кину за ним, а в нім аж гепнуло. Маєш за твого тата! А він тоді до мене та за ковнір, як тарахне сюди-туди, а потім в сніг...

— Чого-ж ви від мене хочете? — вже знетерпеливив ся Славко.

— Я до вас, паничу, як до тата рідного: зробіть мені право, я вам і заплачу, а до криміналу мушу єго всадити!

— Та за що?

— Як, за що? Най покутує за свого тата і за себе!

Славко підійшов близше до пяного і відповів єму грізно: — Я вам зроблю таке право, що не Дорош, а ви підете до криміналу? Розумієте?

Селянин отворив широко очи: — Так ви кажете? Фі-ю-фі! Бувайте здорові!

Обернув ся і пішов, а Славко засьміяв ся. Мав одного ворога більше; вже на другий раз не прийде до него як до „тата рідного.“ — —

Сю сцену з пяним селянином він розповів ще того дня Мані; думав, що її тим розвеселить. Але она тілько усьміхнула ся і то

так якось милосерно, як би жалувала Славка або селянина. Се здивувало єго і він замовк.

— Проза житя... замітила она коротко.

— Звідкиж узяти поезиї житя?

— У пяних селян єї не найдете, а коли й найдете, то ся поезия буде пяна.

—Тверезої поезиї нема— відповів Славко, граючись словами.

— Так, однак упитись можна не лише сивухою, але й шампаном.

— Наслїдок зовсїм той самий, похміле однакове.

— Але пє ся неоднаково.

— Звідки-ж шампана взяти?

— Треба собі заробити.

Славка інтриґували сї приспівки Манї. Що она хотїла ними сказати? Шукати вдоволеня не в простих розривках або й роботї, а в якихось вишуканих?... „Кокетка! — прийшло єму на думку — як всї Польки. Пильнуй ся, Славку!“

— В Залїсю шампана не дістати...

— В Зільбера певно нї... відповіла на то дївчина, замовкла на хвилю, а коли Славко не відзивав ся, додала: — Прошу вас, пане Левіцкий, поясніть ви менї се! Ви так все на розум берете, отже що ви менї на то скажете? Молодість — то капітал, н. пр. сто тисяч. Дістає ся сей капітал, можна

сказати, без заслуги, сам приходить і не минає ся якийсь час, н. пр. від 20-го до 30-го року житя, немов жде, щоби з него витягнути як найбільші користи. Що робити, щоби сей капітал як найбільше визискати, як найбільше процентів зібрати?

— На старість?

— Не на старість; про старість молоді люди не думають. Чи ви думаєте, що з вами буде за трийцять літ?

— Ні.

— І я ні; не думаю навіть, що зі мною буде за десять, за пять, за два роки; найдальше сягаю думкою на кілька місяців, на рік; на такий час можна ще якісь пляни снувати, а на дальший час трудно.

— Се дуже справедлива замітка.

— Добре; отже що почати з молодостию? Чи її пильнувати, щоб як найдовше цвила другим на потіху, чи її в приступі одушевленя випити душком, як часом пє ся на чиєсь здоровлє, чи може пити помаленьки, смакуючи так, як староста смакував старе вино у нас по ловах?

— Звідки вам такі думки прийшли, панно Маню?

— Менше о те; дайте мені відповідь!

— Що почати з молодостию? Справді, цікаве питанє. Ми, біднійші люди, в молодих

лїтах працюємо на то, аби в старших лїтах мали самі що їсти і другим могли дати їсти. Се доконче потрібне. Рівночасно у вільних хвилях бавимо ся більше або менше розумно.

— Добре — відповіла Маня, а коли завважала допитливий погляд Славка на собі, замітила ще: — Ви не дивуйте ся менї; отсе питанє мучить мене від якогось часу і я хочу найти на него хоч сяку-таку розумну відповідь... Отже ви, мужчини, особливо менше заможні мужчини, працюєте за молоду, щоби мати обезпеку на будучність. Кромі того, кажете, бавите ся більше або менше розумно. Що то є розумна або нерозумна забава?

— О тім би можна писати цїлу розправу; не можу вам так відразу се означити. Менї видить ся, що з розумної забави не повинно бути шкоди моральної або материяльної або одної і другої.

— Розумію... А що ми, дївчата, маємо з молодостию починати? Якийсь час учимо ся, а потім?

— А потім виходїть замуж! Се найрозумнїйше.

—Нї, пане Левіцкий, не жартуйте! Коли котра з нас хоче і може виходити замуж, то певно виходить. Иньша може вийти замуж і не лякає ся того, що буде комусь тягарем, але поки рішить ся, має н. пр. два, три роки часу.

Роботи на стілько не має, щоб за нею забула про потреби серця, отже що має почати з вільним часом, з тими кількома літами молодости?

— Нехай бавить ся!

— Балї, концерти, театри і т. п. можуть надоїсти.

— То нехай закохає ся в кім „на смерть,“ буде мати і рай і пекло, властиво більше пекла як раю,

— Отже кажете: нехай закохає ся.

— Так; се на всякий випадок найцїкавійша істория в кождій молодости. Молодість, як ви кажете, се капітал, але чоловік звичайно, аж коли має сорок лїт, приходить на думку, що орудував тим капіталом, як дитина. Я ще не старий, а вже менї здає ся, що пустодурно стратив кілька молодих лїт. Вже би я тепер не пішов в задушний, поганий шинок, коли можу піти в прегарний ліс або на концерт знаменитих співаків. Треба вміти збирати за молоду приємні вражіня.

— А ви вмієте?

— Не вмію; то правда.

— Коли заходите ся з селянами, то маєте приємні вражіня?

— Як часом; так врештї як у зносинах і з иньшими людьми.

— Але в зносинах з осьвіченими людьми можете приємних вражінь назбирати більше?

— Се правда; але сповненє обовязку супротив низших від мене дає менї також вдоволенє.

— Що-ж менї тепер о тім всїм думати? Чи ви менї відповіли на моє питанє чи нї?

Славко засьміяв ся: — Як би я, панї, знав вам дати на то найрозумнїйшу відповідь, то перше всього сам би так поступив, як вам порадив.

— А ще одно спитаю ся вас; як ви думаєте, чи можна когось до смерти любити?

— Сумнїваю ся. Возьмім: вийшла панна А. за пана Б. замуж з любови. Здає ся їй, що буде єго любити до смерти. А він по пятьох лїтах розпив ся і зовсїм зледащів. Чи може она єго любити дальше так як доси?

— Нї; але як би він не змінив ся?

— То й тодї за чутє ручити не можна. Ану-ж пізнала она когось, що ще їй лучше подобав ся, як муж? Чутє зміняє ся разом з думками, з досьвідом, з роками — зміняє ся так, як все на сьвітї.

— І то ви говорите?

— Я говорю; іменно тому говорю, що маю вже троха досьвіду. Все можна перетерпіти

і починати наново, коли не кривдить ся тим нікого.

Панна Маня задумала ся. Взяла альбум зі столика, похилила ся над ним і стала нетерпеливо перевертати картки. На фотографії майже не дивила ся, бо вже нераз їх бачила, але голови не підносила. Славко дивив ся на неї уважно та передумував над тим, звідки прийшла їй охота вдавати ся з ним в таку дешеву фільозофію, з котрої виходила прибрана у балаканину стара рада: „уживати сьвіта, доки служать літа.“ Вже-ж нерозумно було би не уживати сьвіта, та заки то чоловік зміркує, чого і як найрозумнійше в сьвіті уживати, вже й літа пішли. Одним словом, пуста всяка рада, коли не вгадати хвилї, коли і як і в якім місци її послухати!

Маня все ще мовчала і не зводила очий з альбуму. Славко не мав відваги починати знов розмову і сам майже не рушав ся. В комнаті було тихо, тілько годинник тикав на стіні і огонь тріскав у печи.

Маня замкнула з лопотом альбум, відкинула кучері, що їй зсунули ся на чоло, і глянула на Славка — але як, він не міг зміркувати, бо в сїи хвилї надбіг у комнату малий Стасьо і пристав до Славка з просьбою:

— Пане директор, ходїм на заяцї! Поза городом бігають і не боять ся. Я сам тепер

бачив одного. Ходіть, пане директор; тато не буде гнівати ся, казав, що можна.

— Алеж я, Стасю, не стрілеш,

— То я буду стріляти.

— Тобі ще не можна. А чи тобі заяця не жаль? Він, бідний, бігає по морозї без черевиків і без кальошів, не має що їсти, а ти хотїв би єго убити? За що?

Маня засьміяла ся на думку про заяця в кальошах, а Стасьо дав ся скоро відмовити від стрілецкого запалу. Але за то мусїв уже Славко пояснити хлопцеви деякі неясні єму уступи з оповіданя „Дух пустинї“ — і так заяцї могли до часу бігати собі спокійно поза городом. Коли того було хлопцеви за мало, пішов ще з ним на ставок ховзати ся.

А Манї того дня вечером прийшла охота написати до тїтки, що вже не приїде до Львова. Она й сїла писати лист, написала кілька стрічок, але скоро відложила перо, лист подерла і взяла ся читати ґазету. Переглянула новинки, спиняючись на титулах, аж найшла новинку: „Самоубійство з любови.“ Сю новинку перечитала цїлу. Оповідало ся в нїй про дївчину, котру коханий зрадив і покинув — і она втопила ся з розпуки. Лишила лист, такий жалісний, що Маня аж сплакала над ним, коли єго прочитала. А все таки і завидувала тій дївчинї; она-ж мала коханого

чоловіка, через котрого й житя позбавила себе... Як она мусїла єго любити! Ах, смерть з такої причини — гарна!...

Та нещаслива дївчина кілька днїв не сходила з думки Манї.

XIII.

В неділю по вечірни в хаті Головатого зійшло ся кільканайцятеро людий. Був син Головатого (невістка винесла ся з хати), прийшов учитель Горошиньский, Славко Левіцкий, дяк і син Дорошихи Іван, той, що вернув з війска. Прийшли ще й иньші господарі, цікаві послухати розмови. Головатий сподївав ся більше людий, бо й більше обіцяло ся прийти; але в хаті і без них було тїсно і душно.

Минуло досить часу, заким розмова зійшла на громадскі справи. Головатий став розповідати, що чув на вічу в Коломиї. Найбільше чудувало єго то, що там промовляли самі селяни.

— Виходить — каже — один мужик перед люди, стає висше на дошках і говорить: „Шо то, каже, нам тепер через рибу не можна мочити коноплї і лен по ріках! А на шарварки ходи робити, чи потрібно чи не потрібно! А дика вбити не можна, хоть шкоду зробить!“ А другий стає і: „Мандаторів,

каже, хочуть нам нових настановити, по кілька громад разом лучити і над всїма одного мандатора ставити. Нова панщина!“ Дуже красно говорив. А третїй знов стає і впоминає ся, щоби самі громади собі вибирали панотців, а не пани.

— А то справдї незле було би! — замітило кілька голосів.

— Та ще нарікали дуже на панів зі Львова, таки наших Русинів, що з Поляками пішли рука в руку, бо відома річ: від Поляка поли втинай і втїкай!

— А ще о однім була там мова: насамперед — замітив Славко.

— Ага! — підхопив Головатий живо — говорили, щоби ми всї мали право голосувати на своїх послів, а не лиш самі виборцї. „Що то? казали. То рекрута ми давати годні, а голосувати всї то вже не годні?“ Отого я добре не розумію: де-де нашим людям до того! як прийде вибір, то половина теперішних виборців сидить у хатї, що они звичайно люди заможнїйші і цікавійші, а потім як буде?... Не знаю, чи то їм удась ся.

— Як буде? — спитав ся один старший селянин простодушно. — Так буде як доси. Кого староста покаже, того ми і виберемо. Адже пани лучше знають, що хто варт... По що нам тим журити ся?...

Славко слухав з усьміхом сеї простодушної замітки.

— Чуєте? — спитав Головатий Славка. — От маєте наших людий! І робіть з ними, що хочете!

— Або що? — здивував ся той селянин. — Не правду кажу?

— Але-ж правду, куме, щиру правду! — відповів Головатий з глумом. — Тай говорили ще на вічу, щоби закладати братства при церквах.

— Та вже таке маємо — відізвав ся парубок Іван Дорош.

— То не таке; у нашім братстві ладу нема; а то мало би бути братство... не знаю, як то они казали...

— На статутах — піддав Славко.

— Ага, на статутах. Що то таке ті статути?

Славко пояснив усім се чуже слово і радив таке братство в Залїсю заложити. Відтак оповідав, як у богато селах позасновували ся читальнї, християньскі крамницї, шпихлїрі, і як з тим людям добре.

— Та в нас була читальня ще тодї, як бив ся Москаль з Турком — замітив старий дяк, що сидів під печию і куриз люльку.

— Була?

— Була! Кілька разів скликували нас єгомосць і читали нам за ту війну — сходило ся людий досить — а потім кинули. І шпихлїр був, та люди розібрали щось сорок кірців збіжа і не звернули.

— Наші люди взяти знають, а віддати — ого! — відізвав ся один господар.

— Ну, а що, як би ми заложили собі нову читальню або братство? — спитав ся Славко.

— Годї, паничу! — відповів дяк. — Темні наші люди! Читати не вміють...

— Молодші вміють — відповів Іван Дорош. — Я парубків стягну до купи.

— Я прийму ся вчити парубків і дївчата сьпівати! — сказав Горошиньский.

— Та они і так уміють сьпівати! — відізвав ся голос.

— Нї, сусїде — пояснив єму Головатий — они сьпівають... от, знаєте, як они сьпівають... а пан учитель вивчили би їх так, як своїх школярів.

— Що-ж, коли своєї церкви нема! Де будуть сьпівати?

— Почекайте, буде і церква.

Зійшла бесїда на церкву. Славко радив, що скоро вийде по Різдві контракт з Мошком Зільбером, треба відобрати від него ломи каміня і взяти їх у свій заряд. Пора вже почати

возити камінь на церкву. Братство нехай би заняло ся будовою церкви. Церква має бути мурована. Три тисячі є з асекурациї, тисяч двіста має братство (добре, що Костишинови не вдало ся вкрасти), на ломах каміня можна заробити (адже Мошко заробляє!); при братстві треба крамницю заложити і дохід з неї складати на будову церкви; на потоці можна побудувати млин — і так близько в околици млина нема — а з него також дещо капне; потім вибудує ся власну цегольню, аби своя цегла була, а й дідич мусить помогти...

Господарі слухали сего оповіданя Левіцкого, зітхали: „Гей, Боже, Боже, коли то в нас буде?“ — і махали недовірчиво головами.

А Славко чим раз більше запалював ся і змалював зібраним таке взірцеве село, на яке і сам не мав надії. Він бачив уже Залісє в добробиті, просьвічене і заможне, цікаве до книжки і до школи, оборотне у громадских справах, сягаюче думкою і поза межі свої.

Головатий, єго син, молодий Дорош і ще деякі люди усьміхали ся з вдоволеня, але коли Левіцкий замовк, майже гуртом відізвали ся, що до такого ладу в Залісю ніколи не дійде. Левіцкого чудувало, що селяни про своїх громадян думали далеко гірше, ніж він сам. Они справді тілько слухали, зітхали і по-

малу відходили з безнадійним видом, немов байдужі або безпомічні. Одно їх лиш переконало, що треба справді тепер відобрати від Зільбера камінні ломи, бо громаді самій потрібно каміня на церкву.

— Як до них найліпше брати ся? — радив ся Левіцкий у Горошиньского, коли оба вертали ся вечером від Головатого.

— Бог знає! — казав той. — Вже вісім літ придивляю ся селянам і не можу зміркувати. Але мені видить ся, що найрадше хапають ся того, що їм дає материяльну користь.

— Се я знаю.

— А відтак, думаю, треба махнути рукою на старих, а з молодими починати. А там нині були майже самі старі господарі.

— То Головатий їх спросив.

— Я раджу тобі з молодими починати; зі старими не дійдеш до ладу; я їх знаю. Ти бачив, що найрадше слухав тебе молодий Дорош?

— Ну, єго вже і брат-професор привчив троха. Але иньші?

— І иньші парубки скорше тебе послухають.

Що Горошиньский говорив правду, Левіцкий небавом переконав ся, коли задумав заложити читальню і не міг навіть зібрати

підписів на статути. Підписало двох-трох, а инші — навіть ті, що були тоді в Головатого — не хотіли покласти свого підпису. Сердило то єго через кілька днів дуже, але вкінци погодив ся з тою думкою і став збирати коло себе молодих. Горошиньский зацікавив їх сьпівом; почали ся в громадскім домі немов вечерниці для парубків і дівчат, не такі свобідні, як то устроїли би они собі без надзору, та знов і не надто скучні. Чудували ся тому старі і з невдоволенєм помахували головами.

Удало ся також Левіцкому намовити Івана Дороша, щоби отворив у своїй хаті крамницю, бо братскої ніхто не хотів вести. Поміг єму Славко її заложити, показав, як рахунки вести, навчив, звідки товар спроваджувати — і знов селяни тілько чудували ся, але купувати до Дороша мало ходили, воліли купувати у Мошка або аж у місті. Що у Мошка діставали гірший товар, що на дорогу до міста тратили даремно час, се у них нічого не значило; Мошко дав і танше, Мошко і поборгував, а Дорош — казали — захотів нараз на людях маєток зробити. Тай таки, говорили, крамарство то річ жидівска, а не християньска; Дорошеви і не до лиця сим ділом занимати ся.

До одного місяця зміркував Дорош, що крамниця не йде, і став перед Славком жалувати ся на се. Той додав єму надії, що помалу люди привикнуть, але сам надії не мав, і коли почув, що Зільбер глузує собі з них обох, єго брала і нетерплячка і гнів на всїх заліських селян.

А ще й батько збільшав Славкове невдоволенє.

— А що? не казав я тобі, — говорив він — з нашими людьми не зробиш нічого!

— Хто-ж тому винен, як не ви самі бодай в части? — сердив ся си. . — Двайцять лїт сидите тут і не виховали собі навіть маленького кружка своїх людий!

— Ой, дитино-дитино! горяча голово! — жалував батько сина, що такий недосьвідний.

А мати, з наймолодшою донькою на руках, додавала: — І десь у тебе охота бере ся до того? Намовив Горошиньского мішати ся у такі справи, а то ще готово єму пошкодити. Ти не чув, які польскі інспектори шкіл?

А бабуся Клявдия все своє повторяла: радила їхати або до Лановича або до Черминьского або до Красницкого — і ще вичисляла цїлу купу знакомих сьвящеників, у котрих були доньки. Она знала притім роз-

повісти, яке положенє кождої з тих родин, з ким посвоячені, які погляди на посаг, які прокльони і ожидані, які свої тайни, що у котрої добре, а що лише — все те Стефка вважала своїм обовязком розповісти, хоч Славко запевнив її уже сотий раз, що шкода єї слів.

— Та ось і тут з вачтими хлопами голови морочи[illegible] [illegible] а тимча ом найгірше [illegible] тобі з рук вирвуть.

— Оно би не було зле, — казала бабуся — зробити щось для тих бідаків, навіть треба, але звідки ти, такий молодий, приходиш до того? Та хто таке видав? Женити ся не хоче! Хто? — питомець! Видко, що вас так тепер в семинариї виховують...

— Я чекаю, аж Наталка вийде замуж! — шукав Славко викруту.

— Що тебе Наталка обходить? — питала ся мати.

— Обходить мене, бо она моя сестра!

— Але не ти її будеш замуж видавати!

— Певна річ, але труднійше їй вийти замуж, як менї оженити ся. А може я буду для неї і для иньших сестер потрібний?

— З ним не договориш ся! — кінчив о. Левіцкий нетерпеливо. — Заїхала єму та Стефка, як фіра сіна в голову, і він зовсім здурнів.

— Добре, добре! — відповів Славко — і невеселий вертав ся до двора.

— Справді, думав він собі, коли би мені так дальше не вдавало ся нічого доброго зробити, так тоді шкода би тратити житє на пусту роботу. Виходило би, що треба би собі шукати якоїсь близшої цїли: жінки, родини...

Коли родичі намовляють єго до того, навіть з можливою шкодою для себе і иньших дїтий, то в тім безперечно видко їх добре серце... Але якже можна брати сю річ так тверезо, як они? Мов яке купно!...

Від кого помочи сподївати ся?

Від Заборовского? Він так само думає про громаду, як батько. Від єго доньки? Та як она й поможе? Піде у хлопску хату аґітувати, чи що?

Якаж би та поміч мала бути?

Материяльна! отсе селяни розуміли би. Коли-б они були заможні, то були би цікавійші і до просьвіти... Чи справді так? Адже є в селї кілька заможних родин — вся родина Костишиних — а они зовсїм до просьвіти не цікаві...

Треба їх учити самопомочи! Гарно! Хотїв собі помогти Іван Дорош і як поміг? Адже без помочи громади він сам у тім дїлї собі не поможе!

Що оно за круговорот такий, що з него розумного виходу нема при таких слабих силах, як мої! — думав собі Славко, вступаючи у свою хату в дворі.

Сів читати „Народа“ і лютив ся на автора статї, котрий круту справу народного добробиту рішав одним скликуванєм віч...

Між тим і сьвята надійшли...

Польске Різдво у Заборовских було скучне. Не було в дворі і звичайно гамірно та весело, а підчас сьвят якось ту скуку відчувало ся ще більше. Мав приїхати на сьвята поручник Заборовский, але не приїхав. Якусь там подав причину до того і тілько видер у батька сотку, очивидно на гулянку. Гостий у Заборовского не було, лише він виїхав був з донькою і сином на один вечір до сусїда. Тілько було всеї розривки.

Маня і Стасьо і в сьвятий вечер і на другий день плакали, нагадавши собі, що се перше Різдво без матери. Старав ся їх утихомирити і Заборовский і Левіцкий, зводячи все розмову на веселїйші річи.

Між иньшим зацікавила тодї Зборовского вістка, вичитана в Przegląd-ї, що сусїдні Новосїлки, село о милю від Залїся, купила якась вдова Маєраньска, про котру він не чував. Бувши у гостях у сусїда, дізнав ся лише, що то ще жінка не стара — лїт около сорок,

пристійна, — і що у неї тільки один син. Мала она бути вдовою по якімсь бароні, бо і кликали її бароновою, але де она жила доси, сусід не знав. Сю баронову згадував Заборовский кілька разів, мабуть з недостачі иньшого предмету до розмови. Говорило ся ще про всякі новинки, вичитані в ґазетах — і на тім сьвята минули. Скучні були!

Мані прийшло було на думку, порадити батькови, щоби запросив родину Левіцких до себе; він се і зробив, хоть не з великою охотою, але Левіцкі не прийшли ніби длятого, що їмосць була нездорова. Один Славко знав, що мати тому не хотіла прийти до дідича в гостину, бо і сама і донька Наталка не мали відповідних суконь...

Вже веселійше було на руске Різдво в о. Левіцкого. Приїхала зі Львова Зоня, прийшли Горошиньскі — і в хаті було гамірно та весело. Семинаристка Зоня старшувала тепер між сестрами деякими досьвідами з великого міста, оповідала, чого учить ся, і як їй веде ся.

Слухаючи її, Славко замічав, що вже більше „сьвіта" знає, як єї сестра Наталка, котра не докінчила навіть виділової школи в Яворові. Пані Горошиньска не визначала ся також великою осьвітою; осьмилітна сестричка Мариня що йно починала вчити ся читати.

Розмови тих сестер і навіть родичів були плиткі, буденні; Славко не пригадував собі, щоб у них коли дома вела ся між родичами а доньками розмова о справах висших. В краю досить богато говорило ся і писало ся про еманципацию жіночу, про потребу гімназиї для дівчат і було навіть жіноче віче в Стрию з цілию еманципацийною, — але сей рух нічим не зацікавлював дочок о. Левіцкого, дівчат що правда пристійних і господарних, але осьвітою зовсім не замітних.

І Славкови прийшло на думку, що чейже то єго обовязок заняти ся наукою бодай Наталки і Марині. Він бере ся осьвічувати селян, а ту власні сестри неосьвічені. Взяв він по сьвятах сестру Наталку на розмову, пояснив їй, чого она не знає, і просив, щоб она читала ті книжки, які він їй буде приносити з бібліотеки дідички або і зі своєї. Готов був навіть спровадити декотрі книжки нарочно.

Наталка згодила ся, але коли Славко попри романи радив їй читати і научні статї — от хоч би про таку важну для неї справу, як еманципация жіноча — Наталка ніяким чином не могла себе перемогти. В романах шукала бодай змісту, цікава більше на долю героїв, як на ціль і спосіб писаня автора; а в научних статях навіть не брала ся шукати

чогось для себе. „Я вже за стара до того“— казала розгніваному братови.

Вже скорше слухала бесіди єго о таких справах, про котрі не мала охоти читати. І він сам уже при кождій нагоді старав ся сестру вчити живим словом. Ішло се гладше і з більшим успіхом. Наталка помалу-помалу щораз більше зацікавлювала ся, хоч нераз нарікала на брата, що зробив ся такий „скучний“.

За те наука Марині ішла зовсім гладко.

— Ти вже зовсім зійшов на домашного учителя — говорила мати до Славка, коли той поясняв Марині тайну складаня букв до купи.

— А що маю робити?

— Карнавал настає; ти повинеи виїхати кудись...

— Ви вже знову зі своїм?... Отже, Мариню: м у читає ся му — так! — х-а — ха — добре! А разом?

— Муха.

— Добре, Мариню. Тепер дальше!

Пані Левіцка відходила мовчки від своїх дітий.

І так щодня; рано учив Славко дідичевого сина, пополудни сестру, вечером вертав ся до двора і читав сам. Маня виїхала до тітки до Львова, отже не мав з ким і поговорити. В той час про село немов забув;

зазнане розчарованє ще не втихомирило ся в него.

Але коли батько перед Йорданом ходив скроплювати сьвяченою водою хати селяньскі і потім Славкови оповідав, яку нужду заставав у богато хатах, Славко зараз вирвав ся:

— Тату, треба би доконче щось для села зробити.

— Що ж зробиш? Та бо ти все говориш, як дитина! Люди потребують гроший — ти даш їм гроші? Люди потребують землї — ти даш їм землю? На всю селяньску біду ти один не поможеш, а зробити щось дрібне та незначне, то радше нічо. Заостриш у голодних апетит, а попоїсти добре їм не даш. І я і ти і всї ми безсильні супротив непорадности, глупоти і нужди. Адже ти вже пробував щось робити! І як тобі повело ся?

Отець Левіцкий був готов сказати синови цїлу проповідь, але той уже дальше не слухав. Вийшов з хати...

Тимчасом і Заборовский устроїв Славкови велику несподїванку. Він, звісно, не думав, що се буде для него несподїванка, а хотїв собі як найлучше зробити. Але Славко дуже зчудував ся, коли раз в гостях у Заборовского застав двох Мазурів, порядно одїтих господарів, і дізнав ся, що они прийшли умовити

ся з дїдичем що-до продажи частини грунту, яких сто морґів. Для поратовля своїх фінансів рішив ся був Заборовський продати частину свого грунту, саме віддаленого від села, Мазурам.

— Чому не нашим селянам? — питав ся відтак Левіцкий.

— Наші не мають гроший. А Мазури зараз платять. Я вже ту справу обдумав добре

— Будуть в селї нарікати...

— А що то мене обходить?

— А коли-б мали гроші, то ви би їм продали?

Н-ну, може би я й надумав ся; хоть, бачите, Мазури мають для Поляків ще специяльну місию.

— Польщити.

— А польщити! Якже ви думаєте: не вільно нам?

— Звісна річ: вільно; а що буде, коли они зрусчать ся? І так буває...

— Ну, то ваша користь.

— Все-ж таки, пане, варто би обдумати спосіб, щоб ті парцелї, призначені на продаж, дістали ся залїським людям, а не чужим.

— Пане Левіцкий, не гнївайте ся, але ті ваші рускі селяни — то, ви бачте, худоба.

Ліпші Мазури, що вас різали 1846 року... То правда. То люд живий, має кров у жилах, а наш під опікою паньскою так розжив ся, що ні ду коло ні рукою не рушить...

— Радикал ви, бачу, пане Левічкий... Но-но, але я таки з Мазурами зробло інтерес. Впрочім, як би хто з Заліся зараз при контракті дав гроші, то я може би й єму ґрунт продав

Тою невідрадною вістию поділив ся Славко зараз з Манею, коли она вернула ся зі Львова і горячо поручив її, щоби батька инакше настроїла. Маня прирекла і додержала слова: нераз і в товарискій розмові закидала про заліських селян та боронила їх перед закидами батька.

Але сам Славко напитав собі тим тілько нового клопоту. Ішло о те, щоб роздобути що найменче десять тисяч зр. на початок. Звідки ті гроші роздобудуть заліські люди?

Довідавшись о тім, Головатий скликав раду з кількох господарів. Був прийшов і Славко. Всї нарікали, що землї мають тілько клаптики, всї мали величезну охоту купити сей ґрунт, але справи, звідки взяти гроші, не брали ся рішати і не придумували навіть способу. Славко мало знав ся на таких купнах; все-ж таки думав, що якби на енерґічних людий,

то сю землю могли би задержати у своїх руках.

Поїхав до міста, розвідав ся в адвоката, як би сю землю можна купити, і скликав знов нараду господарів. Повторило ся знов те саме, що й за першим разом; охоту мали, але плян Славка, купувати ґрунт на спілку, здавав ся їм чимсь неосяжним, чимсь таким, що й вірити тому годі. При тім майже признали ся самі, що при поділї посварили би ся цілком певно о парцелї, а чи всї спільники складали би відтак правильно гроші на рати в банку (бо треба задовжити ся) — за те нїхто не ручив.

Скінчила ся справа на нїчім.

— Але ми таки Мазурів у село не пустимо! — грозив один господар.

— І що-ж їм зробите?

— Не пустимо і вже! То ґрунт наш, залїський, хоч він і дїдичів.

Славко не розбирав сеї дивної льоґіки селяньскої; знав тілько, що селяни безрадні і він сам також безрадний, ще до таких великих діл не доріс. Сьвідомість своєї безрадности зробила єго похмурним і непривітним, мовчаливим. Він щораз більше оправдував байдужність батька і не дивував ся єму. Але якже так без цїли дальше жити?

— Чого ви такі смутні? — питала ся єго раз Маня.

— Глупе то житє — тай годі! — відповів Славко коротко.

— Не сумуйте, пане; на що се здало ся?

— А на що дасть ся веселити ся?

— Все-ж розумнійше...

Славко не відповів на се нічого. А Маня по хвилї сказала:

— У иньших тепер карнавал, гуляють... А ви?... Жаль менї вас.

— Се дрібничка, панї. Я з того виросту. Оно певна річ, коли само житє глупе, то глупо і сумувати над ним. Але приходять на чоловіка хвилї і цїлі днї смутку. Почутє своєї немочи — то найпоганїйше почутє. Ну, нїчо!

— Ходїть, я вам заграю щось веселого. Добре?

— Добре.

— Але ви будете сьпівати?

— Не зможу тепер, хиба иньшим разом.

— Заграти вам думки українські?

— Прошу. Ви знаєте, що я їх дуже люблю.

— І я люблю.

Славко усїв недалело від фортепяну на фотелю і слухав. Єго бурливі думки і чутя

не втихали від музики, противно, змагали ся, але з ними було єму тепер мило. Коли-ж по смутних думках наступила весела шумка, він і сам став веселїйший...

XIV.

Маню боліла трохи голова і она сиділа смутна у своїй комнаті. Хотіла читати книжку — не могла, і всяка иньша робота не брала ся єї.

— Ви би проїхали ся санками, — радила господиня Кристиньска — вам би зараз відійшло. Як не має вас болїти голова, коли так безнастанно сидите дома?

— З кимже поїду? За дві години буде вечір, уже пізно.

— Може би тато поїхав з вами, або Стасьо?

Господиня пішла спитати ся дїдича, що пильнував роботи в стодолї. Сказав, що не має часу, але порадив попросити Левіцкого. Стася заборонив брати за кару, бо збив велику шибу в вікнї.

Маня не мала великої охоти просити Левіцкого о товариство. Але Кристиньска пішла таки сама по него. Він прийшов і також

радив Мані просанкувати ся, а певно біль голови устане.

— На дворі — казав — так гарно, мороз не великий, а санна добра. Я бим дуже радо проїхав ся; і я занадто засидів ся в хаті.

Маня дала намовити ся.

Санки були зараз готові; бистрі коні стояли нетерпеливо, рвали ся наперед. Посідали в санки і поїхали лїсом в сторону Дуброви.

— Не їдьте так скоро! — наказала Маня старому наймитови Миколї. — Менї аж в голові крутить ся від такої їзди.

Микола звільнив.

— Правда, що нинї гарно на дворі? — спитав ся Славко. — Подивіть ся на снїг на галузях сосон... А як тихо! Одні тілько дзвінки дзеленькотять на конях.

В тій хвилї здалека дійшов гук від падаючого дерева.

— Так дуже тихо оно не є — замітила Маня. — Се Дуброву рубає Зільбер. Шкода такого гарного лїса. Поїдьмо там!

Приїхали в Дуброву і казали здержати санки. Довкола лежали зрубані дуби; робітники обтїсували з них галузє. Дуброва, колись густа, прорідила ся вже значно.

Мошко Зільбер сварив саме в ту хвилю, коли они приїзджали, на Криворукого, котрий

хотів загріти ся коло ватри, бо був дуже лихо одягнений.

— Чому не стягаєш галузя на купу? Вже знов дармуєш? — кричав, але скоро замітив санки, зараз покинув Криворукого і підійшов до Заборовскої і Левіцкого. — На спацир виїхали вельможна панна? — питав ся він і кланяв ся притім низенько.

— Оттак троха провітрити ся.

— О, нині тілько санкувати ся!

Рубачі перестали на хвилю робити і дивили ся на Мошка і на Заборовску. Криворукий притягнув одну галузь до купи, кинув, став коло ватри і собі видивив ся. Левіцкий вискочив з санок, щоби до ватри закурити папіроса, бо не мав сірників при собі, а Зільбер балакав тимчасом з панною про Дуброву; нарікав, що переплатив.

— Що-ж там, Криворукий, чувати? — питав ся Славко у знаного пяниці, закурюючи папіроса.

— А що-ж би? — відповів той бездушно.

— Все ще горівку пєте?

— Пив би, та нема.

— Не дає Мошко?

— Ет! — махнув Криворукий рукою.

— Чи вам Мошко платить за роботу?

— Платить шістку.

— А то чому так мало?

— Ну, що-ж, у мене нема сили і за дитину.

— З чого ж ви жисте?

— У Мошка дещо з стею. Я вже в него і нічую. Коли вже мене на діла, то нехай мене до смерти годує.

— З хати ще не викинув?

— Ще ні, але вже збирає ся. На що єму квапити ся? Скоріше чи пізнійше дістане в свої руки... як не він, то син, як не син, то зять... все одно.

— Бідні ви! — замітив Левіцкий і подав Криворукому милостиню.

Той сховав скоро гроші, але не відізвав ся. Лише кутики уст у него тремтіли, мов від зворушеня.

Левіцкий усів на санки. Поїхали дальше. Чули знов через кілька хвиль приказуючий голос Зільбера, але небавом заїхали у глубокий ліс, де справді була величава тишина.

— Бачили ви того чоловіка при ватрі?

— Того, що ви з ним розмовляли? Бачила!

— То жертва Зільбера. Зовсім уже зруйнував чоловіка і материяльно і морально.

— Ну, Зільбер... Я єго знаю — говорила панна. — Мені тілько дивно, що батько з ним

робить інтереси. Се виходить справді на таке, що шляхтич без жида не обійде ся.

— Він зруйнував так кільканайцять родин. Я присяг би, що він був у спілці з війтом-злодієм. Ціла шайка злодійска: війт, єго свояки, жид, писар — маленька компанія, але чесна... Я сподіваю ся, що і він і писар ще підуть також до кримінালу. При люстрациї громадскої каси найдено значний дефіцит; писар викручує ся, що нічого в тім не винен і поки-що остає ся ще на вільній стопі... Знаєте, пані, як то трудно серед таких обставин, як в Залісю, зробити щось добре для громади! Я й не думав, що так оно є. Одно лиш мені вдало ся з тяжкою бідою: я переконав людий, що камінні ломи нам тепер потрібні і з Мошком зірвано контракт. Він і так тепер кінчив ся. Так уже починають звозити камінє на церкву.

Маня слухала і мовчала.

— Болить вас ще голова?

— Вже мені значно лекше... Я думаю, що ще потрафлю відмовити батька від пляну продавати ґрунт Мазурам.

— Дав би то Бог! Як би була надія на се, то я би таки зложив спілку з селян, що сей ґрунт купила би.

— То справді прикро прикликувати чужих людий, коли свої потребують.

— Панно Маню, хоч я зневірив ся троха в дівчатах, але таки вірю, що де мужчина не зможе вимогти чогось, там проворна женщина певно зможе. Вам батько не відмовить... Я уявляю собі, якби то гарно було, коли-б я був у Залісю сьвящеником, а ви вийшли за якогось розумного і прихильного до селян чоловіка замуж і також остали ся в Залісю — разом ми могли би таки з часом піднести село. Тепер звичайно сьвященики не жиють з дідичами в згоді, — єсть і розумні причини до того, — але коли я буду мати таку ласкаву дідичку, як ви, то очивидна річ, на тім тілько громада виграє і я.

— І ви?

— Очивидна річ, і я, бо знаю, що ви не схочете мені перешкаджати в роботі. Хиба чоловіка дістанете неласкавого.

— Що ви о якихсь чоловіках говорите? Я й не думаю, а ви пригадуєте.

— Тепер не думаєте, але небавом прийде ся вам доконче о тім подумати.

— Щоб не стати старою панною?

— Розуміє ся. По що дівувати, як можна вибрати у цілій громаді мужчин чоловіка відповідного до подружа?

— Дайте спокій! Не говоріть таке!

— Добре, я не буду таке говорити. Але правда, панно Маню, що в потребі колись

буду міг числити на вашу прихильність до мене, чи властиво до громади?

— А як би і до вас? Чи не можна мені?

— Але-ж і овшім. Дуже вам буду вдячний. Оно то справа приязни поміж молодим нежонатим мужчиною а панною — взагалї досить непевна і я в ту приязнь не дуже вірю, але здає ся менї, що на сьвітї і така приязнь є, а бодай повинна бути. Розумієте, панї? Приязнь а не любов. Приязнь то чувство далеко висше і достойнїйше, як любов, бо приязнь не основана на інтересї, на бажаню безусловного посїданя себе, а любов самолюбна, то контракт серцевий поміж двома людьми.

— Отже ви в таку приязнь, як кажете, взагалї не вірите? Здогадуєте ся лише, що й она можлива?

— Не бачив я такої приязни, отже не знаю певно.

— А я вірю в ню!

— То дуже гарно. Але я читав раду одного гумориста, як випробувати таку приязнь; він каже: нехай лиш ті приятелї, т. є: він і она, обоє молоді, остануть ся на самотї на десять хвиль, то певно забудуть за свою приязнь і стануть цїлувати ся, як залюблені.

— То досить сумно...

— Що сумно? То, що цілують ся? Противно, се дуже весело...

— Певно-певно — усьміхнула ся Маня — але сумне, бачите, се, що ми такі слабі, такі самолюби! О приязни говоримо і пишемо і навчаємо других, а прийде ся в практиці: ми або зовсім байдужні або пристрасні. Дві крайности, а золота теория о приязни лишає ся собі теориєю.

— Хто-ж, як не жінки, майстрі в тім — в байдужности або в любови? Такими холодними, немилосерно байдужними, якими они нераз чинять ся, лише й они потрафлять бути.

— Стара казка, пане! „Die Weiber werden zu Hyänen“ — правда?... Або ангел або чорт! А ми ні ангели ні чорти, а люди такі самі, як ви. Вміємо любити, отже мусимо вміти і ненавидіти — одно з другим дуже часто тісно злучене — а коли ви кажете, що мужчини не вміють бути такими немилосерно байдужними, як ми, то очивидно мусите признати, що не вміють так само і любити когось чи щось, як ми. Значить, они ні теплі ні зимні, або вигорілі вулькани, або може нестоплений лід... А що се так у мужчин не є, то я маю доказ на вас самих. Як ви в осени сумували по своїй судженій, а як ви тепер уже значно збайдужніли! Що, неправда?

— Правда ваша! Не думаю вже так часто о своїй пригоді, як перше.

— А видите! — тішила ся дівчина і заохочена своєю реторикою, додала: — Отже коли-б я, припустім, хотіла з вами жити в приязни, то се не була би якась диковина, тілько щось зовсім звичайне, чувство таке, за яке соромити ся не треба і яким навіть похвалити ся можна. Ліпше-ж мати приятелів як ворогів і треба шукати собі приятелів.

— Певна річ, се не було би нічо дивне в тім випадку, коли-б я оженив ся і ви вийшли замуж — ми як дві родини могли би жити, хоч знову великі пани з малими не дуже то люблять ся — але коли-б н. пр. я остав ся безженним, а ви вийшли замуж, то вже наша приязнь не подобала би ся сьвітови...

— Сьвітови... повторила дівчина. — Хто такий сьвіт? Я, ви, мій батько, ваш батько, село і т. д. і т. д. Або той сьвіт ліпший і розумнійший, як я — а тоді повинен і мене розуміти, або той сьвіт гірший і нерозумнійший, як я, а тоді я не маю що на него зважати.

— Закидували ви мені теорию, тепер я вам закину. І я і ви і всї ми числи[illegible] ся з сьвітом.

— З розумним — додайте се... Гей, пане Левіцкий, дивіть ся: серна стоїть! Бачите, яка красна?

Тим окликом перебила нараз розмову і не докінчила єї вже і пізнійше.

Серна стояла справді хвилинку поміж деревами, дивила ся на переїзжих, але небавом скочила і щезла в корчах. Мабуть дзвінки налякали її найбільше.

— Пора би вже нам завертати до дому, вже смеркає ся — казала Маня.

Микола завернув до дому.

— Мене справді зовсім перестала голова болїти.

— І які ви румяні зробили ся на лици! Оттак ви гарно виглядаєте!

Дівчина видивила ся на Левіцкого: — А звичайно то нї, правда?

— Хто-ж вам се каже?

— Ви самі!

— Хочете, видко, комплїменту. Сказати вам?

— Нї, нї, не хочу. Але правда, що є красші від мене?

— Є, розуміє ся...

— Брр, які ви нечемні! — засьміяла ся дівчина. — Хто-ж так говорить паннї?

— Скиньте мене за то в рів, нехай мене вовки зїдять...

— Нї, не скину, було би шкода... Передовсїм я би нудила ся ще гірше, як нуджу ся, а так є з ким поговорити. Знаєте, пане Ле-

віцкий, тоді як ми вас стрінули на цмиртари в літі, ви мені видали ся якимсь таким мовчаливим, занадто поважним... Як мені і не до сьміху було, а та — даруйте за слово — надутість у молодого чоловіка видала ся мені тоді надто претенсіональною.

— А тепер як про мене думаєте?

— Тепер думаю, що годі на перший вид чоловіка судити. Ви казали раз, — я собі то затямила, бо то був комплімент (Маня притім значучо усьміхала ся) — що є люди, до котрих відразу має ся довірє... Такою ніби-то маю бути я. Ну, видите, про вас я такої думки відразу не мала. Я була вам вдячна за співчутє по смерти матери, але... Тепер бачу, що ви можете й подобати ся.

— Кому?

— Навіть паннам, хоч ви їх не любите...

— Навіть паннам! — повторив Славко. — Чи то найвисша інстанция для молодих мужчин? Я думаю, що ми, мужчини, не дуже повинні гордитись тоді, коли подобаємо ся паннам... нашим паннам. Ви повинні знати, хто їм найбільше подобає ся?

— Хто-ж такий?

— Мужчина молодий, пристійний і заможний. Може бути притім чоловік безха-

рактерний і глупий, аби лиш добре гуляв, умів правити комплїменти і анекдотами сипав — вже він паннам мусить подобати ся і може собі вибрати хоч яку...

— Красне понятє про нас! — відповіла Маня. — Розчарували ся при одній паннї і вже всїх судите однаково. То не справедливо. Ви не знаєте дївчат!

— Розуміє ся, суджу о стілько, о скілько знаю.

— Але-ж ви їх зовсїм не знаєте!

— Всїх певно нї, але кількадесять знаю з ріжних сторін і ріжних родин. Ви знов, панї, не думайте, що всї такі як ви. Коли ви кажете, що я можу паннам подобати ся, то хочу вірити, що чей добрими своїми прикметами, характером.

— Коли-б не ті добрі прикмети, то я з вами і слова не говорила би, пізнавши вас. Я мушу обстати за дївчатами: лише бідній подобає ся заможний — се-ж зовсїм природне. —

— Перепрашаю: хочете може дальше сказати: лише неосьвіченій подобає ся мудрий... Якже она ту мудрість може оцїнити? Інстинктом вгадує?

— Почекайте, пане: бідна хоче позбути ся біди, неосьвічена цїлком певно відчуває свою низшість і може бути тілько горда на

розумного чоловіка; характер і желїзна воля нам незвичапно подобають ся — сафандулів хоч би з золотим серцем ми не любимо — а вже про красу не говорю, бо то річ припадкова. Очивидно, як ви, так і ми волимо пристійних. Ви не дивіть ся на то, що дївчата так часто приневолені обставинами „вибирати“ кого небудь; коли-б справдї могли они вибирати по своїй волї, так як їм серце і розум каже, то мужчини певно думали би про них инакше. Возьміть же ви тепер на увагу наших „панів сьвіта“, тих, що справдї вибирають поміж нами, які они?

— Я ваших паньских кругів не знаю, — говорив Славко, признаючи дївчинї в неоднім правду — але в моїх кругах я замічав таку некультурність...

— Ви пессиміст — от що!

— Я пессиміст?! Панї, менї здає ся, що більшого оптиміста нема! Що попадаю від часу до часу в зневіру, то не диво; та проте охота до житя, до красного житя, хоч би в невеликих достатках, у мене дуже велика.

Обоє замовкли. Славко сидів задуманий.

Тимчасом санки виїхали з лїса на дорогу до села. На заходї було небо червоне на виднокрузї а щораз висше та червоність блїдла і переходила у синяву краску. Мороз брав на ніч.

Далеко дорогою ішов мужик. Зачувши дзвінки, він станув, уступив ся на бік і чекав згорблений. Славко зараз пізнав Криворукого. Він ще здалека зняв шапку, спер її і руки о палицю, вдивив ся в санки, і коли ті надїхали, поклонив ся мовчки до землї. Лице єго було тупе і бездушне.

— Ох, який-же бідний чоловік! — замітила Маня. — Се той самий, що там коло ватри стояв. Пане Левіцкий, я вам завтра дам дещо для него, може би ви єму якось то передали... При собі не маю анї цента.

— Добре, я єму передам.

Санки поминули мовчки Криворукого і за кілька хвиль віхали в село. Вид Криворукого, що остав ся обоїм в памяти, не допускав до дальшої розмови, такої, яку вели. Обоє задумали ся...

XV.

Того самого вечера пізною годиною — се було з пятниці на суботу — Мошко Зільбер був сам в хаті. Жінка єго з сином виїхала вже тому два дні до рабіна порадити ся, як викрутити сина від бранки, і ще не вернула; доньки і другий син виїхали були в сусїдне місто до тїтки в гості.

У Зільбера сьвітили ся чотири сьвічки на столї, як звичайно під шабас. Він щойно помолив ся Богу, положив спору книгу на шафу, скинув із себе широкий талес з чорними пасками, на краях сріблом шитий, поцїлував єго, приложив палець до чорної скриночки на чолї і на рамени, котрим була обкручена лїва рука, поцїлував палець і помалу з побожностию скидав з себе ті прибори до молитви. Потім, не скидаючи куною обшитої шапки, обмив пальцї водою і засїв до застеленого стола, на котрім коло лїхтарів лежала тарілка зі

смачною рибою, приправленою перцем і цибулею. Коло тарілки лежав шабасовий колач і стояла фляшина з рожевою горівкою. Все те ще перед вечером принесла єму добра невістка з другої коршми в Залїсю, що стояла в иньшім кутї села. Мошко випив малу чарку і почав вечеряти.

В комнатї, в котрій сидїв, було тихо. Тілько часом з шинку через сїни чути було уривану розмову двох осіб. Се розмовляла з Козаком Марта Чайчиха, що в шабас замість Мошка продавала горівку і відбирала гроші.

— Марто! — гукнув Зільбер на всю хату, не встаючи від вечері.

— А що там? — почув ся голос з шинку і за хвилю увійшла в хату Чайчиха.

— Козак ще сидить?

— Та сидить. Такі вам річи оповідає, що аж страх! Каже, що єго донька — та, знаєте — вийшла за великого пана замуж там за морем. Тілько, каже, той єї чоловік тепер хорує.

— І ви тому вірите? Він то вже давно говорить.

— Та як не вірити? Присягає ся! Листи дістав... Ще, каже, паном буде.

— Ну-ну, заким стане паном, викиньте єго за двері! Випив що?

— Випив два келишки і сидить.

— Кажіть єму, най іде до дому. Мені більше сьвітла випалить ся, як він випє. І пізно вже. Ага, а закличте мені ще Криворукого із стайні, най дров доложить до груби, бо ту зимно. А дурноватий Антошко де?

— Спить.

Добра хвиля минула, як у сїнях почуло ся ступанє спершу Козака і Чайчихи, котрі відходили до дому, а відтак Криворукого. Він помалу отворив двері, замкнув і станув коло них. Мошко підняв ся зза стола і глянув на Криворукого.

— Худоба напоєна?

— Напоєна.

— Коням оброку дав?

— Дав.

— Принеси ще дров і докинь до груби... Ну, чого стоїш і дивиш ся, як вовк?

— Та я нїчо — і Криворукий пішов по дрова.

За хвилю прийшов з полїнами і докинув дров до груби. Зільбер уже розбирав ся і клав ся в ліжко.

— В алькири також докинути дров? — спитав ся Криворукий.

— Не треба, там грани досить — говорив Зільбер, простягаючись у ліжку. — Подиви ся там, може час заткати грубу! Загаси

потім сьвічку і забирай ся спати. Двері позамикані?

-- Позамикані...

— Ну, памятай же собі, бо як що пропаде, то нажену!

— Добре, добре! — відповів Криворукий якимсь гробовом голосом, пішов в алькир, і хоч грани було ще богато в грубі, заткав її, лишив двері від алькиря отворені, згасив сьвічку ту, де Мошко спав, і вийшов з хати.

Мошко скоро захропів; перемерз був троха в Дуброві, провітрив ся добре, находив ся і тепер смачно спав.

Криворукий вийшов затилками з коршми. В руках мав спору бляшанку. Заглянув знадвору в кухню, де спала вже наймичка, постояв хвилю і пішов у стайню. Подумав ту хвилю на порозі, зайшов у середину, вийшов звідтам у драпім кожусї, вже без бляшанки, примкнув двері, підійшов під вікно комнати, де спав Мошко, подивив ся і знов постояв хвилю.

Відтак скоро, як тілько міг, вибіг на дорогу і пішов повагом в середину села. Він тряс ся від зимна.

В Залїсю було темно. Вправдї ту і там мерехтїли зьвізди на небі, але сьвітла від них не було богато; здавало ся, що білий сніг на дорозї блестїв яснїйше, як ті зорі.

Було темно і тихо. Колись, доки церква була, то коло неї в ночі відзивали ся вартівники. Відтак ночували коло громадского дому, де була каса. Тепер ті гроші були в судовім депозиті — не було чого пильнувати: анї церкви, анї каси... Славна поліция громадска в Залїсю безпечностию цїлого села від огню не дуже журила ся — і Криворукий був переконаний, що вартівники десь сплять.

Але він про них і не думав богато, пристанув лиш раз на дорозї, послухав, і не почувши нїчого, ступав дальше. Він ішов до своєї хати. Застав її замкнену. Спер ся о приспу, звернений лицем до маленького вікна, і водив безрадно рукою по чолї.

— Жінко, отвори! — відізвав ся по хвилї, застукавши у вікно.

— А хто там? — почув ся голос з хати. — Ага, то ти!

Заскрипіли двері хатні і сїнешні і Криворукий увійшов до хати.

— Чого-ж ти так пізно? — питає ся жінка і ховає ся чимскорше на піч.

— Оттак, спати не міг... Маєш чим засьвітити?

— Нема, каганець вийшов. Засьвіти скалку, сїрка на комині.

— Я маю при собі... А що дїти? — питає ся Криворукий, сїдаючи потемки біля вікна.

— А що-ж би? Голодні.

— Я приніс тобі шістку — дав мені попів панич — на, маєш! Купи завтра дітям бараболї.

Криворукий підійшов до груби і подав жінці на потемки шістку. Усів знову на лавку і мовчить. Жінка також мовчить.

В хаті темно, діти сплять: один на припічку, друге на печи коло матери, третій, хлопець Михась, на ліжку.

— А що Михась? — починає знову Криворукий.

— Га?

— Михась, питаю ся, вчить ся?

— Вчить ся. Професорка щодня єму дає їсти. Єму ще найлїпше... Ти чо' не кладеш ся спати?

— Не можу.

Мовчанка. За хвилю жінка вже сопе так, як би спала. Криворукий засьвічує скалку і держить її в руках. Жінка піднимає голову і дивить ся:

— Чого ти собою шибаєш? Не поклав би ся та спав каменем! Пяний ти, чи що?

— Нї, не пяний; адже ти знаєш, що я тепер не пю...

— Опамятав ся тепер, коли вже пізно... Ой, пянице, пянице, завязав ти менї сьвіт!... А ти чого там коло Михася шукаєш?

Криворукий стояв коло ліжка із горіючою скалкою в тремтячій руці і дивив ся на хлопця. Хлопець застогнав крізь сон, заклїпав очима, бо сьвітло разило єго, обернув ся на другий бік і спав дальше.

— Чого шукаєш? питаю ся — говорила жінка на грубі.

— Хочу на діти подивити ся... Я їх три днї не бачив.

— Не мав коли, та тепер! Здурів чоловік, чи що?

Криворукий оглянув ще дитину на припічку, виліз на лаву, подивив ся на дитину на печи і на жінку.

— Нї, присяй Богу, ти нинї пяний! Геть менї, пянице, з хати! Я рада, коли тебе не бачу!

— Не кричи, жінко, нема чого! Я зараз іду.

Криворукий зліз з лавки; скалка вже гасла в єго руках. Блисло ще раз тускле сьвітло по хатї і погасло. Криворукий кинув ще оком довкола, відтак недогарок скалки затоптав ногою на земли, перехрестив ся тихцем до образів і станув у дверях.

— Ну, стара, я вже йду до коршми спати.

— А йди собі в трістє на зломану голову!

— А дітий мені пильнуй!

Жінка мовчить.

— Чуєш?

— Та чую, чую.

— Будь здорова!

— Іди собі до чорта, не при дітях згадуючи...

Криворукий вийшов в сіни.

— А хату не забудь замкнути!

— Ну-ну, не бій ся; таких маєтків призбирав ти, що нема що замикати; не злакомить ся жаден злодій. Замикай двері, бо зимно!

Криворукий замкнув хатні і сінешні двері і вийшов на подвірє. Подивив ся ще раз на свою хату і вийшов на дорогу. Прийшовши під коршму, застукав сильно у вікно комнати, в котрій спав Мошко. Ніхто не відзивав ся. Крізь вікно видко було тілько догоряючу грань у печи. Тоді він нишком через сіни закрав ся до сеї комнати, отворив двері і станув. В хаті був великий чад з печи в алькири — Мошко спав. Криворукий замкнув ще й другу піч, стояв хвилину і дивував ся, що ніхто не відзивас ся. Постояв і вийшов.

Приніс із стайні бляшанку і поставив її в куті коло дверий пивниці, що находила ся в великих сінях, де часом заїздили вози на ніч. В тій пивници стояли бочки з горівкою

і пивом. Криворукий приніс ще околіт соломи, поклав єго на двері пивниці і зляв єго горівкою з бляшанки. Воня міцної горівки розійшла ся по сінех.

Доси робив він все досить спокійно, немов з розвагою. Але тепер, коли мав виймити сірник і запалити солому, став надумувати ся. Він і засьвітив сірник, але взяв єго обережно в долоню, відійшов від соломи і загасив. Щоби набрати відваги, він прихилив бляшанку, в котрій ще була з літра горівки, до рота і потягнув кілька чарок нараз.

„Ще час ; — думав собі — нехай Мошко ліпше загорить. Що йно первосни минули".

Але горівка, від котрої сподівав ся набрати відваги, завела єго. Як звичайно робила єго добродушним, так і тепер почув він єї відрадний вплив. Зробило ся єму теплійше і він з вдоволенєм усів собі на солому...

Але тілько на хвильку. Бо небавом зібрав ся, вхопив бляшанку в руки, вибіг на двір і з цілої сили потиснув ліктем в одну і другу шибу вікна від комнати Мошка. Шиби вилетіли, а з комнати вдарив сопух і чад аж на двір.

— Мошку, спите ? — крикнув ще крізь вибите вікно. — Вставайте !

Але Мошко не вставав і спав дальше.

Криворукий з бляшанкою в руках майже вибіг на дорогу з села. Біг так довго, поки минув остатну хату, а коло ліса пристанув і потягнув кілька ликів з бляшанки.

— Ще жидюга на смерть загорить! — став він говорити сам до себе. — Піду до суду, скажу, що я хотів зробити, нехай мене замкнуть, я вже й так нікому не потрібний.

І він ішов до суду. Ніс бляшанку в руках так довго, поки в ній була горівка, а там і кинув її в корчі, попрощавши її словами: — Шкода — добра була... Але се вже остатний раз я горівку пив! В криміналї не дадуть... Ну, нехай і не дають... обійду ся!

Ступив ще мовчки кількадесять кроків, заточуючись по дорозї, і станув перед зломаною на половину сосною. Вдивляв ся в ню добру хвилю і нараз промовив:

— То ти мене, жінко, проганяєш з власної хати? Кажеш, аби я до дїтька йшов, Дух сьвятий при менї! То така ти зробила ся?... Ов, я не сподївав ся по тобі, жінко, не сподївав ся! До дїтька — каже, а я не до дїтька, а до криміналу піду... до криміналу за того злодюгу Мошка, що мене обрабував, що мене обікрав, що мене... що мене з хати моєї хоче вигнати... А я єго і не спалив, як хотїв, і він встане і хату забере... Гей, Боже, я єму того не подарую, верну ся ще і підпалю.

Він ледви стояв на ногах, але могучий, грізний голос єго лунав у темнім лісї на морознім воздусї.

— Підпалю і він згорить... Приїде єго Сура, приїдуть бахорі, а тата нема, спік ся... Дїти в плач... що дїти винні?...

— Що менї з того, що Мошко згорить? Хата моя і так пропаде. Забере син, забере зять єго. Один Мошко в гріб, а натомість других сїм кіп! Гріх на душу... а я в житю лише пив, а злого дїла не творив... не крав... одну ту горівку вкрав, що аж ту приніс... Ух! але добра була!

— А Мошко схоче рано встати, піднимає голову... болить, руки... болять, ноги... болять, в голові тяжко... Ха-ха-ха! Добре єму так, котюзї!

— Ану, далї.. до суду! Будь здорова, стара, я йду... А дїтий пильнуй! — наказував він зломаній соснї, мов жінцї. — Най Михась учить ся... Може що з него буде.

Ступив кілька кроків і перевалив ся в рів. Він того мов не замітив, бо говорив дальше:

— Вчи ся, Михасю, я тобі кажу! І ти, Гандзю, вчи ся — і ти, Олексо, вчи ся... бо я вам не поможу.

При тих словах він силував ся видобути ся з рова, але кілька разів зсунув ся з берега дороги, застряг у снїг і вкінци покинув думку

вилазити. Почав хрестити ся, відганяти від себе злого духа, говорив щораз невиразнійше якісь слова, щораз менше термосив собою, сон єго брав ся, він спер голову на купині снігу і почав дрімати...

В селї за лїсом вже півнї піяли і мороз над раном тис дужше. Але Криворукий морозу не чув, єму дуже любо спало ся...

В той час Мошко Зільбер рушив ся у ліжку, напів сьвідомий. Крізь розбиті шиби просто на єго ліжко, що стояло недалеко вікна, віяв морозний воздух. Він чув, що у відкриту руку і плече зовсїм змерз, але не мав сили сховати її під перину. В голові єму шуміло, а цїле тїло було тяжке як олово. Він силував ся відгадати, що се таке, і не міг. Память покидала єго. Зібравши всю силу волї, він зсунув перину з себе, але тут і почув зараз зимно на цїлім тїлї, котре єго більше протверезило.

— „Насте!“ хотїв він крикнути на наймичку, щоби прийшла, але то слово вимовив захриплим і тихим голосом. Накрив ся знов периною і лежав.

В голову дуло єму з вікна. Помалу мов кулю олова обернув він голову в сторону вікна і зрозумів, що шиби вибиті. Хотїв встати з ліжка, але не мав сили. Скулив ся, сховав голову під перину і лежав.

Під периною зробило ся єму нараз душно, віддиху не ставало єму. Знов виставив голову на верх — і єму зараз полекшало. Почув, як когут запіяв в сїнех.

„Насте!“ Голос був єго сильнїйший.

Наймичка Настя саме тодї пробудила ся, як звичайно досьвіта. Здавало ся їй, що чує десь якийсь голос, але не вірила.

„Насте!“ кликав Мошко.

Настя прийшла в хату.

— Гей, який ту загар! — крикнула зараз на порозї, — а як постуденїло!

— Насте, ратуй мене!

— Загоріли?

— Загорів! гину, Насте! Ратуй!

— Що-ж ту стало ся? — дивувала ся наймичка.

Засьвітила сьвітло, зміркувала, що бракує Мошкови, і трохи не винесла єго у коршму разом з постелию...

Коли рано стали люди приходити до коршми, Мошко лежав у своїм алькири, а коло него стояли зять і невістка і ще кілька залїських жидів. Мошкови було вже лекше; він слухав горячої суперечки зібраних о Криворукім, котрий десь щез. Сам порадив роздивити ся по господарстві, чи Криворукий чого не вкрав і віднайти єго та передати жандармам.

Стали шукати Криворукого, але не могли найти єго. Аж перед полуднем привезли єго замерзлого на саня:...

Славко дізнав ся о тім аж під вечір, коли йшов до Горошиньских. Переймив єго Козак на дорозї і оповів єму пригоду. А відтак виймив зза холяви зімнятий папір і подав єго Славкови.

— Може би ви менї, паничу, перечитали лист від доньки з Гамерики?

— Добре, дайте, я вам перечитаю. Ви ще не знаєте, що в нїм стоїть?

— Та знаю; читав менї дяк, але ви то лїпше перечитаєте.

Козакова донька, Анниця, писала з Гаванни, як з Царгорода забрав її один пан на корабель і завіз за море; як там она пізнала ся з одним богатим реставратором і вийшла за него замуж. „Все — писала она — було би добре, я жию тепер у великих достатках, тілько біда в тім, що мій чоловік хоровитий і довго не потягне і я сама нездорова, часто також хорую. Тепер менї дуже жаль за Залїсєм, я би там на крилах злетїла, але виїхати не можу, занадто далекий сьвіт. Збираю ся вам післати яку сотку, щоби вам лекше було жити“.

І ще писала, що чоловік єї — він звав ся Сміт — записав на неї велику частину

свого маєтку, тілько она тим маєтком може розпоряджати ся аж по єго смерти. Мала надію вернути ся до Заліся і просила батька і матір, щоби молили ся за єї здоровлє. Казала також з тих гроший, які пришле, замовити службу божу в церкві. — Лист був писаний невправною рукою, але на краснім папери,— віяла з него якась туга і невдоволенє мимо достатків Анниці.

— Она не знає, що єї мати вже небіжка і що я в друге оженив ся і що церква згоріла і що в нас було таке нещастє минувшого літа...

— Ви до неї не писали?

— Або я знав, де она є!

Козак просив Славка, щоби написав Анниці довгий лист і все описав.

— Просив би я — казав — кого иньшого, щоби менї написав; але в нас нїхто не потрафить. А той лист аж за море мусить іти, то треба єго добре написати.

Славко обіцяв єму написати лист і зараз пополудни зробив се. Описав широко все, що Козак хотів.

— Я вам відвдячу ся, скоро гроші дістану — казав Козак, послухавши, що панич написав.

— Ну-ну, аби ви тілько дістали.

— Ви не вірите, що то правда? Десь ніхто не хоче вірити! — нарікав Козак.

— Всіляко буває — відповів Славко.

Ще місяць не минув, а Славко пересьвідчив ся, що Анниця писала правду. Від неї прийшло сто зр. для батька і лист, в котрім писала, що чоловік єї помер. Нарікала притім знов, що сама нездужає і тужить за Залїсєм. Обіцяла приїхати сама, скоро тілько троха прийде до здоровля.

— Ще хто єї маєток забере! — журив ся Козак.

— Вас то не гризе, що она хора, тілько маєток вам в голові — зганив Славко.

— Бо пропасти може — оправдував ся Козак. — Ану, помре, потім гроші вкрасти легко... Напишіть ви їй, паничу, най гроші добре замкне в скриню і ключ ховає, а слугам не вірить.

— Не бійте ся, є ще ліпші способи ховати гроші! — успокоював Славко.

— Я прийду завтра замовити службу божу, а ви менї напишете лист. Добре? Я вам того не забуду.

Славко став писарем Козака і писав всї листи до Анниці, більше з цікавости до чудної історії, як з чемности для тупого Козака,

або підозрілої Анниці. Одно лиш в єї листах промовляло єму до серця, а то єї очивидна туга за рідним краєм...

XVI.

В початках квітня кілька днів було таких гарних, що зовсім весною запахло. Двірский парк виглядав ще так, як в остатних соняшних днях осени, але житя було в нім більше; всюди більше радісного ожиданя, як осінної сонливої задуми. Між зівялим листєм на земли перші купки зеленої трави з фіялками, по корчиках весела дрібна пташня, у воздусї тужний бренькіт пчіл, десь над парком невидимий жайворонок — перша негрімка музика на привіт молодої весни.

Під проводом старого наймита Миколи сільскі дівчата роблять порядок в парку, змітають зівяле листє, поправляють доріжки, та сьпівають собі для розради:

Грай музико, як би-сь міг,
Тай не жалуй моїх ніг!
Мої ноги насталені,
Лїтали би, як шалені!

Одна почала, друга підхопила, третя прилучила ся, за ними ще дві — сьпівають усї.

— Гей, дївки, чого ви так розверещали ся як сороки! — сварить Микола, котрий в недостачі правдивого економа приписує собі гонори економскі. — Пан з Мурованки в дворі, а ви так кричите!

— Кривда вам? Помагайте і ви сьпівати! — відповідає одна дївчина.

— Що він поможе! — каже друга. — У него голос як розбитий горнець.

І сьпівають дальше. Микола розгортає рінь на доріжках і скоса дивить ся на „сороки“.

— Що за нарід, — воркотить собі під носом — нїколи не посидить тихо! Робила би одна з другою — нї! ще мусить сьпівати або язиком молоти.

Слухає, що они дальше сьпівають:

А Микола робив кола,
А Микита сани,
А Микола їздив кіньми,
А Микита псами.

Старому Миколї подобає ся така похвала для Миколи, він мовчить. Але нова пісня:

На дорозї калюжа,
Я робити не дужа;

Коби скрипки, цимбали,
То би ніжки скакали...

— Ага! ось чого їм дай! — воркотить знов Микола. — Не питають, що піст.

Ой мамуню, кохай мене,
За старого не дай мене!
В него сива борода —
Я дівчина молода!

— А будете ви раз тихо, безбожниці! — кричить знов Микола, бо єму зробило ся маркотно; він нежонатий, а вже сивий... І в тій хвилї, побачивши Славка на доріжцї, наказує: — Тихо, панич іде!

Але дївчата не питають:

Ой по горі терлич сходить,
До дївчини панич ходить;
Ой терличу, терличу:
Люби мене, паничу!

— Пссс! — псикає Микола. — Так розкудкудакали ся дївки, що їх погамувати годї — оправдує ся він перед Славком.

— Нехай сьпівають! — каже Славко. — Сьпівайте!

Але дївчата тепер на хвилю замовкають.

Славко подає наймитови папіроса. Старий знимає легко капелюх і бере. — Дякую — каже. — На спацир вийшли? О, нинї сонечко пригріло! Аби так дальше, то би троха з ро-

ботою впорав ся. Нема кому за всім доглянути, а ще як погоди нема...

— Вам самому тяжко?

— Тяжко паничу. І коло коний ходи і коло людий ходи, пильнуй... Аби хоч було за що. А то пан збіднів тай ми всї разом з ним — додає він тихше.

— Він колись лїпше мав ся?

— О! ще й як! Тепер той син у війску дуже єго скубе! Ну, та й земля не родить від кількох лїт. А небіжка панї довго хорувала... От, біда у всїх! Ще як би доньку видав за того пана з Мурованки, то би добре на тім вийшов. Той би доньку взяв, а маєтку не праг би, бо сам досить має.

— А не шкода би такої молодої за такого старого?

— Та він ще не такий старий... То між панами побирають ся не так, як між мужиками... А добра панна, така як небіжка мама.

— Гарна панна!

— Подобала ся вам? — питає ся Микола і злегка усьміхає ся. — Она собі, як я міркую, вас також вподобала.

— По чім так міркуєте?

— Ми знаємо... адже то видко.

— А того пана з Мурованки не вподобала собі?

— Она за ним не тягне... Він дуже би рад, а она ні. Кристиньска казала... А чого-ж би до нас так зчаста приїздив? От і нині...

— Може з інтересом?

— Вже ми знаємо, з яким інтересом! Що-ж він нашому панови ні брат ні сват, а приїздить частійше, як свояки... Гей, дівки, не дармуйте! — обернув ся Микола знов до дівчат, котрі хотіли почути єго розмову. — Ще грядки маємо копати!

Славко пішов дальше доріжкою. „Вже плещуть у дворі, — думав він собі — хоч я не дав ніякої причини до поговорів".

Дівчата знов сьпівали, та вже сумної:

Ой у саду вишня, за садом ліщина:
Любив я дівчину, а мене дівчина;
Ой та любив я дві літі, —
Тепер мені тяжко на сьвіті!

„Ой та любив я дві літі, тепер мені тяжко на сьвіті!" — повторяв собі Славко в думці слова пісні... „Тепер мені тяжко на сьвіті..."

— Пане Левіцкий! До побаченя! — почув він нараз голос з подвіря.

То Більский відїздив і з коня заздрів Левіцкого в городі. Левіцкий відклонив ся. На ганку стояв Заборовский і дивив ся за відїзджаючим сусїдом. Відтак він відійшов, а за добру хвилю появила ся на ганку єго

донька. Она оглянула ся довкола, як би лякала ся з кимсь стрітити ся, помалу зійшла по кількох сходах і задумана пішла до брами парку.

Левіцкий приглядав ся їй уважно і дивував ся єї очивидному неспокоєви. Чим близше она підходила, тим лучше бачив він єї нетерпеливі рухи, почервоніле лице і живі очи, в котрих пробивав ся не то гнів не то жаль на когось.

Встав і вийшов їй назустріч.

— Що вам таке, панно Маню?

— Не можу сказати.

Не хотіла казати, але Славко здогадував ся, що так немило настроїло її нічо иньше, лише певно гостина Більского. Не мав відваги питати ся її дальше і мовчав.

Маня сіла на лавку і задуманими очима вдивила ся в ґрупу безлистих акаций. Славко стояв оподалік. Робітниці сьпівали в далекім куті города дальше:

Тепер мені кажеш: „Зоренько ясная“,
А потому скажеш: „Доле нещасная!“
А хоть ти не скажеш, то мати:
„Ліпше було бідну не брати“.

Мельодия пісні була така сумна, а слова було чути так виразно!

— Що они сьпівають, пане Левіцкий?

Левіцкий повторив їй слова пісні і пояснив їх: — Звичайна драма, в котрій виступають дві особи: він богатий, а она бідна; він любить її, хоче її брати, а она вагає ся; знає, що потім може гірко покутувати за свою незаможність. Як не він сам, то єго родина затрує їй житє.

— То таке сьпіває ся в тій пісні?

— Таке.

— Дивно мені.

— Чому дивно?

— Я що лиш перед хвилею пересьвідчила ся ще раз, яка правда в тій пісні... І коли вже раз перестануть мені зневажати мою добру маму? Що она їм завинила? А то тепер і тато такий самий...

В очах Мані закрутили ся сльози.

— Знаєте, пане Левіцкий, які люди нераз безсердечні, брутальні! І за свою безсердечність ще жадають поважаня! Кілько разів уже від родини чули ми, що батько зле зробив, оженившись з такою бідною дівчиною, якою була покійна мама; кілько зневаг зазнали ми з тої причини, ніхто не хотів з нами жити... а тепер уже й мами нема, а ще батькови виноминають єго давний поступок! Що гірше, сам батько признає тепер, що зробив нерозумно. І то при мені, я сиджу при столі, а они таке говорять...

— Хто такий? — спитав ся Славко.

— Більский і тато. (Маня втерла сльози). Він думає, що я за него вийду, що я єго не зрозуміла!... Розуміє ся, про маму не було анї слова, але він злегка закинув, що ми з нїким доси не жили — так як би ми людий, а не люди нас відрекли ся! — що тепер би можна почати знову товарискі зносини, (особливо тодї, як би я за него вийшла замуж!...) а тато на се тілько потакує і каже, що те все правда, сам немов до вини признає ся... оба память мами зневажають... За що? Мама була з роду бідна, але така добра!

Маня заплакала тихо, але по хвилї махнула енергічно рукою: — Нї, — каже — то не буде так, як тато хоче! Я вже не дитина!... Чи они не бачили, як мене то болїло? Чи они такі тупі? І то говорили так при менї, і мабуть їм і на думку не прийшло, що ранять моє серце... Перше „зоренько ясная,“ потім „доле нещасная“...

Славко не відзивав ся; думав про жаль Манї і слухав заразом нової піснї робітниць.

— Чи всї мужчини такі? — спитала ся она в него по хвилї з якимсь невиразним усьміхом...

Заким Славко відповів, робітницї відсьпівали:

„Скарай, Боже, воріженьки!
Зводять мене з доріженьки!
Скарай, Боже, хто з нас винен,
Хто не любив, як повинен!“

Ой, знаю, що за причина,
Що не любить мя дівчина:
Любить того, що богатий,
Буде потім жалувати...

Славко усьміхнув ся, зачувши ті слова пісні.

— Чуєте, що они сьпівають?

— Чую — віаповіла Маня.

— Чи всї дївчата такі, як та, що о нїй сьпівають?... Так у мужчин, як у женщин по коротких хвилях пориву, забутя, любови, радости, наступає холоднїйша розвага, журба о будуччину, бажанє обезпеченя житя... А то просте, неромантичне бажанє буває звичайно таке сильне, що ми і не шукаємо радости, аби лише потім не зазнати смутку. Так безнастанно думаємо о тім, що буде, що майже не застановляємо ся над тим, що є, що переживаємо. А то, що переживаємо, буває нераз таке гарне! Потім вічно жалуємо, що гарної хвилї не визискали. Кілько прегарних, щасливих хвиль ми самохіть відкидаємо від себе! Все нам здає ся, що щось красше настане, а тимчасом що найкрасше ми з рук випустили.

Маня слухала уважно і, хоч Славко на хвилинку замовк, не відзивала ся, немов ждала на єго дальшу бесіду.

— Розповісти вам одну пригоду, панно Маню?

— Прошу.

— Се буде маленька іллюстрация до того, що я сказав. По третім році теольоґії підчас ферий я і ще другий товариш були ми в гостях у батька Стефки, тої моєї Стефки, що я вам розповідав про неї. (Славко усьміхав ся при тих словах глумливо). Панною Стефкою я не дуже й занимав ся. Ми бавили ся разом і танцювали на празнику, але она мене не займала більше як другі. Панна була молоденька, пристійна, господарна, мало інтеліґентна і нераз така дитинно-невинна, наївна, що з того можна було і сьміяти ся і за то її найбільше любити. Так не я перший, тілько она перша звернула на мене більшу увагу. Трафило ся раз, що я з нею сидів у городі, в альтані. Она складала з нарваних квіток букет, а я — по якійсь єї дуже наївній замітці до рожі чи до иньшої квітки — дістав велику охоту докучити їй. Ішла розмова про любов — розуміє ся. Квітки дали до того причину. У неї любов була щось таке величаве, таке гарне, невидане, нечуване! Звичайно, як у доростаючої панни. А я захотів перед

нею удавати дуже досьвідченого і почав єї ідеал любови обдирати досить цинїчним способом зі всеї краси, так як она в тій хвилї, підчас моїх заміток, нетерпеливо обдирала рожу з листя. Я сам ще був дурний... Слухала она мене добру хвилю, мінила ся на твари, ставала щораз сумнїйша, кинула на мене наляканими очима, а вкінци як заплаче, як зачне за серце хапати ся! Я остовпів! І що ви скажете? Замісць у таку хвилю забути ся, припасти до неї і почати потїшати її, як можна, і самому тим тїшити ся, що она з моєї причини так плаче, я в першій хвилї сказав собі: „Диви ся, що за гарна сцена! Жаль менї її, варто би потїшити, поцїлувати, приголубити — она ж пристійна і мила! — але нї! бо що з того готово вийти?...“ Так, панї; і я воркнув кілька глупих слів і відійшов. А она там плакала... Плакала на мене, що я їй сподобав ся, був єї ідеалом, а ту єї тугу за ідеалом, то бажане щастє зобразив чимсь простим, низьким, нїкчемним... Той плач мене переслїдував цїлий день, я думав про него, прозивав себе всякими прізвищами за свій дурний розум та за тверде серце... я оминав її і не міг її забути... оминав до третього дня, поки їй не сказав, що її люблю... Так, але тодї не наступила така гарна сцена, як та в альтанї... А тепер я собі не можу простити отої глупої

журби в ту хвилю, тої обави, що з того могло вийти. Що з того вийшло? Нічо! а гарна хвиля не верне ся.

— Чи такі хвилї оминає ся все лиш із самолюбства? — спитала ся Маня і взяла з лавки газету, що з собою принесла.

— Нї, часом жаль не себе а другої особи; часом з собою упорати ся можна дуже легко, можна перемогти себе... так, але н. пр. дївчина не зможе. По що-ж кому влазити в дорогу, коли хто все лиш думає о тім, що ще має тілько а тілько миль іти пішки дорогою житя? Скажи їй: „Сядьмо собі! подивім ся, який красний сьвіт!“ А їй то не в голові, она думками все витає дома при родиннім огнищи. Вкінци се й природне... От не знати, як собі і другим догодити. — Я вам ту немов ради даю, ви мене так слухаєте, а тимчасом, правду вам скажу, всеї щирости в моїх словах нема.

— Як то?

— Прошу вас, не допитуйте ся... Не дивіть ся так на мене і не думайте о тім, що буде... шкода тратити таку гарну іллюзию... Менї шкода...

Хоть Славко говорив загадочно і, як сам признав ся, не зовсїм щиро, але єму здало ся, що Маня таки єго зрозуміла. І тодї він пожалував нараз навіть сеї дрібки щирости,

з якою розповідав їй свою пригоду із Стефкою та свої досьвіди.

Маня глянула на него такими налякани ми очима, що єму відразу пригадав ся такий самий погляд Стефки тоді в альтані, прийшли на думку всї довірочні, майже приятельскі розмони з Манею, і незвичайно ясне в ту хвилю питанє: „До чого доведуть такі розмови?“ налякало єго. — Радив не відрікати ся приємних хвиль, радив не дбати о будуччину, а сам затремтїв перед можливим розчарованєм... Чиїм? Коли-б тілько своїм, а то ще чиїмсь!

В одній хвилї зрозумів, що легко радити переймати ся поривами хвилї, але коли хвилеве вдоволенє має сумно кінчити ся, то красше перемогти в собі ті пориви і не піддати ся їм.

Він бачив виразно, що Маня вподобала собі єго; він любив з нею розмовляти; єго тїшило, що по розчарованю зі Стефкою пізнав дївчину, красшу і розумнїйшу від неї, що заслужив собі на єї прихильність і приязнь, але чому всї єго довірочні розмови з нею виглядали як теоретичні, зовсїм неосновані розправи? Мудрагельство оно, а не щирість! Рід облуди товарискої! Убиранє таких сьвятих почувань, як приязнь чи любов, у дешеві лахи!

Ах, те все правда, сьвята правда! Коли-ж годі, годі інакше! Єму годі, бо страх бере єго за себе, — ні! не так за себе, як за неї!

Сьмішно! він радить не питати о будуччину, а що-ж з таких єго рад може вийти для неї, може вийти для него! Він, а она!... Чи нарочно приготовляти собі нове розчарованє, і то неминуче розчарованє?... Собі і їй? —

Славко глянув скоса на Маню. Она ніби читала ґазету, але так, як би кождої хвилї була готова сама щось сказати або дальше слухати єго бесїди.

— Я вас розумію — відізвала ся она по кількох хвилях.

Він стрепенув ся. — Розумієте мене?

— Розумію. Не бійте ся і... і не говорім більше о тім... По части маєте навіть рацию...

Але в тих словах Манї, хоч она старала ся виповісти їх спокійно, все таки бренїла сумна нута, котру годі було не замітити.

Славко засоромив ся нараз своєї трусливости і не міг того затаїти, що збирав ся оправдувати себе. Але Маня не дозволила єму оправдувати ся, встала з лавки, сказала: „Ходїм збирати фіялки!“ — і він послушно пішов за нею.

Хотїв почати знов яку розмову, зовсїм просту, буденну, хоч би про погоду, і не міг

перемогти себе. Відійшов від неї о кільканайцять кроків і збирав мовчки фіялки.

Але розворушені думки не покидали єго. Він уже не знати котрий раз повторяв собі в думці, що є остатним дурнем, котрий в теориї радить не випускати з рук приємних хвиль, а в практиці сам ніколи того не робить. І коли-б хоч з яких важних причин! А то що? жаль єму і себе, жаль єї... ні! глупа та вся істория! красше про неї не думати, бо й так нічого з неї не вийде. — —

— Панно Маню, прошу, фіялки!

— О, ви вже тілько назбирали! А як пахнуть!... Ви вже не гніваєте ся на мене?— спитала ся майже зі страхом.

Славко здивував ся: — Або-ж я гнівав ся на вас?! Анї менї на думку не приходило!

— Справдї нї?

— Слово даю. Коли гнівав ся, то тілько на себе.

— Можна вас спитати ся, за що?

— За що? Як би то вам сказати?... Так трудно відповісти на то коротко... Ріжні думки прийшли менї до голови. Почали ми, правда, розмову від Більского, від зневаги, — та ось куди зайшли т. є. я зайшов! Може і вас яким словом нарушив?

— Нї; ви нічого обидного не сказали.

— Не дивуйте ся мені, панно Маню, — просив Славко — я часом такий неконсеквентний... Других посуджую о безсердечність, о трусливість і т. д., а сам не ліпший, як другі, може ще й гірший.

— Но-но! тілько не судіть себе так остро; нехай вас уже другі судять! — потішала єго Маня. — От ходім на підвечірок! Якось то буде...

Обоє пустили ся доріжкою до двора. А тимчасом з далекого кута парку на них пильно дивили ся цікаві дівчата-робітниці.

— От, най би побрали ся! — замітила одна з них.

— Була би гарна пара! — докинула друга.

— Ади, як ідуть собі в купці! — завидувала третя, сперши ся на рискаль.

— Не знати, чи видасть її дідич за него?

— Що, за него? — спитав ся Микола.— За простого попа?

— Або-ж він не гарний хлопець?

— Але що він має? — сердив ся вже старий наймит. — Як не той з Мурованки, то иньший пан її возьме, але пан — розумієте? богатий.

— Шкода! — жалували дівчата.

— Ба! — відповів їм Микола так, як би хотів сказати: „На то нема ради“.

— А ви коли жените ся? — спитала одна збиточна робітниця в Миколи. — Я б зараз за вас вийшла.

— Хе хе-хе! — сьміяв ся Микола. — Чекай, по Великодни поговоримо; най піст мине.

— Адже твій тато молодший, як Микола! — обізвали ся дівчата.

— Що з того, коли мені Микола сподобав ся — боронила ся дівчина. — Та вже хиба почекаю, заки піст мине. — І она засьпівала собі:

Ой все пости, ой все пости,
Чей будуть мясниці,
Як не піду в осінь замуж,
То піду в черниці.

— Ано! дівчата, до роботи! — напоминав Микола. — А вже я котрусь з вас возьму.

Не прибив передновок у дівчат охоти до житя і веселости.

XVII.

В Залїсю передновок був незвичайно тяжкий. Люди мерли як мухи в пізній осени. У вдови по Криворукім померло двоє дїтий молодших; лишив ся один Михась, школяр. Отець Левіцкий мав що другий-третїй день похорон. З похоронів тих не то не мав нїякого зарібку, а ще й перестудив ся раз у слоту тяжко, так що аж на Великдень підвів ся з ліжка. З того часу він завсїгди покашлював та чув ся нездоровим.

Ті похорони на провеснї приймали ся людьми байдужно. Они, немов по звичаю, плакали на них; але до кількох днїв забували, а то й дякували Богу, що забрав зпоміж тих злиднїв з двайцять осіб, котрі так само не мали що їсти, як і другі. Трохи не завидували їм.

Впрочім в селї було глухо і непривітно. На кілька днїв розбурхали єго вісти о про-

цесї Костишина, арештоване писаря і Мошка Зільбера. В процесї тім був сьвідком і о. Левіцкий. Не богато він міг сказати, бо селом не займав ся, але мусїв признати ся до дуже немилої річи, що на весїлє доньки позичив від Костишина 300 зр. У справозданях ґазетних з того процесу вправдї не було сказано, на що він позичив ті гроші, але вже сам факт, оголошений перед сьвітом, що о. Левіцкий мав дїло із злодїєм Костишиним, дуже згриз і єго родину і Горошиньских — а вже Славка таки найбільше. Він рад був під землю запасти ся, коли Заборовский прочитав в ґазетї о процесї і почав з ним о тім розмову. Процес скінчив ся так, що Мошко Зільбер вийшов з него безкарно, війта засудили на півтора року, писаря на рік вязницї а війтового брата Андрія на вісїм місяцїв. Всї прихильники тої спілки в Залїсю по тім процесї дуже притихли і, як перше всюди було їх повно в селї, так тепер поробили ся дуже маленькі і маломовні. Навіть сам Зільбер притих і не чути було, щоби шукав собі якої нової жертви.

Наслїдки процесу були ще й такі, що цїлу раду громадску, котра й так мала рядити тілько до осени, розвязали, а комісарем установили власти дїдича Заборовского.

Другий раз зворушило ся значно село, коли дізнало ся, що мають приїхати Мазури оглядати грунт Заборовского, скоро тілько сніг трохи щезне. „Що то — казали — пан чужинців спроваджує, а своїх не має?“ Пішла навіть окрема депутация до двора [illegible] на Головатим, просити пана, [illegible] або [illegible] чекав з продажию, заким роз[illegible] будуть [illegible] і самі куплять, або взагалі [illegible] Депутация убрала ту просьбу в дуже нещасливі слова, один ґазда вихопив ся, що [illegible]унт Заборовского — то таки їх грун[illegible] залїських людий (виходило на таке, що Заборовский тілько тимчасовий посїдатель), — дїдич слухав-слухав того з усьміхом, а вкінци спитав грізно:

— Гроші маєте?

— Не маємо — відповіли гуртом.

— Якже ви, сякі-такі, сьмієте менї ту приходити та ще дурниці говорити! — скрикнув він раптом. — Геть, fora ze dwora! Лайдаки! кажуть, що грунт їх. Чули ви таке? — обернув ся він до Славка, коли депутация виходила засумована з двора.

Славко старав ся їх оправдати. Казав, що може вдасть ся єму зложити спілку, котра би сей ґрунт купила. Він старав ся вже о се і єму не вдало ся перший раз; але має надію,

що другим разом поведе ся. Тілько треба виждати.

— Говоріть своє! — відповів Заборовский. — Мені гроший зараз потрібно, розумієте?

Але того дня вчіпила ся єго і донька та стала просити, щоби здержав ся з продажию ґрунту, або зробив велике добро для громади і продав своїм, хоч — казала — яке то оно й добро, коли заплатити треба.

— Якже ти хотіла, щоби я дармо дав? — угнівав ся Заборовский. — Не сердь мене, Маню, раджу тобі. Не мішай ся мені в мої справи! Ти на тім не розумієш ся.

— Не гнівайте ся, татунцю, прошу вас, — стала Маня примилювати ся — адже я не чогось злого хочу!

— Але ти не розумієш ся на тім!

— Може і не розумію ся, але мені здає ся...

— Ет! — перебив їй мову батько — тобі так здає ся, а мені інакше. Ту нема що богато говорити!...

В цьвітну неділю приїхали чотири Мазури оглядати ґрунт. Заборовский опровадив їх по цілім поли і принимав відтак у себе перекускою. При тім годили ся, як і що зробити.

Було вже полудне, а они ще не полагодили справи. Заборовский походжав нетерпе-

ливо по комнаті, коли нараз зачув, що хтось заїхав на подвірє. Він виглянув у вікно і здивував ся: се приїхала пані баронова Маєраньска з Новосілок. Він уже бачив її кілька разів у місті і зараз пізнав. Забувши Мазурів і продаж ґрунту, вибіг з комнати, мов молодець, і звитав ся з бароновою на порозі.

— Я приїхала вас, сусїдо-добродїю, відвідати і з вами пізнати ся — говорила пані баронова.— Ми найблизші сусїди, отже годить ся, щоби ми знали ся.

— Але-ж цїлую руцї пані баронової... то правдива честь для мене... Прошу близше, прошу близше!

Заборовский немов відмолоднїв, так жваво увихав ся коло баронової. Обоє вступили до сальону. Там познакомила ся баронова з Манею.

— Якуж ви гарну і рослу доньку маєте, пане Заборовский! — одушевила ся баронова панною, коли Заборовский клав єї футро на крісло.

— Маю, пані добродійко, маю — говорив Заборовский, як в горячцї. — Пані позволять, що я на хвилиночку відійду взяти иньший сурдут, бо я собі звичайно як дома вигідно, а при гостях не випадає.

— Але-ж, пане Заборовский, — просила баронова любеньким голосом — тілько ви не

задавайте собі ніякого клопоту! Я-ж не панночка, що на таке дуже зважає... А ще і сина, чую, маєте?

— Маю, пані! Гультай такий, що пошукати. Я єго зараз закличу.

Заборовский вибіг у другу комнату і кликнув на Стася. Притім в одній хвилї і переодягнув ся. Увійшов разом зі Стасьом до сальону.

— Мій син Стасьо!

Стасьо поцїлував баронову в руку і стояв заклопотаний. Але баронова втїшила ся і ним:

— Цїлком такий самий, як мій Владзьо — казала она і гладила Стася по голові. — Мій учить ся в Хирові у Єзуїтів — додала. — Сїдай же собі, Стасю, ту коло мене; сїдай, дитинко, не встидай ся!

— Здичів хлопчиско на селї! — замітив Заборовский.

— Ох, якже на селї і не здичіти! — нарікала баронова. — Так нудно, анї де вийти, анї з ким поговорити. Ще доки робила порядки у себе, спровадившись до Новосїлок, то мала зо два місяцї роботи і не нудила ся. А тепер сиди тай сиди! От я й рішила пізнати ся з сусїдами, щоби мала з ким жити.

— Я вже також вибирав ся до вас, пані, а тимчасом ви мене випередили! — сказав

Заборовский, видумавши на борзї чемність, про яку й не думав. — Дуже мене то тїшить, вірте менї, панї.

— І ми ту жиємо скучно — замітила Маня.

— Вірю, вірю, тай ще по такій стратї, по смерти матери. Давно то, як мама померла?

— Небавом рік буде.

— Жаль менї вас дуже, мої сироти! — говорила баронова, гласкаючи Стася дальше ласкаво по голові. — Знаю я, що то страта рідної матери, сама того зазнала...

Панї баронова говорила помалу і солоденьким голосом. Заборовский дивив ся на неї пильно і вдоволено усьміхав ся. Дальша розмова вела ся про відносини Залїся і Новосїлок, про відносини господарскі (Заборовского чудувало значне обізнанє баронової з господаркою) і родинні. Заборовский дізнав ся, що она походить з Познаньщини; коли повдовіла, обридла їй вся сторона, в котрій жила; тодї продала свою посїлість і перенесла ся до Галичини.

— На велике вдоволенє наше — додав Заборовский чемно. — То знаменито, сусїдко-добродїйко, що будемо мати нагоду бувати нераз у вашім товаристві! Від смерти жінки і я засидів ся, як борсук в ямі, зовсїм здичів.

Нікого майже не відвідую, нікуди не виїзджаю... А ту до того клопоти господарскі, не треба вам, пані, казати...

— Розуміє ся, розуміє ся — впевняла баронова.

Баронова посиділа собі з годину у Заборовского на розмові о ріжних справах і при малій перекусці. Заборовский незвичайно радо розмовляв з нею, здержував її, коли она збирала ся скорше відїзджати, обіцював приїхати до неї на Великдень разом з дітьми; просив її також до себе — а на відході поцілував в руку і поміг їй також сїсти в кариту. Глянув притім оком знавця на коні — видко було, що подобали ся єму. Поклонив ся кілька разів за відїзджаючою каритою і вернув ся у сїни. Аж тепер нагадав собі, що Мазури чекають.

Они сидїли собі спокійно в паньскій комнаті і балакали.

— Не гнївайте ся, панове господарі, — перепросив їх Заборовский — я мав гостя.

— Нїчо не шкодить — відповіли ті.

— Ну, якже буде?

— Ласкавий пан мусять спустити два тисячі.

— Не спущу.

— То ми не погодимо ся.

— Як ні, то ні — відповів Заборовский рішучо — я о вашу ласку не стою. Пораджу собі иньшим способом; я вже знаю, як.

— Продасьте своїм людям?

— То ні; я мабуть і зовсім не продам ґрунту. Шкода мені. Двох тисячів не хочу дармо тратити...

Мазури дивували ся, що Заборовский так нагло змінив свою думку; готові були вже по довгім торзї докинути ще сто зр., але сї малі причинки, які они в торзї додавали, вивели Заборовского зовсїм з терпеливости і він рішучо заявив, що не продасть ґрунту.

Мазури вийшли з двора. До пізного вечера они то радили ся на дорозї або в коршмі, де стояв їх віз, то вертали ся до двора. Вкінци з чим приїхали, з тим відїхали, не добивши торгу. Дїдич уже не думав ґрунту продавати. Славко був дуже тому рад, хоч також дивував ся Заборовскому.

Але про похвальну постанову дїдича громадяни Залїся сего дня нїчого не знали. Богато з них бачили чотирьох Мазурів, походжаючих з дїдичем по полях і по селї, і відказували один перед другим, що якісь заволоки находять в село, їм землю відбирати.

І самі Мазури вечером пересьвідчили ся, що в Залїсю приятелїв не найшли. Їхали дорогою з села лїсом. На дорозї до гостинця

було велике болото, тому ішли пішки. Назустріч їм з ліса вийшло кілька селян і почали ще здалека лаяти ся:

— Гей, заволоки мазурскі, ви по нашу землю прийшли? А не дочекати вам!

— Cego chcecie? — спитав ся один Мазур, не розуміючи Русина, і виступив наперед.

— Чого хочемо? — говорив Русин, приступаючи до Мазура. — Ось того хочемо! — і махнув Мазура рукою поза ухо.

Мазур крикнув на своїх і як схопив слабосилого Русина, зараз єго запхав в болото. Той тілько спльовував.

Прискочили иньші Мазури і Русини та почала ся бійка на дорозї в болотї. То болото, славне густе галицке болото по колїна, незвичайно спиняло їх воєнне одушевленє. З краю дороги, де було ще сяк-так сухо, всї залїзли на середину, а з середини перевалили ся — хто скорше, хто пізнїйше — в рів у болотнисту воду, там хлюпали ся як качки, товкли собі добре боки і голови, так що аж відляск ішов; — аж коли позаліплювали собі болотом очи, набрали повні холяви води та вимарали одежу в болотї на всї боки, перестали і добровільно чимскорше розбігли ся.

Хто побідив, годї було знати; Мазури не менше били, як Русини, хіба з більшим

запалом, а Русини не менше стогнали, як Мазури... Тягнуло ся те не довше як десять хвиль, а по яких кільканайцяти хвилях на темнім побоєвищи лежали тілько поломані палиці, два втоптані в болото капелюхи, люлька — ну, і досить крови... Тяжких калїцтв у тій битві не було; рускі селяни приготовляли напад на пізнїйшу годину і не мали навіть в руках колів, без яких они звичайно бійки не ведуть. Они вже як кого бють, то конечно мусять голову розбити; лекше бити не вміють...

Незвичайно чудували ся в ночи жінки залїських героїв, оборонцїв землї, коли ті прийшли до хати, обваляні від ніг до голови болотом та з підбитими очима і з напухлими лицями. Кілька днїв усї ждали, чи Мазури не заскаржать їх: то вижидали жандарма, то потїшали ся, що Мазури не могли їх у ночи бачити, хвалили ся нишком, що добре ворогів побили, так що відійде їм охота ще раз приїздити до Залїся, — а вкінци й забули цїлу пригоду. Мазури не скаржили нікого і слух про них загинув.

Та хоч они ґрунту від Заборовського не купили, в Залїсю від того людям не полекшало. Які були злиднї, такі й остали ся; ще й погіршали. Заборовский не думав уже і залїським людям відступати ґрунт, хоч би за

гроші; — так якось несподівано змінив свій намір, що аж Маня казала до Славка: — Що таке стало ся батькови?

— Якже вам подобала ся пані баронова? — питав ся Левіцкий в неї.

— Досить симпатична жінка.

На то надійшов Заборовский і дізнавшись, о чім мова, признав також, що Маєраньска дуже мила женщина. Казав, що мусить разом з Манею і Стасьом відвідати її на Великдень.

Так они й зробили. Цілий вечір першого дня сьвят були у Маєраньскої. Заборовскому дуже у неї подобало ся.

— Що ви, сусідко-добродійко зробили з сего двора! — казав він. — Колись ту було так бідно і непривітно — я-ж ту бував! — а тепер!...

— О, ще порядку нема! — говорила пані баронова. — Я спровадила ся в зимі, а в зимі, знаєте, годі яку мулярску роботу починати. Треба ще і з надвору прибрати будинок!

На сьвята приїхав і Владзьо Маєраньский, котрий із Стасьом зараз заприязнив ся — і они оба, не довго думаючи, взяли ся до збитків, на велику потіху Заборовского і Маєраньскої.

— Знаєте, пані — говорив Заборовский — дивна річ: діти зараз відгадують, де їм можна так свобідно поводити ся, як дома, а де ні.

Заборовский гладив притім свої тугі вуса, а єго румяне, здорове лице сияло вдоволенєм. А баронова, як господиня дому, майже не допускала до послуги службу, а сама увихала ся, як молодичка.

— Видко, що з Німеччини приїхала! — думав собі Заборовский; ту господарність Маєраньскої він знав оцінити.

XVIII.

Між Славком а Манею настало мале непорозумінє; она стала оминати єго. Славко старав ся відгадати, яка би тому могла бути причина, але здогади єго були ріжнородні. Прикро було єму. Вже знакомство з Стефкою навчило єго, що дівчата нераз гнівають ся за марницю, про яку мужчина і хвилї не погадає. Оттак з доброго дива погнівають ся, щоби потім тїшити ся, коли їх будуть перепрошувати. Примха така чи що...

Славко знав уже такі примхи дївочі; не дуже на них і зважав, але всеж було єму немило, що іменно Маня на него погнївала ся. Він пригадував собі розмови з нею і не находив у них нїчого злого. Звичайні чемні розмови, веселі і смутні, о річах поважних і пустих. Тепер він з нею навіть менше мав що говорити, як спершу. Перше одно для другого було чимсь новим, інтересним; Славко все находив якісь нові теми до розмови, Маня знала також піддержувати зручно розмову,

— а тепер від якогось часу немов більша нудьга настала для них обоїх у дворі, немов житя менше стало.

Що за морока? — думав собі Славко у своїй комнаті, перебираючи мольові акорди на цитрі. — Не що иньше, тілько пригода підчас Великодня, другого дня по вечірни.

На сьвята приїхав Дорош і Зося. От они обидвоє, Наталка і Славко і Маня Заборовска захотїли побачити гагілки дївчат, що зібрали ся на місци спаленої церкви. Особливо Маня бажала бачити гагілки; казала, що нїколи не мала нагоди їм добре придивити ся.

День був погідний, хоч Великдень був дуже ранний, в половинї квітня. Весна вже починала ся. І люди самі, прибиті злиднями при Великодни виглядали веселїйше. По молодежи і пізнати годї було, що також розкоші не зазнає. Хиба змарнїле лице в сеї або тої дївчини чи парубка, або убога одежа сьвідчили о тім; але то не спиняло їх веселости та збитків. Звісна річ, щоби они більше відчували свої злиднї, то повинні були колись жити в добробитї; тимчасом у них рік від року мало чим ріжнив ся.

Попри церковний паркан лежало купами камінє, звезене в зимі з камінних ломів на церкву, і недогорілі бальки з розібраної по пожарі церкви; по серединї, де колись стояла

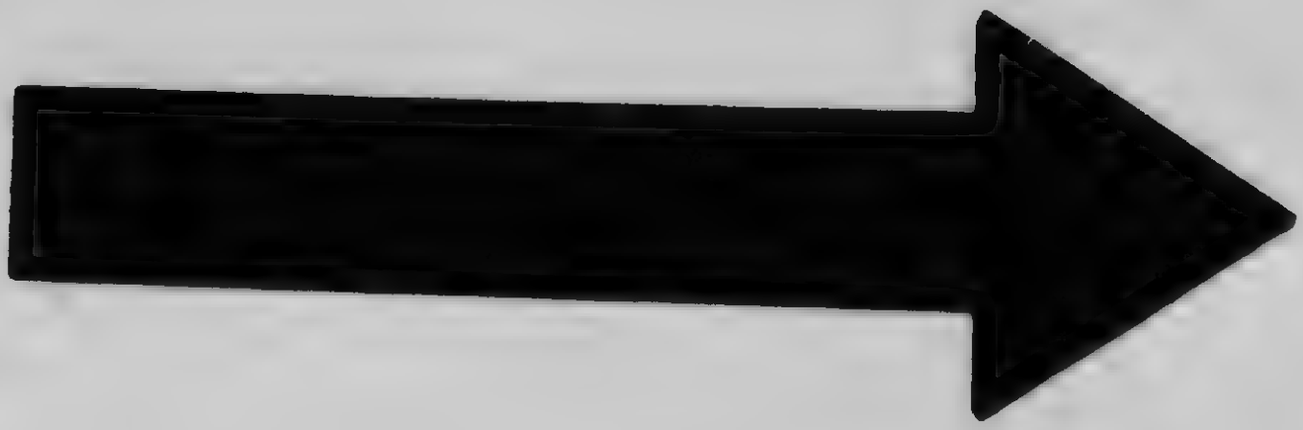

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

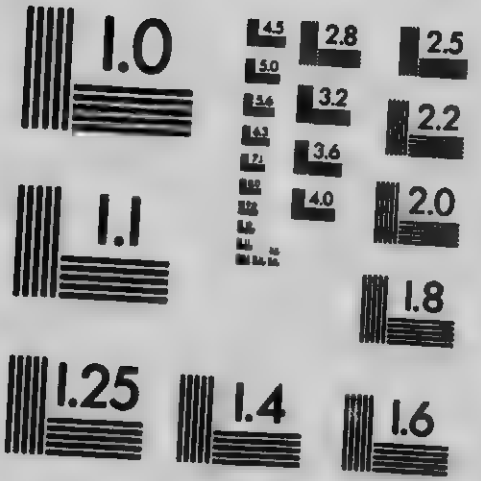

APPLIED IMAGE Inc
1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

сьвятиня, стояла тепер громада дівчат, парубків і дітий. Старших осіб було мало.

До тої громади надійшли Славко і Маня, Дорош і Зоня і Наталка. Побачивши їх, дівчата занепокоїли ся і замовкли.

— Чому не сьпіваєте? — спитав ся Дорош. — Сьпівайте, не встидайте ся!

Дівчата надумували ся. Але кілька відважнійших переморгнули ся, щось собі шепнули, і рішили:

— Граймо: „Ой ніхто-ж там не бував“...

З двайцять дівчат уставило ся в коло, взяли ся за руки і почали грати гагілку.

При сій гагілці сьпівачки „заручують“ молодців з дівчатами. Они звичайно знають, котрому молодцеви котра дівчина припала до вподоби і зараз їх імена вплітають у гагілку. А коли не знають, то навгад вибирають пару. Отже сьпівали:

Ой ніхто-ж там не бував,
де я явора рубав —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!
Ой було-ж там, було
дві зіроньки ясні,
дві панянки красні —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!
Перша паняночка
Дідичева дочка,

друга паняночка
то попова дочка —
ой яворе явороньку,
явір зелененький.

Маня стояла здивована, а Зоня і Наталка сьміяли ся... Дівчата сьпівали дальше:

Ой ніхто-ж там не бував,
де я явора рубав —
ой яворе, явороньку,
явір зеленький!
Ой було-ж там було
два місяці ясні,
два парубки красні —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!
Перший парубочок
то попів синочок,
другий парубочок
Дорошихи синочок —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!
А на панні Мані
зі Львова віночок —
а хтож єго купував?
То попів синочок.
На паничу Славку
вишита сорочка —
а хтож її вишивав?
Дідичева дочка...

Панна Маня почервоніла ся по самі ушка... Так само почервоніла ся за хвилю і панна Зоня, котру збитошні дівчата „зару-

чили“ з Дорошем. І їй Дорош привіз зі Львова віночок, а она єму вишила сорочку...

Обі „заручені“ як би змовили ся, відразу сказали: „ходім!“ і відійшли. Славко був заклопотаний і мовчав, а Дорош питав ся Зоні простодушно: „Що в тім злого? Адже то жарт!“

— Грубий жарт! — відповіла Зоня поважно.

— Чого-ж ви жадаєте від тих дівчат? Сальоновости, а властиво нещирости? Як думають, так і сьпівають. Тим навіть висше стоять від неодної панночки.

— Добре, добре! — воркнула Зоня роздразнено.

А Маня мовчала. Славко не мав відваги пояснити їй сей звичай народний; здавало ся єму, що як би не він, то такої „неприємности“ Маня не зазнала би. Чув ся виноватим перед нею, хоч вини своєї не міг добре розібрати. Відвів засумовану дівчину до дому — і вже того дня з нею анї не бачив ся.

Вечір провів дома у родичів, а відтак на проході з Дорошем.

— Звідки дівчатам прийшла гадка сьпівати про тебе і Маню в гагілці? — питав ся єго Дорош.

— Або я знаю? Мабуть тому, що я в дворі жию.

— Ей, небоже, щось оно мусить бути на тім, коли вже й сільскі дівчата о тім плещуть!

— Чуєш, Дорош! Не говори дурниць! Подумай дише: она донька дідича, що має на кількадесять тисяч маєтку, а я хто такий, чим я буду? Мізерним попом! Чи то для неї пара?

— Ну-ну, але дурити ся в дівчині можеш... Она нічого собі...

— І се не можливе — оправдував ся Славко. — Адже знаєш: ще року нема, як я свою дійсну любку видав замуж...

— І що з того? Хиба другий раз залюбити ся не можна? Ще ліпше, як перший раз!

— Мені здає ся, що годі, бодай мені... Я знаю, що почутя зміняють ся, але на то, видко, потрібно довшого часу.

— Я там твоєї душі не знаю, але вір мені, що можна і другий і третій раз любити ся зовсім не гірше першого. Поети не вірять у таку любов; їх поезия все має тілько вісімнайцять літ; она не сьміє зважати на прозу житя і сама себе висьмівати; але правдиве житє учить нас чого иньшого.

— Другий раз любити ся — замітив Славко задумчиво — ні, се не можливе...

— Чому не можливе? питаю ся тебе.

— Тому не можливе, бо, коли любов була правдива, то она скінчити ся не може навіть тоді, коли не довела до якогось успіху. Скінчила ся она, то значить, що не була правдива...

— Ой-йой! — жалував Дорош товариша. — Та бо ти говориш, як школяр. От видиш, я кручу папіроса, завиваю спрепароване зілє в бібулку. Процедура зовсім проста і непоетична. З того зілєчка не було би найменшої приємности, коли-б не було огню. Отже добуваю огню (Дорош засьвітив сірник) і запалюю, розуміє ся такий тютюн, який маю. Коли-б мав ліпший, то закурив би ліпший... Бачиш: курить ся, огонь подав мені ту приємність, що мені від нікотини в голові троха замакітрить ся. Того люди також потребують, тому і шукають того. Так... Тепер же ти сам знаєш, що огонь сей за кілька хвиль погасне. Я викурю папіроса і оставлю зовсім непахучий недогарок, котрий можна лише кинути на землю. Отсе маєш одну любов... Але одної тобі мало, отже ти шукаєш другої... Закурюєш нового папіроса. Маєш ти добре цигаро, то і цигаро закуриш...

— Ти вже, бачу, зовсім зійшов на професора, — перебив єму Славко — цілий наочний виклад мені держиш. Певна річ, житє не таке поетичне, як поети єго описують, але всї ми повинні старати ся вливати красу в житє а властиво добувати з житя то, що в нім красне, а не прикривати ще єго земним болотом. Сама природа прикриває всяке болото і падло зеленою гарною травою, прибирає квітками, нищить єго, нове житє вливає в него, а ми сїру буденщину приймаємо за найвисшу мудрість житя і ставимо її за правило житя. Нї, на таке я не згоджу ся!

— Sunt lacrimae rerum*) — сказав на се Дорош. — І твій рожевий погляд на сьвіт має свій сумний бік... Але почекай но ти, скажи менї по щирости: чи ти за своєю Стефкою ще так само тужиш, як торік в осени? Правда, що нї? А фотографію єї носиш?

— Не ношу і не тужу так, то правда. Іноді й на кілька днів зовсім забуваю свою пригоду...

— А бачиш! — тїшив ся Дорош.

— Чекай: з того ще ти не можеш виснувати собі, що я підпер твій погляд. Коли я тепер, пригадавши собі Стефку, чую ся деколи байдужним до неї, то се лиш доказ, що я єї не любив так, як потрібно.

*) Кожда річ має свої сльози.

— Як потрібно... повторив Дорош
Любови не мірить ся анї метром анї лїтра
Коли ти можеш знати, чи любив так, як
трібно, чи нї? Як же ти хочеш: »що годи
ложечка«, як лїкарство?

— З тобою годї договорити ся!

— Чому годї? — питав ся Дорош.
Ти договорив ся до того, що Стефки не лю
бив як потрібно а властиво, що она не за
слугувала на правдиву любов. Ну, добре
Отже коли ти доси нїкого не любив, то ти
на моє питанє, чи не дуриш ся в дїдичцї, не
повинен був закривати ся тим, що ти вже раз
любив, а другий раз не можеш. Се-ж льо-
гічно! нї?

Загнав Дорош Левіцкого своєю льогі-
кою в такі нетри думок, що той не міг з них
вибрести. Тому покинув боронити себе тео-
риями, а сказав просто, хоч роздразнено:

— Хто підозріває мене, що я дурю ся
в Манї, той мусїв хиба на голову впасти. Лю-
ди все більше знають сказати щось про чо-
ловіка, ніж він сам про себе. Она богата, а я...
Дай спокій, не дошкулюй менї!

— Почекай Славку! — обставав при
своїм професор. — Homines sumus,*) і я і ти
і Маня. Она, так само як ти, не має серця

*) Ми люди.

з золота, хоч сама заможна, тілько з мяса... таку саму торбину з мяса в грудях, як ти. Отже може залюбити ся в тобі... Може і любить ся вже, хто там дівчину відгадає?! Так ти возьми ся гарненько до діла і дідичку хап! разом з єї грішми. Будеш паном! А она сама також нічого собі.

— Она в мені не дурить ся! — успокоював єго Славко. — Не бій ся! То не сільска гуска, що леда в кім залюбить ся.

— Ну, адже ти не є леда хто!

— Ет, глузуй собі з кого иньшого, а не з мене!

Оба на хвилю замовкли.

— Чей ти не загнівав ся на мене? — спитав ся знов Дорош.

— То ні, але підозріня твої пусті!

— Коли пусті, то киньмо їх! Однак що ти властиво думаєш з собою починати?

— Жду!

— На що?

— На хвилю, котра мені скаже або женити ся або висьвячувати ся безженним. І за одним і за другим промовляє богато обставин, тому й рішити ся трудно. Так я і жду.

— А тимчасом?

— А тимчасом бавлю ся в патріота, працюю для народу — передразнював Славко сам себе. — Ні, знаєш, Петре, поважно кажу

тобі: я вчу ся тепер в школї житя. Що тижня відкриваю в Залїсю пречудні річи і вже відкрив їх стілько, що аж налякав ся і почув ся безрадним супротив них.

Славко оповів Дорошеви свої заходи і розчарованя. Дорош слухав і, коли сьміяв ся, то все з оптимізму Славка. Той не тратив надії на успіх, а Дорош дуже не вірив своїм братям зпід сільскої стріхи.

— Я — казав Славко — доси тілько орієнтував ся в селї, агітував, але тепер возьму ся добре до роботи, коби тілько я чимскорше уладив свої власні діла... А то ся непевність мучить мене...

Дорош дав єму раду таку: — Роздобудь для села сто тисяч, господаруй ними розумно, не давай їх, борони Боже, в руки хлопскі, тілько дай їм їсти, одягни їх і справ їм музики — а станеш залїським пророком. Хлоп то несьвідомий, але найзавзятїйший прихильник „жолудкових ідей" і притім великий любитель забави.

Ту розмову з Дорошем, практичним хлопским сином, що ще хлопцем в гімназиї мусїв заробляти на власне житє, розважав Левіцкий принагідно довший час. Особливо спонукала єго та розмова придивити ся близше своїм відносинам до Манї. Доси не здавав він собі з них справи. Жив з дня на день, учив Стася,

учив свої сестри, ходив по селяньских хатах, або без цїли на проходи, читав дома богато, розмовляв з Заборовскими о звичайних річах — і що-ж більше? Нїчо, єй Богу, нїчо! Тимчасом не лише сїльскі дївчата виявили свій здогад в гагілцї, не лише Дорош відважив ся дошкулити єму дїдичкою, а навіть проворна бабуся Клявдия перевідала мабуть дещо і раз взяла єго на випит. Він і слухати не хотїв того, тілько й чув замітку бабусину, що „то було би незле, як би вдало ся!"

„Як би вдало ся!"... Коли-ж бо Славко був пересьвідчений, що раз: оно єму не вдасть ся, по друге: він за тим зовсїм не тужить, навпаки маєток Манї будить у нїм підозрінє, чи взагалї може він любити її щиро (коли би того маєтку не мала, то ще би уважав то можливим), а по третє: що він Стефки нїколи не забуде. Хоч він про неї так часто тепер не гадає, як колись, та чому єму так прикро, коли згадає? Що за чутє будить ся в нїм тодї? Чи то жаль по стратї, чи вражена гордість, чи таки та дїйсна любов, що нїколи не кінчить ся, хоч би її й які розчарованя прибили? Мабуть се таки не що иньше, тілько ся любов... Що-ж то? чи кожда любов мусить вести під вінець? А коли не заведе, то мусить скінчити ся? Житє то не роман писаний для покоївок і студентів!

Маня... що таке велике она? Она й не богато гарнійша як Стефка! То правда, що она має більше доброго серця і розуму, більше, сказати-б, делїкатна в поступованю своїм; але-ж такі прикмети можна подибати у тисячів дївчат і проте молодцї за ними не тужать, не шукають їх, а нераз і оминають... А ту з поговорів виходило би, що він як не на гроші, то на се дав ся зловити. Він! Славко Левіцкий, що тому кілько місяців свою суджену „видав замуж!“ —

А може Маня залюбила ся в нїм? Коли-б залюблені поступали собі так, як тепер она поступає собі, то справдї чудна була би то любов! Кілька днів по Великодни явно оминала єго, що єму, розуміє ся, не могло бути приємне, бо приходив на ріжні здогади; але відтак знов з ним розмовляла, як звичайно, хоч не вияснила єму, чому єго оминала. З цїлого „непорозуміня“ лишило ся тілько щось, що здавало ся Славкови занадто великою повагою. Він пригадував собі, що давнїйше она нераз щирійше з ним розмовляла, навіть жартувала... так, се правда... але се також правда, що і давнїйше не розмовляла о чімсь дуже сердечнім. Звичайні розмови інтелїґентних людий... Годї-ж від Манї жадати, щоби она все була в однаковім настрою.

Їй уже двайцять один літ, то і повага та спокій їй до лиця.

Минув квітень і більша половина мая минула — а в їх спокійних відносинах ніщо не змінило ся; Славкови тілько прибула нова журба, що батько западав на здоровлю. Аж при кінци мая, в перші роковини смерти Заборовскої, склало ся, що Славкови розяснило ся троха згадане непорозумінє. Маня була того дня дуже розжалоблена; она провела трохи не цілий ранок на могилї матери, а й пополудни походжала смутна по парку. Потїшав її батько, потїшав і Славко.

Він сидів у тїни старих лип та читав книжку, коли она надійшла також з книжкою.

— Позволите коло вас сїсти?

— Прошу дуже. Ви певно перед хвилею знов плакали?

— Що-ж дїяти?

— То правда, що спиняти слїз не треба, від них лекше, але все-ж можна собі і найсумнїйші пригоди в житю вияснити спокійно.

— Не потїшайте мене — відповіла Маня — я знаю, що у вас добре серце... Знаєте, пане Ярославе, я вас недавно скривдила.

— Як? — спитав ся Славко здивований.

— Ви не замітили, що я оминала вас?

— Замітив.

— А знаєте, чому?

— Не знаю.

— Аж сьмішно мені тепер самій: я налякала ся тоді при гагілці людского поговору про нас обоє. На що мають люди сплетні робити, коли між нами нічого не було. Правда?

— Правда! — потвердив Славко.

— Ви чей перед ніким не говорили щось про мене, або радше про нас обоє?

— Борони Боже, що-ж я міг говорити „про нас обоє?!“ Адже ми не залюблені! Ви не гнївайтесь, що я так отверто кажу.

— Не гнїваю ся. А я справдї вже налякала ся, що ви може чим похвалили ся... Ну, коли так, то добре. Нас не можна о нічо підозрівати...

— О нічо — потвердив Славко.

— Але проте ми собі добрими приятелями можемо бути?

— Можемо, розуміє ся.

Отже рішили ся обидвоє бути собі добрими приятелями. Таким чином „непорозумінє“ скінчило ся на вдоволенє обох сторін.

XIX.

Щоби зробити приємність Славкови, прийшло раз Мані на думку, спитати ся в батька, як він собі уявляє будучий заряд громадский. Вчинила се без намови Славка, щоби потім похвалити ся перед ним новиною.

— А що-ж се тебе обходить? — здивував ся батько. — Хочеш бути війтом?

— Оттак з цікавости. Приємнійше мешкати в селї, в котрім заряд розумний і котре розвиває ся, анїж поміж злодіями і жебраками.

— Адїть! як говорить! Маєш рацию, Маню, то правда, я то сам бачу і вже такого Костишина на війта не пущу.

— Пан Левіцкий каже, що найлучший був би Головатий.

— Пан Левіцкий так каже, а я кажу інакше. Головатий радикал; я найду иньшого.

— Але розумний чоловік.

— Чи ти єго знаєш?

— Ні.

— То по що єго бороиш?

— Я би хотіла і дальше жити в Залісю; тому думаю...

— Ет, дитино, не балакай! Передовсім хто знає, чи ти останеш ся в Залісю. А в Мурованці ти би не хотіла жити?

— За Більского я не вийду замуж — відповіла дівчина, почервонівши.

— А то чому? Атже він чоловік під кождим взглядом порядний!

— То правда, але за старий для мене.

— За старий! Кілька літ менше або більше — то нічо не значить. А він чоловік заможний, сьвітовий.

Заборовский став їй розповідати, як би то було, коли би она вийшла замуж за Більского. Говорив так довго, поки дівчина розплакала ся; тоді і перестав.

Часи були і для Заліся і для него тяжкі. Торік не зародило, оркан і зливи пошкодили всім ґрунтам; сего-ж року і в маю і в червни падав кілька разів град, була кілька разів буря і злива — і знов не було надії на врожай. В селї з причини злиднів приймали ся дуже радо занесені з торгів вісти про еміґрацию до Бразилії і до Росиї, хотяй ще ніхто не відважив ся вивандрувати. Зарібків ніяких

не було; в дворі платили найбільше 15 кр. за цілий весняний довгий день роботи; лише в Новосілках у Маєраньскої платили троха більше і тому туди ходили люди мов на прощу, не велике пересердє Заборовского. А Заборовский не міг настарчити гроший і на банкові рати за довг і для сина поручника і на домашне господарство. Жив він зовсім не виставно, хоч і не скупо, та проте ся бідна, градами і зливами збита і сполокана заліська земля потрібних на всї видатки доходів дати не могла.

Так він укладав собі, що серед таких обставин було би добре Манї вийти замуж за Більского. Він розумів се, що Більский міг донцї єго не подобати ся задля свого старшого віку і пережитого вигляду, але ліпшої партиї для доньки не сподївав ся. Вжеж молодих „смиків“, як казав раз Маєраньскій в довірочній розмові, охочих до женитьби з Манею найшлось би богато; всеж она красний маєточок дістане; але перший ліпший „смик“, хоч би з гладким личком, то не пара для неї. Панї баронова була тої самої гадки — і Заборовский надармо побивав ся думками, що чинити.

Тепер жалоба по матери минула, Більский цїлком певно попросить єго о руку доньки, а тут она не похочує... Що дїяти?

Навіть порадити ся нема кого. Донька вправді ще не стара, почекати може, але знов і не така молоденька; саме найліпша пора для неї вийти замуж. Хиба до Львова післати її знов до тітки, може там хто скорше найде ся.

Між тим Більский справді приїхав і осьвідчив ся о руку Мані, хоч не мав ніякого рішучого слова від неї. Заборовский був у клопоті; відповів, що дасть єму за кілька днів відповідь — инакше не може. По відїзді Більского ще раз пробував намовити доньку, — але не вдало ся єму. В тім клопоті поїхав до Маєраньскої, ніби без цїли, а властиво порадити ся в справі Мані, притім ще й просити її, щоби не платила заліським робітникам більше, як він платить, бо інакше єго люди розволочуть ся. Як там нарада випала, Маня не дізнала ся; лише здогадувала ся, що на єї користь, бо батько вже не намовляв єї віддавати ся за Більского, а противно згодив ся на се, щоб єму відмовити. Говорив навіть, що єго донька найде собі ще ліпшого жениха.

І сам з того часу значно повеселійшав, став красше прибирати ся (не так, як звик при господарстві), їздив до Львова за чимсь; з єго голови щезли нараз ті сиві волоски, що сріблили ся поміж чорним волосєм; рад був з себе, що „не зробив дурниці“ і не продав

ґрунту Мазурам, — одним словом дивував доньку і Левіцкого.

Коли-ж у липни єго син Стасьо зложив у Львові зовсім гладко іспит (з ним їздив туди і батько і Левіцкий), Заборовский був такий рад, що цілував ся з Левіцким, як із сином, і мимо очивидного недостатку гроша, купив єму на памятку золотий годинник. Дякуючи Левіцкому за науку сина, він виговорив ся, що рад би єго по часї мати парохом в Залїсю і що коли до того прийде, то певно єго не забуде. А сина, казав, дасть по фериях до єзуїтскої ґімназиї в Хирові, там, де і Маєраньскої син учить ся.

По іспиті хотїв Славко випровадити ся з двора до свого дому, бо вже не мав причини там мешкати; але Заборовский казав єму, що ще через ферії може цїлком сьміло остати ся; в дворі місця досить, а так бодай Стася часом доглянe. Той мав тепер товариша до забави, молодого Маєраньского, котрий часто приїздив до Залїся, або Стасьо їздив до Новосїлок.

До того всего Заборовский заінтересував ся більше і будовою церкви; сам навіть роздобув плян для неї від знакомого архітекта і радив ся в тій справі у будівничого, котрого прикликав до направи двора. Тепер також не грозив, що не дасть нїчого на

церкву, бо не може; навпаки говорив: „но-но, якось то буде; тілько помалу!“ З причини чуток о холєрі, постарав ся навіть о такий порядок в Залїсю, якого там зроду-віку було. Селяни нарікали і перед самим Заборовским на ті „непотрібні порядки“, але він як скрикнув — ті мовчки робили, що казав. І тілько поза очи нарікали.

Коли в жнива залїські люди знов цїлими купами стали ходити на зарібки до Новосїлок, де платили о кілька центів більше, Заборовский знов угнївав ся:

— То певно не баронова псує так людий — казав він при нагоді до Левіцкого — тілько той економ єї, швабиско. Як він притім може вийти, того не розумію.

— Даруйте, пане, але ви справдї страх мало платите.

— Добре вам казати; ґрунт як дає в наші часи 3% зиску, то певно більше нї; як би не випас худоби, пропав би чоловік. Звідки-ж я можу платити більше робітникам?

— Все-ж таки рахуйте ви, що ви з того доходу утримуєте цїлий дім і оплачуєте иньші видатки...

— Ага, з того доходу — пробурмотїв Заборовский.

Славко не мав тепер нїякого занятя і скучно було єму. Він жив немов у двох

домах, раз у дворі, другий раз дома, хоч тут вид хоровитого батька все наводив на него журбу. Вправді батько сповняв свої діла і ходив коло своїх улюблених пчіл в пасіці, але якось вяло, без енергії; бувало, що цілими днями лежав у садку в тіни, такий чув ся утомлений. Ту скуку перебила перша радісна новина, що Ґенко Левіцкий зложив іспит зрілости і вже міг іти на теольогію; а о другу милу пригоду постарав ся Дорош, приїхавши на ферії до Заліся.

Раз взяв він Славка на розмову і по довгім загальнім вступі заявив єму, що хоче просити єго родичів о руку Зоні; що він о тім думає?

— Я думаю, що згодять ся — відповів Славко, котрий уже давно був замітив, що Дорош і Зоня собі посполу прихильні. — Але даруй, товаришу, ти ще іспиту не маєш. З чого ґімназияльний суплєнт може виживити жінку?

— Не бій ся, Славку — успокоював єго Дорош — іспит я здам, а на скромне житє зароблю.

— Я вірю, що ти потрафиш заробити, але то велике різіко. (Хоч і то правда, що Зоня без посагу не може дуже перебирати — подумав собі). А що Зоня на то? — спитав ся Дороша.

— Годить ся; ми любимо ся обидвоє і вже у Львові дали собі слово.

— Так? Ну, то она добре вчила ся в семинариї!... — засьміяв ся Славко. — А якже з твоїми теориями про любов? Чи се може не така любов у тебе, як та істория з папіросом?

— Е, нї, Славку, я справдї люблю твою сестру!

— Але-ж она бідна, без посагу!

— Тим більше її люблю за то.

— Ой ти, з тебе правдивий професор!

Доки Дорош не попросив родичів Зонї о єї руку, она ходила як виновниця, задумчива і маломовна. Коли-ж се стало ся і родичі згодили ся, она знов хотїла бути поважною, що їй при єї веселій вдачі мало коли вдавало ся і з того було богато потїхи дома. Одна лише сестра Наталка приняла заручини молодшої від себе сестри плачем на самотї — о неї нїхто не старав ся...

— Отже ти вже скінчила семинарию, також здала матуру! — жартував собі з Зонї єї брат, окінчений ґімназист Ґенко.

— Іди геть! пильнуй своєї матуральної палиці, на котру ти такий гордий, а не мене! — відповіла Зоня.

— Так кінчити семинарию, то не штука — дошкулював Ґенко дальше. — Іди, подя-

куй своїй найменшій сестричці, що тобі до того помогла...

Ґенко говорив правду. Наймолодша донечка Левіцкого, котра вже на велику потіху матери і бабусї лепетала: „мама, баба і тата“, найбільше помогла в тім, що родичі Зонї не богато думали над вибором жениха для неї та не дуже брали се на розвагу, що Дорош професорского іспиту не має. Маленька Влодзя сиділа на руках бабусї, плескала при єї помочи в свої дрібненькі долонї і не здогадувала ся свого впливу в родинї... Тепер уже сестри не плакали на неї, бо число осіб, незабезпечених на будучність, зменшило ся о троє: о Ольгу, Зоню і Ґенка; тепер уже і Зоня і Ольга бавили її, а батько, мати і бабуся були глубоко переконані, що маленька Влодзя буде незвичайно розумна, бо вже тепер дала нераз докази своєї дитинної мудрости. Звичайні „чудеса“ у немовлят, які тілько родичі розуміють і подивляють...

Ферії випали сего року, особливо для молодих людий, далеко веселїйше, як минувшого. Левіцкі мимо страшної спеки, яка була в серпни 1892 року, віддихали свобіднїйше, бо уступили ся їм важкі клопоти з голови. О. Левіцкий був би навіть дуже рад з житя, котре він доси приймав без участи, як би сам був зовсїм здоров; але все-ж і він віддихав

свобіднійше, відчував менше журби. Гриз єго троха Славко, що не женить ся і не висьвячує ся, але о него не бояв ся; він же окінчений богослов і скорше чи пізнійше стане сьвящеником. За те знов і єму і жінці і бабусї правдиву радість устроїла небавом Горошиньска; дав їй Бог сина, на котрого вся родина була горда, а бабуся взяла єго зараз в опіку, перенїсши ся до будинку шкільного. Одні панни Левіцкі, Зоня і Наталка, не були цікаві піти подивляти „красного" молодого Горощиньского, мимо того, що він колись мав їх кликати тїтками. Они навіть посьмішкували ся з тої причини, походжаючи по городї.

Таким чином в домі Левіцких настала веселїйша година; всї мали надію, що житє їм зложить ся красше, ніж можна було торік думати. День за днем минав їм спокійно; они не лякали ся тих страшних справоздань по газетах про холєру, яка лютувала тодї в Гамбурзї і в Росиї, і в близькій Угорщинї прокидала ся. На тій холєрі они навіть зискали, бо тепер аж приємнїйше було їм ходити по селї; не видко було звичайних гноївок перед порогами хат і кирницї були понаправлювані, відвічні багнисті баюри поспускані, а що найчуднїйше: бачили нераз навіть вікна у хлопских хатах отворені, чого і в найбільшу спе-

ку селяни не роблять, бо їх вікна позабивані цьвяхами. То Заборовский таке завів не ласкавими словами, лише криком, щоби — як казав — хата була хатою а не вонючою стайнею. Таку прислугу зробила холєра Залїск, хоч і сего року до села не навідала ся.

І відносини між двором і приходством стали сего літа живійші завдяки молодому товариству, до котрого війшла і Маня. Старі Левіцкі і тепер не жили по приятельски з Заборовским і не відвідували єго, але молоді на прогульках мали дуже часто нагоду сходити ся і бавити ся разом. Маня шукала їх радо і нікому найменшим словом або поведенєм не дала відчути, що она дідичка. Єї зараз полюбили обі панни Левіцкі, Наталка і Зоня. Заходили також до парку Заборовского, бували там і Славко і Ґенко і Дорош, находили все якусь розривку, так що фериї минули мов один тиждень.

А закінчили ся ті фериї найліпше, бо весілєм Дороша. Він не думав відтягати справу і Левіцкі також не думали. На весілю було знов богато панночок: була і Лановичівна і Черминьска і Красницка, — бабуся Клявдия не могла втерпіти, щоб не звернути особлившої уваги Славка на них. На весілю була також мати Дороша, прибрана вправді по селяньски, але так добірно як ніколи (о се вже

сия пос. рав ся); она сиділа поруч з Левіцкими за столом, а єї лице сияло з радости. Видко, ніколи не сподівала ся такого щастя, щоб один з єї синів брав у панотця доньку. А ті сини єї, що остали ся і на будуче бідними хлопами, сиділи там у другій комнаті разом зі Славком, без котрого не були би вміли і рушити ся серед такого паньства.

Маня була на слюбі разом з батьком, але на гостину і на забаву батько єї не пустив... Казав, що не жив так з Левіцкими, щоб се було можливе. Славкови було дуже прикро...

———

XX.

Минули фериї, Дорош відїхав з жінкою до Львова, Ґенко виїхав до вуйка-сьвященика, малий Славко Заборовский до ґімназиї, повесї ьні вражіня притихли і в Залїсю зробило ся знов для Славка і Манї глухо і скучно. Они й самі сходили ся тепер рідко.

Але не довго було так скучно. Склала ся пригода незвичайна і цїкава. Всї залїські люди без виїмки заінтересували ся нею.

В недїлю зрана, тілько осїнне сонце ясно засьвітило, Козак уже походжав по своїм біднім газдівстві. Молив ся. Відмавляв в голос „Отче наш“ і „Богородицю“ і притім випускав на пашу корову, котру купив собі за гроші доньки. А далї вже на городї почав молитву: „На осияньскій горі росте зїлє в долинї; Матенька Божа спочивала, свого сина визирала. Сину мій возлюблений, приснив ми ся сон пречудесний: що тебе жидове ймили,

на три дерева розпяли, на калину, на щедрину, на мандрину. (Ано, краса! — крикнув ту на корову, що не хотіла йти). Рученьки на розпятю, ноженьки на прибитю, на голову терновий вінець клали, гвоздями прибивали. Місяць ся змінив, сонічко зайшло, Матенька Божа прийшла, свого сина знайшла і повела на синє море, з синих морів на Божиї рани, з Божих ран на золотиїй камінь". — —

І ту Козак урвав молитву, так здивував ся, коли глянув на дорогу. Дорогою надїхала повозка, а в нїй панї. Се ще нїчо — алеж та повозка і та панї станули перед Козаковими воротами. Панї злїзла помалу з повозки і, замітивши Козака, пустила ся просто до него. За нею зараз вибігла з хати друга жінка Козака і два сини єго, стали собі перед хатою і дивлять ся. Панї, знати, молода, але лиця не видко, заслонила собі серпанком. Аж в городї перед Козаком підсунула серпанок на чоло. Цїкава річ... Всї троє підходять близше.

А Козак забув і про молитву і про корову, стоїть простоволосий і з місця не рушить ся. Поправляє на собі драну кожушину і очиї не зводить з панї. А она, як підійшла до него близше, то й кинула ся єму з плачем на шию, обнимає єго, по руках цїлує і жалібними словами промовляє:

— Татунцю мій рідненький, ви мене не пізнаєте?!

— Гм... каже Козак — та се ти, Аннице!

— Я, татунцю!

— А що, гроші привезла?

Анниця опустила на хвилю безрадно руки... Але зараз прийшла до себе і каже сухим голосом:

— Привезла, привезла... я до вас приїхала вмирати...

— Що? А на що вмирати, як гроші є? А де они?

— Маю в куфрі. Треба куфер зняти з воза.

Козак кликнув синів, побігли до повозки, зняли куфер з воза і занесли єго скоренько до хати.

Тимчасом Анниця стояла засумована хвилинку в городі, кинула оком на свою мачоху, але не важила ся до неї приступити. Відтак пішла заплатити візникови, котрий також немало чудував ся, що таку паню привіз до такої бідної хати, і вернула ся до хати.

Хата була брудна, вогка, закоптїла і стухла. Мале порося рохкало вдоволено під лавою. Мачоха виганяла вперті кури з великим криком, а брати стояли мовчки коло

жовтої величезної груби, на розї котрої було чорне місце, де палили ся вечером замісць лямпи скалки, а дим ішов у малий чорний димар, що із стелї звисав над сим місцем. Старий Козак засував з тяжким трудом великий куфер доньки в кут, мов хотїв єго сховати перед людскими очима, і дивував ся, чому він такий тяжкий.

Анниця війшла в хату і привитала ся:

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки! — відповіли всї гуртом.

Хвиля мовчанки. Всї не знають, що з собою починати. Найскорше орієнтує ся старший брат Анницї, Андрій, підбігає до розбитого віконця і змітає долонею лавку.

— Сїдай, сестро! — каже.

— Чекай, Андрію, я ще з вами не привитала ся — відповідає Анниця слабо і покашлює. — Ви мене, здає ся, не пізнали?

— А не пізнали! — Якже — така панї!

Анниця цїлує мачоху в руку, хоч та не дає ся, відтак цїлує ся з братами в лице. Дїє ся то незручно, бо парубки не привикли цїлувати ся з панями. Молодший Микола хапає несьвідомо сестру за руку і цїлує її.

Анниця сїдає на лавку під розбитими вікнами.

— Що чувати у вас?

— А що-ж би? біда! — відповідає Козак.

— Ти зза моря? — питає ся брат Андрій.

— Зза моря. Три неділї їду і їду, аби тілько скорше до вас... аби ту... Анниця не договорює, тихий плач не дає їй.

— Ти бо, сестро, чогось дуже змарніла? З дороги видко?

Сестра мовчить і обтирає сльози.

— Ні, не з дороги — каже по хвилї — а так, я дуже хора. Груди мене болять... Ходім на двір, ту менї годї дихати.

Молодший брат чогось здогадує ся і витаняє порося зпід лавки. Але Анниця проте виходить з хати; а за нею всї. Сїдає на стільчику і розглядає ся по околици. З лиця єї не уступають ся випеклї горячкою румянцї, в прекрасних, глубоко осаджених, великих, мелянхолїйних очах являють ся що хвилї сльози... Она мовчить і дивить ся, а родина не знає, що з нею почати...

Отгаке було привитанє Анни Смітової, вдови по американьскім реставраторі, — привитанє просте, грубе, без нїяких любощів.

Того дня Анниця, відпочиваючи по довгій подорожи в городї в тїни тичкового гороху, де казала собі постелити, майже нїчого не їла, а тілько плакала тихо, без сліз. Загриз

її тупий батько своїми першими словами і дальшими порадами, котрих не вмів убрати в делікатнійшу форму. Казав собі дати ключі від куфра, де донька сховала гроші, бо у него они ніби безпечнійші ніж у неї. І не успокоїв ся доти, доки донька з портмонетки, яку мала при собі, не дала єму пятьдесятки. Козак пішов зараз у коршму, розголосив, що донька єго приїхала з великими грішми, і на радощах запив ся так, що сини мусїли в ночи принести єго з корщми і мов мертвого кинули в солому в стодолї. Там лежала і Анниця в засїку і сею новою сценою так зворушила ся, що до самісенького рана не спала.

На другий день Анниця перенесла ся зі всїм своїм добром до вдови по давнім економі Заборовского і замешкала в неї. Заплатила так, що сама вдова перенесла ся до малої комнати по другім боцї сїний, а Анниці відступила більшу комнату, разом з цїлим урядженєм. Бідне було се урядженє, але хата була бодай чиста, ясна і суха. Протверезившись, Козак був страшно невдоволений з такого вчинку доньки, хоч сам не знав, де у себе міг би її примістити; одно лише зміркував, що сварити ся з донькою годї, бо она єму потрібна — гроші має. Цїкава лиш річ — кілько?...

Поява Смітової в Залісю зворушила всіх селян. Вже була спровадила ся до вдови-економки, коли стали являти ся у неї люди, що відступали їй далеко красші хати на мешканє, як в економки. Прийшов навіть сам Мошко Зільбер і казав, що своє власне мешканє відступить, а оно таки найкрасше в селї... Смітова слухала утомлено чемностий Мошка і казала, що не випровадить ся. Тодї Мошко почав сварку з економкою, що як можна хору особу тримати в такій нужденній хатї, як єї — і се не помогло. Економка висварила Мошка і трохи не викинула єго за поріг. Пішов Зільбер, як змитий, але з дороги ще завернув ся і спитав Анницю через отворене вікно, чи їй чого не потрібно, він все доставить і що найлїпше. Анниця сказала, що скористає з того — і сама притім значучо усьміхала ся... Було в тім всім справдї дещо веселе, була розривка.

Але сї остатні вражіня разом з грудною недугою і втомою по подорожи так її прибили, що она кілька днів не вставала з постелї. Навідували ся тодї до неї близші і дальші свояки і тілько томили її ще гірше своєю великою прихильностию, котрої причину она відгадувала аж надто добре.

Скоро їй тілько лекше зробило ся — перша дорога сї була на кладовище на мо-

гилу матери. Пішла туди з наймолодшим братом Миколою, котрого взяла, щоб їй показав, де мати спочиває. Микола показав, постояв хвилю і відійшов, а сестра остала ся. Она сіла біля могили і просиділа в думках та слезах з годину.

Відтак просто з кладовища рішила ся піти до о. Левіцкого, замовити поминальне богослуженє за матір і поговорити ще о деяких справах. В самій брамі приходства стрітила Славка, котрий думав кудись іти.

— Чи отець Левіцкий дома? — спитала єго, коли той хотів її мовчки поминути.

— Дома — відповів він.

— То ви писали листи до мене? Батько мені казав...

— Я писав.

— Які ви добрі! Я без них була би вже на чужині загинула, особливо відколи хорую. Дакую вам за них дуже!

— Нема за що! Прошу близше!

Славко в першій хвилї мав намір обійти ся з нею холодно, та коли глянув на єї помарніле лице і в сї великі блискучі очи, в котрих було тілько задуми і смутку, як у тихім озері серед глубокого лїса, жаль сціпив єму серце і він зараз помяк. Завів її до батька і сам був при розмові.

О. Левіцкий приняв її в канцеляриї сухо і холодно, так що се аж Славка разило. Він не називав єї в розмові ні *ти* ні *ви* ні *пані* — оминав се. А она, як покутниця, тихим, прибитим голосом розповідала коротко, що її пригнало до Залїся.

— Ви здогадуєте ся — казала — як я жила... їздила сьвітами, поки мій покійний чоловік взяв мене за жінку. Ви не схочете вірити, але я любила єго — і він мене. Що-ж, коли не довго жила з ним... Він помер і менї житя небогато остало ся.

— Можете ще виздоровіти — потїшив Славко, хоч сам у то не вірив.

— Дай Боже... я би хотїла ще прожити чесно кілька лїт, щоби відпокутувати свої гріхи ще тут за житя... Так, знаєте, коли мій чоловік помер, мене взяла така туга за рідним селом, що я місця не могла собі найти. А ще й моя недуга... Можу тепер жити справдї по паньски, та що менї з того? Здоровля нема... сумлїнє гризе мене... Я вас прошу, єгомость, коли помру, поховайте мене коло матери...

— Ет, по що таке говорити? — відізвав ся о. Левіцкий троха ласкавійше.

— А ще хочу у вас, панотче, наймити богослуженє за матїр. Отут гроші...

І Анниця поклала на стіл пятьдесятку.

— Коли я не маю видати — промови о. Левіцкий.

— Не треба, прийміть цілу пятьдесятку

О. Левіцкий відразу помяк.

— Коли-ж ви хочете, щоби було богослуженє?

— Як найскорше, щоби я дочекала ся... Мої дні вже пораховані... Я знаю від лікарів і не дурю ся...

— Но-но, у нас воздух гарний, можете до здоровля прийти; тілько, певна річ, треба шанувати ся...

Смітова мовчала хвильку.

— А ще бим мала одну просьбу до вас, паноче.

— Прошу, яку?

— Гріхи мої великі — говорила она покірно, немов сповідала ся — а тепер мені на душі так тяжко...

— Прийдіть висповідати ся, лекше вам буде.

— Я прийду. Чи можна зараз завтра?

— Можна. Прийдіть до каплиці. Церква нам згоріла...

— Власне про церкву хотіла я вам сказати. Я би хотіла на будову єї дещо дати, щоби ви молили ся за мене грішну. Бою ся, що як помру, то гроші пропадуть, або і в ме-

не може хто украсти; так я — поки жива — теплою рукою хочу їх дати.

Панотець і син видивили ся здивовано на покутуючу грішницю. А Анниця тимчасом виняла портфель і стала вибирати банкноти та класти на стіл.

— Отут повинно бути разом десять тисяч ґульденів... Прошу вас, порахуйте, чи є всї.

О. Левіцкий почав рахувати банкноти. Руки єму притім трясли ся, він кілька разів помилив ся, але вкінци порахував. Було рівно десять тисяч. Тимчасом она сиділа мовчки і безучасно, а сум не уступав ся з лиця єї.

— Пані! — відізвав ся о. Левіцкий радісно, стискаючи руку Анниці — такої добродійки ще Залїсє не мало. Остане ся по вас памятка по вічні часи.

І він не втерпів, щоб не прикликати зараз матери і жінки і доньки Наталки та не сказати їм про добродійство Анниці. Жінки, як було їх три, так всї привитали ся з „панею Смітовою" і попросили її зараз у гостину на підвечірок. Холод щез, всї розмовляли з Анницею як найпривітнїйше. Она усьміхала ся з очивидного вдоволеня, але усьміх сей був переминаючий і немов жалісний. Про житє єї нїхто не допитував ся, але всї інтересували ся єї здоровлєм, радили, де би лучше меш-

кати, а бабуся Клявдия вже й придумула цілу курацию для неї.

Она просиділа у Левіцких до пізного вечера і ще на відході просила, щоби про її дарунок на будову церкви нікому не говорили, бо не буде мати спокою від батька і свояків. Она їх не скривдить, запише їм також дещо, але нехай їй не затроюють передчасними напастями остатних днів житя. Власних дітий не має, то про них не забуде...

О. Левіцкий відпровадив її аж до брами, а Славко аж до дому. Ціла та сцена, а особливо поведенє батька спершу а потім, так вразили Славка, що він, відпроваджуючи Смітову, чув потребу оправдати батька і закидав щось о тім манівцями. Але Анниця відгадала зараз усе і відповіла просто та отверто:

— Нічо дивного: на иньше обходженє я не заслужила і не жадаю.

Ся відповідь, сказана тремтячим голосом, по котрім ось-ось можна було сподівати ся плачу, зворушила Славка так, що він схопив її за руку і своє здивованє виявив словами:

— Я вас не розумію...

Але она не відповіла на се; аж по хвилї зітхнула.

— Боже! — каже — як би я рада жити — жити! А ту вмирати треба! Ви знаєте, я

маю сухоти... лікар мусїв менї сказати, що се... дурив мене спершу... але я вже знаю... Добре, що хоч помру як християнка, зробивши бодай одно добре дїло.

— Киньте ви, панї, ті цминтарні думки! — радив Славко і старав ся її розвеселити.

Она принимала се з очивидною вдячностию.

Коли Славко відпровадив Смітову і вернув ся до дому, там все ще балакали про неї.

— Яка она красна мусїла бути! — казала Наталка.

— Ще й нинї як виглядає, хоч схорована! — говорила панї Левіцка.

— І хто би то був по нїй сподївав ся! — дивував ся о. Левіцкий. — Пятьдесятку дає на службу божу! Як жию в Залїсю, ще тілько від нїкого не дістав!

— Тепер можна вже насьміло брати ся до будови церкви — рішили всї.

Анницї забули люди всї єї гріхи, она викупила ся від злого поговору дарунком на будову церкви, она стала добродїйкою села...

Про єї дарунок на церкву в селї таки дізнали ся. Від Левіцких пішла вістка до Горошиньских, а від Горошиньских дальше. Дізнали ся о тім і Заборовскі — і Маня не-

звичайно заінтересувала ся Анницею. Просила Славка, щоби вишукав нагоду, десь на самоті, і познакомив її з нею. Але до того не прийшло, бо Анниця по кількох днях мусіла знов покласти ся в ліжко. О. Левіцкий спровадив до неї лікаря, той щось записав, але перед Левіцким казав, що дні хорої почислені. Її відвідувала вся родина Левіцких і пильнувала; она дякувала їм слезами радости. Нарікала перед Левіцкими лише на свояків, що їй спокою не дають; всї ждуть на єї смерть і, коли хто з них жалує її, то по фарисейски.

Але вкінци, чуючи близьку смерть, прикликала батька і розпорядила ся привезеними грішми. Кілько дістав Козак на руку, того ніхто не знав, бо він навіть жінці не признав ся; дістали й свояки, хто більше, хто менше (казали, що по кілька соток), а вкінци й о. Левіцкий дістав наперед за похорон сто пятьдесять зр., коли причащав Анницю на остатну дорогу. А ще просила, щоби її поховати скромно, без паради, та доконче коло матери. Так розпорядила ся спокійно та по божому, що о. Левіцкий аж прослезив ся.

Анниця була готова на смерть. Але смерть все ще не приходила; она ще дожила того, що Славко Левіцкий приніс їй раз великий

букет з рож — як казав, в подарунку від дідички Мані. Сей букет, котрий казала собі поставити коло ліжка, справив їй велику приємність, але вже й остатну. Саме коли по двох днях з зівялих рож стали опадати листки на стіл, і Анниця опала зовсім з сил та в ночи померла.

Не стало ся так, як она собі бажала: похорон був не скромний, а величавий. Єї батько казав гордо перед о. Левіцким: „Що то? мене не стати на красний похорон?!“ — заплатив ще від себе о. Левіцкому, -- і так на похороні було аж чотирох сьвящеників.

Ціле село було на кладовищи, прийшла і Маня. Сам о. Левіцкий мав промову над могилою Анниці, викопаною зараз біля могили єї мами. Він звеличав память покійниці горячими словами і порівнав її з Мариєю Магдалиною. Всї жінки плакали і зітхали.

Похоронили покутницю Анницю, що через місяць занимала всї уми Залїся. Приїхала она в село, немов яка спізнена заморска пташка заблукала ся, і відлетїла в красші сьвіти. Спочила у тій землї, за котрою так тужила і до котрої аж ізза моря приїхала, щоби в ній зложити своє немічне, грішне тїло...

XXI.

Вчинок покійної Анниці мав спасенний вплив бодай на сьвітлійших господарів з Заліся. Они стали займати ся будовою церкви. Віджив і комітет церковний, котрий доси як від нехочу звозив камінє на церкву, бо тепер був уже певний, що церкву збудує. Славкови вдало ся зложити спілку із старших людий, котрі пристали на то, щоби заложити братску крамницю та щоби її вів молодий Дорош. Крамниця, що вже давно була заснітила ся, тепер знов віджила; частина зиску з неї була призначена на церкву. А Горошиньский приняв ся учити читати і писати з десятьох старших господарів, котрих зібрав Головатий. Була се річ найневиннійша, за яку Горошиньский міг попри сьпіві взяти ся, без обави, що за се дістане догану або кару від висших властий.

Але в селї настав час виборів до ради громадскої; лїста виборців, зладжена Заборовским при помочи Славка, відлежала свій час у громадскій канцеляриї і треба було оглядати ся за громадскою старшиною. Повстали в селї дві партиї, з котрих одна була противна такій господарцї, як за Костишина, і бажала мати війтом Головатого, а друга під проводом свояків Костишина і Мошка Зільбера не хотїла собі дати вирвати власти з рук. В тій другій партиї найбільше увихав ся Мошко Зільбер і слїдив за всякими підозрілими сходинами в селї. Замітив він, що трохи не що вечера сходять ся ґазди в школї і, хоч дізнав ся, що на науку, але тому не повірив. Доніс о тім до староства і до інспектора шкільного — і Горошиньский зазнав такої пригоди:

Раз у недїлю пополудни учив він саме своїх старих учеників, і поправляв на таблици кривовязе письмо ґазди, що тут при нїм стояв з крейдою в руцї, коли до шкільної комнати зовсїм несподївано вступив шкільний інспектор. Станув у дверях, кинув грізним оком по громадцї селян, що показуючи пальцями на букви в голос читала, і, підійшовши до наляканого учителя, спитав ся єго:

— Що ви ту робите?

— Учу.

Інспектор глянув ще на здивованих усатих школярів, на таблицю, записану буквами і числами, на господаря з крейдою і губкою в руці — і незамітно усьміхнув ся. Справді такі школярі з букварями перед собою виглядали досить оригінально.

— Я думав, що ви ту яку агітацию провадите — замітив інспектор.

— Борони Боже, — відповів Горошиньский, в котрого дух вступив — я знаю, що мені вільно, а що невільно.

Інспектор став перепитувати декотрих господарів — ті знали що-лиш початки читаня і писаня — а по хвилї як прийшов, так і пішов. На відходї казав Горошиньскому, що такої науки зборонити не може, але радив держати ся з далека від полїтичної агітациї і бажав собі, щоби селян учити радше польскої мови, як рускої. Відїхав до двора. Старі школярі були вдоволені, що перед самим інспектором здали іспит, а Горошиньский рішив ся більше пильнувати ся, але свого не покидати. Відколи мав жінку і сина, котрих любив, працював радо. Хто на него доніс, не міг відгадати; аж вибори до ради громадскої відкрили єму доносчика.

Дивний кандидат на війта виринув у селї; нїхто би був перше і доброго слова не сказав про него, а тепер він був найважній-

шим кандидатом Мошка Зільбера, за котрим той вів широку агітацию. Кандидатом тим був Козак. Відколи дістав гроші від доньки, з того часу ціле село стало инакше на него дивити ся. Тої думки, щоб стати війтом, він ніколи не мав, аж Мошко навів єго на неї.

По похороні доньки прийшов він до коршми гордий і неприступний. В коршмі було кілька господарів і дурноватий Антошко. Він кинув оком на Антошка, сягнув у кишеню і кинув єму кілька срібняків: — Знай пана! — каже. — Антошко схопив ся, щоби єго поцілувати в руку, але Козак відкинув єго від себе і каже до Мошка:

— Чуєш, Мошку, от як би ти мене поцілував в руку, то давбим тобі десятку.

— Ей, брешете!

— Пес бреше, а не я, жиде. При сьвідках кажу, що дам.

— Дайте за руку отсему ґазді.

Козак дав десятку, а сам наставив руку до поцілунку. Мошко схопив руку і ледви діткнув ся устами.

— Не так, жиде, поцілуй добре, як єгомостя! Чи так цілує ся, панове сусіди?

— Не так — відповіли сусіди, сподіваючи ся почесного від Козака.

— Ано, цілуй! Ти думав, що мене на діда зведеш, а я тепер більший пан, як ти! Цілуй!

Жид поцілував Козака, як належить ся, в руку, сховав десятку, і не робив собі нічого зі сьміху господарів, котрим Козак поставив цілий горнець горівки. Навпаки, він ще дальше піддобрював ся Козакови і вихопив ся при тім із словом, що Козак повинен тепер бути війтом. Всї зібрані згодили ся на то однодушно, мов би на доказ, що чия горівка на столї, того правда на селї.

Гадку, ставити Козака на війта, розважив собі потім Мошко добре і рішив ся єго підпирати. Хоч би Козака і не вибрали, то можна видурити від него гроші на підкупства; а коли виберуть, то з того, для кого як для кого, а для Мошка шкода не вийде. От він і закликав Козака до себе, поговорив з ним розумне слово, — і Козак вийшов з тої наради цілком певний, що стане війтом Залїся. Ся почесть єму так подобала ся, що він, хоч війтом ще не був, а вже згордів.

Заким наступили вибори, він тимчасом шукав розривки в селї і в сусїднім місточку. Приклад з Мошком додав єму охоти спробувати таке і з иньшими жидами і жидівками. Він давав ся цїлувати по руках і платив за се. Жиди цїлували радо, а він з того мав

велику потїху. Раз по пяному на торзї порозбивав гончареви всї горшки палицею, подоптав чоботами і заплатив готовими грішми. В шинках розбивав склянки і фляшки — і платив. Оселедцї купував цїлими бочівками, переплачував завсїгди, і кидав ними жидам в очи. Подібних розривок він придумував більше, але фантазия єго не могла нїколи видумати якусь красшу розривку; єго одежа мало що була лучша, як перше, — а в хатї так само терпів порося під лавою, як доки став богачем. Жінка і сини по змозї спиняли єго від марнотратства, але він десь більшу часть гроший заховав і розпоряджав ся ними, як умів, не слухаючи нїкого.

Гадкою, стати війтом, займав ся у тверезїйших хвилях і ходив на наради до Мошка. Мошко брав на підкупство десятками, а підкуплював шістками а найбільше гульденами і горівкою та оселедцями. По виборах — казав — дасть більше.

Однак вибори випали в некористь Козака. Вийшла рада така, що вибрала війтом Головатого, на котрого вкінци і Заборовский згодив ся, а Козак дістав лише кілька голосів. Мошко разом з Козаком подали протест — і заряд громади лишив ся далї в руках Заборовского. Той уже і сварив ся з Мошком, казав, що з села єго вижене, але Мошко впер

ся, він був певний, що ще видере немало гроший від Козака — а єму о нічо більше й не ходило.

— Дивіть ся, що той жидиско собі мислить! — говорив розсерджений Заборовский перед Славком -- він думає зі мною справу виграти! Пане, прийдіть-но, напишемо і ми письмо до виділу повітового — ви маєте красне письмо. Хочу ту справу чимскорше полагодити, бо я тепер запрятаний иньшими справами.

Які були ті иньші справи, Славко дізнав ся аж від Мані.

Коли раз єї батько виїхав до Новосілок, а Славко прийшов переписувати письмо, Маня сказала єму новину, що батько женить ся з Маєраньскою, і була притім така невдоволена, нетерпелива, майже гнївна, що Славко ще єї ніколи такою не бачив.

— Женить ся?

— Женить ся! Так довго їздив учити баронову, щоби робітникам не платила більше, як сам платить, поки ось що з тої „науки“ вийшло! Крив ся переді мною!

У словах Мані чути було глум.

— Мені так жаль, — говорила она по хвилї — сама не знаю, чому... Видко, забув уже мою маму... Потїшав мене, що тепер за такого Більского вже би мене не видав, що

Маєраньска має далеко лучших женихів для мене... А я...

В очах Мані явили ся слези, але она їх скоро обтерла і говорила дальше: — Хотів, бачите, поратувати ся в своїх клопотах материяльних і таке придумав. Я не сподївала ся... другої матери я не потребую... на що мені? на що Стасьови? він же дома не сидить! Що мені робити? — радила ся у Славка так, як би він справді міг що у тім порадити!

— Що робити? Нічого не робити! Адже ви на тім зле не виходите!

— Але подумайте: ледви рік, як мама померла. Він її так любив, а тепер... чи так годить ся?

— Буває так. Пані баронова, о скілько я мав нагоду її пізнати, добра женщина... Опікує ся вами...

— І вже, чую, найшла мені жениха... Мачоха... ні! я єї не послухаю! Я не хочу мачохи, не хочу, на що мені? Я єї не люблю... я не буду її слухати — нарікала дївчина.

— Будете слухати, панно Маню, не кажіть так! Впрочім, як в чім добрім, то і треба послухати...

— Але в женитьбі, в женитьбі, пане Левіцкий! Подумайте собі: приводить чоловіка вам незнаного, зовсїм незнаного. І він почи-

нає „старати ся“ о моє серце, о мою руку... Я можу пізнати єго лише з доброї сторони. Він чемний, він надскакує, не жалує комплїментів, товаришить менї, стає моїм лицарем. І я все бачу єго в настрою такім, як на балю, усьміхненого, ласкавого, нудного, як люкреция... Ми сходимо ся цїлий рік, мене видають вкінци замуж і я аж тодї дістаю нагоду справдї єго пізнати, коли вже може запізно... Нї, пане, се така іронїя, яку тілько в нашім товаристві можете найти. Пан жених любив уже десять дївчат, а своїй судженій приносить самі останки чутя.

— Чутє відновлює ся... Ви самі казали менї торік, вказуючи на клена... Памятаєте? Як раз жених може вам дати ненарушене, правдиве чутє, якого нікому не жертвував.

— І то ви кажете, ви, що торік так жалували за своєю панною?

— Я помиляв ся... Житє то рамки, з одного боку емблєма колиски, а з другого домовини. В ті рамки можна всадити бохонець хлїба і молити ся до него, можна всадити банкнот на великі гроші і так само молити ся до него як до сьвятого, а можна всадити і краєвид, повний сьвітла і тепла і весняного чару. Коли один такий краєвид зівяне, зблїдне, то треба старати ся вложити натомісць другий. Така моя думка тепер.

— Се справді цікаво — замітила Маня. — Але щоб так думати, на то доконче потрібно бути молодим, а не таким, як н. пр. мій батько.

— Він же ще не старий.

— Все-ж таки пятьдесять літ має.

— І виглядає ліпше і здоровійше, як не один трийцятьлітний. Румяний, сильний, а груди... ви знаєте, як він уміє крикнути.

— Якже-ж би то виглядало, коли-б він тепер оженив ся, а я, донька єго, в карнавалї вийшла замуж? Сьмішно якось... А ще най би тепер і мій старший брат женив ся, вийшла би правдива комедия: батько, син і донька... Але яка я нечемна! — зганила себе вкінци сама.

Славко не знав, що на се сказати. Она була така нетерпелива, роздразнена, так у неї мішали ся чутя, так скоро переходила від одної справи до другої, що Славко приглядав ся їй з немалим здивованєм. Ту що-йно говорила з плачем, а ту вже й усьміхала ся.

— Мій тато женить ся! Чи то не сьмішно, пане Левіцкий? В такім віку! Буду мати другу маму... таку солоденьку... але баронову! Перша була селянка, а та баронова! Зачнемо і ми бути панами... А ви коли думаєте женити ся?

— Не знаю — відповів Славко і почервонів ся.

— А на весїлє мене запросите?

— Під тим услівєм, що ви мене на своє запросите.

— Добре, прийде ся вам мабуть довго ждати!

— І вам також...

— Нї, справдї, пане Левіцкий, чому би ви не мали оженити ся, коли вже першу суджену забули?

— Она не була моя суджена, я лиш думав її брати. А чому би я мав або не мав женити ся, на то є богато причин pro і contra. Передовсїм мушу уважати на численну родину і на то, що трудно би менї тепер прийшло ся шукати панни. Відвик...

І так они дразнили себе дальше ріжними недомовками, червонїючи ся на переміну.

„Шо за чорт!“ злостив ся того дня Славко і на себе і на Маню. „Кпить собі з мене, чи що? Не штука їй жартувати собі, а най би она знала в моїм положеню, що чинити!“...

Але проте та розмова наводила єго на ріжні здогади, котрі єго дразнили і томили. Дома дошкулювали єму сестри, що „бігає за дїдичкою“ і тому маловажить попадянки. Він боронив ся як міг і відтак розбирав собі, чи справдї „бігає за дїдичкою“. Ну, вжеж бі-

гати не бігає, але що любить поговорити з нею, подразнити її і себе — то правда. В Залїсю так скучно, що годї єму обійти ся без товариства. Дома і в Горошиньских не має з ким поговорити по душі, громада не все одушевляє єго, навпаки нераз огірчує до крайности і він рад би єї не бачити навіть, — щож почати з собою?...

Може за часто заходить тепер до двора і без причини, так що се мусїли замітити родичі і Заборовский? Нї, тепер не буває він в дворі за часто. Відколи перестав учити Стася, бував там що кілька днів, або й то нї, звичайно з якоюсь орудкою, от хочби польскі ґазети позичити перечитати. Хиба то за мала причина?

Маня любить з ним порозмовляти — то правда. Мабуть замітила се вже ключниця, бо від якогось часу слїдить їх, слїдять і наймички та значучо усьміхають ся, але сам Заборовский ледви чи що замітив. А хоч би і замітив, то вже-ж нїчого непевного, підозрілого. Він, правда, відколи сам рішив ся женити ся — а рішив ся, видко, вже в лїтї і умовив ся тодї з Маєраньскою — занадто занятий своєю женитьбою і громадою і господарскими клопотами, щоби міг пильнувати доньку на кождім кроцї; — але-ж і по що пильнувати, — думав собі Славко — коли донька розум-

на, а й він же не падкий на збитки! Хиба вважають єго спосібним до невідповідних збитків?... Сего він не сподївав ся по нікім...

А тепер Заборовский женить ся... в Залїсє певно спровадить ся Маєраньска, — на тож і казав Заборовский відновлювати двір, — она возьме Маню під свою опіку, годї вже буде з нею сходити ся і розмовляти, настане дома більше паньский вимушений тон — пропали всї розмови з Манею, треба буде сидїти дома і вчити молодші сестри, скликувати господарів на відчити... Тим лїпше, коли так...

Тим лїпше... А проте таки шкода, що так стане ся... Якось привітнїйше доси жило ся, відчувало ся молоду кров у жилах. Міг чоловік задурити себе чимсь на хвильку. Іменно задурити себе, бо вжеж, Славко добре розумів, що нехай би він справдї попросив дїдича о руку доньки, той видивив би ся на него, як на божевільного. Він, бідний сьвященик! Такого випадку женитьби мабуть нїгде не бувало... А ще тепер, коли Заборовский своєю женитьбою поправить свої материяльні відносини, коли Маєраньска зі своїми плянами що-до Манї увійде в дім — то очивидно і подумати собі не можна, щоб могла сповнити ся така мрія, яка снувала ся часом по

голові Славка. Гарна мрія, шкода тілько, що мрія...

Славко перестав ходити до двора...

Весїлє Заборовского відбуло ся в осени перед постом в Новосїлках. Славко весїля того не бачив, чув тілько, що було дуже гучне. Селяни оповідали єму. По весїлю остав ся Заборовский на якийсь час в Новосїлках, до Залїся тілько доїзджав, а донька Маня вернула ся і мала залїський двір у своїй опіцї. Она ходила смутна і не відповідала ключницї, коли та старала ся її потїшати.

XXII.

Був теплий, тихий день осінний. Сонце клонило ся вже сполудня і озолочувало пожовкле листє на деревах і на землї. Славко сидів у себе в городї і читав сьвіжу ґазету, коли хтось кликнув єго зпоза плота: „Паничу!“ Він обернув ся і побачив старого наймита Миколу. Микола приніс, як казав, письмо від панни і передав єго.

— А пан є?

— Вже відїхав.

„Прошу прийти нинї до мене о годинї 4. Буду в альтанї. *М.* — писала Маня.

„Не піду!“ — рішив ся Славко спершу і держав ся сеї постанови аж до пів-до-четвертої години. Але перед четвертою причепурив ся, взяв нову одїж, нову краватку — і пішов.

— Як ся маєте, пане Левіцкий! — привитала єго Маня, сидячи на лавцї в альтанї.

— Добре, дякую вам.

— Чому ви тепер ніколи не зайдете до нас?... Сідайте, прошу, ту коло мене, а не так далеко... боїте ся мене?... Я тепер сама господарую в дворі і нуджу ся смертельно... А вас не видати! Забули вже на мене?

В голосї Манї чути було і ласкавість і докір і нетерпеливість.

— Не можу, панї, приходити — відповів Славко.

— А то чому? Загнївали ся? Чи я вас може чим уразила? Коли так, то вибачте!

— Нї, я не гнїваю ся; справдї нема за що. А так, годї менї приходити і вже...

— Може до свого весїля готовите ся?

— Нї!

— І не дізнаю ся причини — від вас, що ви звичайно були такі щирі?

— Як же-ж би то вам сказати?... Сам не знаю.

— Така трудна відповідь! Дивно менї.

— Відповідь не трудна, але прикра і для мене і для вас. Менї здає ся, що ви могли би мати з того неприємности, коли-б я з вами частїйше сходив ся, особливо тепер. Перше що інакше було; перше вчив я вашого брата; мешкав ту...

— А коли-б менї се було приємно? Тепер батька нема; мама спровадить ся ту аж за які дві недїлї.

— Справді... я не знаю, що вам на се відповісти.

— А от ви нині прийшли!

Маня дивила ся Славкови просто в очи, певна себе, а Славко все що глянув на неї, то опускав голову і дивив ся на зільник з пізними осінними рожами і хризантемами.

— Прийшов, бо ви казали!

— Не казала, борони Боже, я не можу вам приказувати, лише просила! — і дівчина притім хитро усьміхала ся.

— На одно вийде!

— Ви може не находите тепер приємности в розмові зі мною?

— Пані! — просив Славко благаючим голосом.

Маня знов усьміхала ся.

— Коли так, то мені дуже дивно, що ви мене іґноруєте...

Славко тілько видивив ся на неї, але погляд єго видко вдоволив її. Аж тут він раптом немов засоромив ся свого благаючого тону і відповів поважно:

— Пані, я вже одну крізу пережив і другої лякаю ся. Не мучте мене!

— Ото відважний! А ваші знамениті „рамки житя“ чим заповните? Як ви в теориї думаєте, а як у практиці поступаєте?

— Правда ваша; тілько до тих рамок ви не надаєте ся.

— За погана?

— Ні!

— За нерозумна?

— Ні!

— За бідна?

— Ні!

— Ні і ні і ні! а проте до ваших рамок не надаю ся. Се що найменче дивно... Знаєте, пане, ви або дорожите надто собою або...

— Панно Маню! майте милосердє наді мною! Розважте, хто ви а хто я, чи ви можете так поступити собі, як би бажали, особливо тепер! Розважте, що з того всего може вийти?

— Я думала, що ви мені більше прихильні.

— І що з того, що з того, що я вам прихильний, що я мабуть і люблю вас! — перехопив ся Славко і в другій хвилї жалував своїх слів.

— „Мабуть і люблю!“ повторила Маня з глумом. — Я за вами цїлими днями тужу, думаю про вас, а ви „мабуть любите“.

— Ви?

— Я, я! Ви хотїли доконче, щоб я вам то перша сказала? Самолюб! „Що з того? що з того?“ А хочби і нїчо з того не вийшло,

то не вільно мені вас любити і не вільно вам мене? Як ви недавно ще мене вчили? Я ваша учениця! І я мушу вас шукати, а не ви мене!

Славко тілько розводив безрадно руками. Такого наглого „нападу“ він ніколи не сподівав ся. А она говорила:

— Я вже від весни придавлюю в собі то чутє, а дальше не можу. Не можу, Славку, не можу!

І она з тихим плачем сперла голову на єго плечи.

— Скажіть мені, чи ви мене хоч троха любите?

Славко затремтів із зворушеня. Але в тій хвилї пригадав собі зовсїм подібну сцену із Стефкою, холодна рефлєксия підмила то зворушенє, яке почув, і він відповів:

— Не знаю, Маню, я вже собі тепер сам не вірю і дурити нікого не думаю.

Маня опустила руки, вражена, і відсунула ся мовчки на бік.

— Не дивуйте ся, Маню, прошу вас; що в тім дивного? Социяльне наше положенє таке, що годї нам обоїм дурити ся якимись надїями. Я себе переможу в потребі, а вам буде тяжко.

— І без того буде тяжко — відповіла Маня спершу глухо, відвернувши лице на бік.

— Але я се переможу, ще ліпше як ви — тілько не знаю, по що? Так мало тих радісних хвиль в житю і ті ми силоміць відкидаємо від себе... Ви так мене вчили.

Послідні слова вимовляла дівчина вже твердо; голос єї вирівнав ся.

— Ви не хочете мене зрозуміти! — дорікав Славко.

— Розумію вас — відповіла гордо.

Обоє замовкли на довгу хвилю. Она сперла ся плечима о поруче лавки і дивила ся у простір, а він спер ліктї на коліна і дивив ся в землю.

— В такім випадку я прогрішила ся супротив вас, що вас ту просила — почала она знов розмову тихим рівним голосом.

Славко мовчав. Она глянула на него нишком і додала: — За се ви на мене чей не гніваєте ся?

— Ні! — відповів Славко захрипло і відкашельнув, щоб голос здавав ся також спокійним; але очий з землї не зводив.

Маня глянула знов на него, але вже мовчала. Она не виглядала сумно, лише вичікувала нетерпеливо єго слів, а які они вже будуть, не сумнївала ся. Він справдї відізвав ся по хвилї:

— Я би не рад... я би так не рад був, щоб ви через мене мали яку неприємність...

щоб на вас родичі гнівали ся... щоб ви самі терпіли, а ви мені дорікаєте!

Голос єго тремтів.

— Що я вам прихильний, як рідній сестрі — говорив він дальше — о тім ви мали аж надто часто нагоду пересьвідчити ся; а ви мені дорікаєте за те, що я притім не забуваю, хто ви, а хто я...

— Я женщина... женщина передовсім, а потім донька дідича — відізвала ся Маня.

Славко повів безрадно рукою по очах і по чолї і знов замовк. Він доси анї разу не глянув на дївчину, а говорив вперед себе. Она-ж щораз веселїйше і сьмілїйше дивила ся на него...

— Чого ви так посумнїли? — питала ся тихо і з легеньким усьміхом.

— Не мучте мене, панно Маню, прошу вас! — просив ся Славко.

— Чим же я вас мучу? Чи я така немилосерна?

— Легко вам казати, а як би ви знали мої думки...

— Які-ж они? Адже ми собі приятелї... памятаєте, від Великодня... а між приятелями повинна бути щирість. Чи не так? А ви передо мною ховаєте свої думки... То не гарно, пане Левіцкий, то не по приятельски —

примовляла Маня, мов хотіла Славкови додати відваги.

А коли Славко таки мовчав, она присунула ся близше до него і спитала ся єго просто:

— Правда, що ви мене любите?

— Люблю! — прошептав Славко і як глянув притім на триюмфуюче личко Мані, ухопив єї руки і став цілувати.

— А видите! — жартувала Маня, видираючи свої руки. — Крив ся, як панночка!

Славко вже тепер не крив ся і не викручував ся. Могуче чутє, здержуване доси силою волї, перемогло тепер і залило всї сумніви єго — він обняв Маню і поцілував, хоч она нїби боронила ся.

А відтак уже пішла люба розмова гладко і без перепони. Славко дотепкував собі, що на тлї сего осїнного краєвиду они зовсїм такі, як сї пізні осїнні рожі, що цвитуть аж тепер. Она пригадувала єму цїлий рік, перебутий разом, як спершу не вважала на него, аж відтак зворушив її, коли з жалем згадував покійну матїр і старав ся її саму потїшити у смутку. Она бачила, що сї стараня були щирі. А потім пізнала єго з оповідань про Стефку — і жалувала єго.

— А ти Стефку вже забув? — питала ся єго, шуткуючи. — Ах! я забула ся! Знаєте,

пане Левіцкий, на що ми маємо собі *ви* казати? Говорім *ти*. Добре?

— Добре.

— Отже Стефку ти вже забув?

— Вже.

— А як ти мене так забудеш? Я на то не згоджу ся...

— То, знаєш, Маню, був лише приготовляючий курс із Стефкою; а справді любити навчила мене аж ти. Добра учителька!...

— Така, як і ученик. То ще питанє, хто кого навчив... Ти певно не замітив, як я тебе слухала...

— Замітив.

— І нічого не здогадував ся? Ой, ти!...

І вже того дня про ніякі перешкоди та сумніви у них мови не було. Не могли нарозмовляти ся та натішити ся собою доволі. Аж вечірний сумерк нагадав їм, що пора розійти ся. На відході цілували ся, як того треба.

На другий день випала слота — зійти ся в городі, де альтана мов сотворена була на любовні сходини, було годі. Славко походжав ціле рано по селі та дивив ся, чи їде Заборовский, чи ні. Він не приїзджав, а Славко тратив надію, чи буде міг нині бачити ся з любкою. Уже й полудне минуло, а він не був певний. Умовили ся були зійти ся в го-

роді — а тепер не знав, як то зложить ся. Але коли він не находив способу, Маня тепер на все находила раду і була відважна така, що, здавало ся, не налякалась би була нічого. Післала старим Миколою ніби книжку до читаня, а в книжку вложила картку, щоб він приходив без обави до двора, бо нині батько не приїде; а для претексту нехай принесе ґазети.

Славко не мав відваги, але в означений час таки пішов. Застав її разом з ключницею, котра плела панчоху. Та хотіла зараз відійти, ал Маня здержала її:

— Прошу, пані Кристиньска, можете сидіти; ми не маємо ніяких тайн між собою.

Ключниця остала ся.

— От добре, пане Левіцкий, що ви прийшли. Я так нудила ся. Ґазети принесли?

— Приніс.

— Я хочу фейлєтони поперечитувати разом. Сідайте, пане Левіцкий, от-тут! А я вам заграю — добре?

— І овшім.

— Може будете сьпівати? Ви так гарно сьпіваєте! Правда, пані Кристиньска, що пан Левіцкий красно сьпіває?

— Дуже красно — відповіла ключниця. — Я так люблю їх слухати.

— І я також! А може ви, Кристиньска, також засьпіваєте? — жартувала Маня.

— А, борони Боже! Ото мали би що слухати!

Маня перевертала між нотами і видобула німецку композицию „Сон нареченої“.

— Чекайте, перше вам то заграю.

Ударила кілька акордів і кинула: — Пусте! — каже. — Німецкі сентіменти, солодкаво-млаві, як люкреция.

Винайшла циганьскі мельодиї Ліштa і ті відограла по майстерски. Так переняла ся була грою, що на єї личку знати було все: від безмежного смутку цигана на угорскій пушті аж до дикої радости в чардаші. Грала немов для себе самої, а тимчасом Левіцкий добре пізнав у грі всю бурливу єї душу. Він перевертав ноти і бачив єї лице добре.

А потім уже без нот перейшла на якусь фантазию, в котрій Славко віднаходив мотиви українських народних пісень, але автора композиції не знав. Не докінчивши, покинула грати і встала.

— Я вас — каже — не хотіла нині мучити; колись иньшим разом засьпіваєте. А ви, пані Кристиньска, може би принесли нам тепер підвечірок.

— Зараз принесу.

Кристиньска відійшла, а Маня тоді нараз подала Славкови на привитанє руку, котру він поцілував.

— Ти, Славку, мусиш до нас приходити! розумієш? мусиш! я тобі кажу! — говорила она напів поважно, а напів жартом.

— Коли-ж трудно...

— Вже я спосіб найду; а як ні, то листи мусиш писати і я буду. Ах, я ще нікого не любила так, як тебе!

І она поклала свою голову на єго грудях.

— Всї мої давнїйші симпатиї против сеї сьмішні і дрібні.

— Отже ти також мала когось, з ким давно симпатизувала.

— Ет, пусті знакомости з балїв та з гостин, нещирі... Але ша! Кристиньска іде. Уважай!

При підвечірку розмовляли обоє, як давні добрі знакомі, так що Кристиньска ледви що могла зміркувати. Тїшила ся тілько з того, що панна Маня була дуже весела; казала, що такою вже давно єї не бачила.

Другого і третього дня не могли бачити ся, бо по Маню прийшов повіз з Новосїлок і она поїхала туди до мами в гостї.

Погода знов була гарна і Славко ходив на далекі прогульки; був навіть під Новосїл-

ками і бачив двір тамошний, але завернув ся до дому. Дорогою, котрою Маня мусїла вертати ся, ходив найбільше. Вижидав її.

І діждав ся. Она надїхала, але з батьком.

Порівнавши ся з повозом, він поклонив ся. Маня почервонїла ся, але батько того не замітив.

— А ви що ту робите, пане Левіцкий? — спитав ся Заборовский.

— На прохід вибрав ся.

— Та так далеко? Сїдайте з нами!

В дорозї до дому Левіцкий дізнав ся від Заборовского, що за кілька днїв спроваджує ся разом з жінкою до Залїся. Мусїв у Новосїлках побути якийсь час, щоб довести до ладу заряд села по виїздї властительки до Залїся. Маня мішала ся в розмову, але говорила так спокійно, як би їй на Левіцкім цїлком не залежало.

І ще раз, заким Заборовскі приїхали на певний осїдок до Залїся, найшла Маня і Славко спосіб зійти ся. Знов таки в дворі, при Кристиньскій.

Переглядали обоє іллюстровані журнали. Кристиньска сидїла якийсь час, а потім нагадала собі, що має роботу і вийшла.

— Диви ся, Маню: *Кедри на Ливанї*. Правда, чудовий образ!

Маня нахилила ся над образом: — І якась пара молода сидить ще під кедрами.

— А які гарні обоє! — замітив Славко. — Сидять собі любенько, а вітер з пустині шевелить зеленим листєм відвічних кедрів; веселі пташки повторяють безконечну стару пісню пісень. Маню, ти знаєш ту Соломонову пісню?

— Не знаю! гарна?

— Прегарна. Скажу тобі один уступ; я єго на память вивчив ся:

Ти прекрасна, подруго моя, ти прекрасна!

Як платок ґранатового яблочка таке твоє личко під буйним волосєм твоїм.

Як в голубки невинниї очи твої визирають зпід кучерів твоїх.

А твої буйні кучері, мов отара тих кіз, що вертають з гори галаадскої.

Як рожевая лента, такі твої губи, а мова твоя така люба!

Як обстрижені вівці, що вийшли із купелї, такі твої зуби!

Ти прекрасна, моя ти подруго, уся і у тобі порока нема!

Гей! зі мною з Ливана, моя ти кохана, зі мною з Ливана ходи; вершини Амана, вершини Сенїра й Ермона, леговища львів, леопардові гори покинь і зі мною ходи!

Голос Славка тремтїв при тих словах давної пісні; він урвав і замовк...

— А далї? — спитала ся Маня тихесенько, не сьміючи поглянути на свого товариша.

— І далї звичайна пісня про любов. Чи ти знаєш, що тій пісні вже близько три тисячі лїт?

— Три тисячі лїт! — повторила дївчина здивовано.

— Ах! і давнїйше вміли любити — замітив Славко тужно. — Кромі кількох дивних порівнань, цїла пісня така, як би її недавно зложив який залюблений поет. Як то гарно сказано дальше в тій пісні:

Ти взяла моє серце в полон, моя сестро, княгине моя; ти взяла моє серце в полон одним поглядом твоїх очий і намистом на шиї твоїй.

Сама патока капле із уст солоденьких твоїх, моя суджена! Мід з молоком під язиком твоїм, а одежа твоя запашна, наче запах з Ливану!

Ти мов сад ґранатовий з пахучими плодами; в нїм ростуть кипери, нарди, шафран і цинамон, алої і калмус і мірра пахуча.

Ти мов те жерело в огородї, колодязь живої води, що спливає з Ливана!

Пробудись, тихий вітре, з півночи! прилети, тихий вітре з полудня; на сад мій повій, нехай запах єго розіллє ся!...

— Чи не гарно?

— Дуже, але порівнаня такі дивні! „Як обстрижені вівцї, що вийшли із купелї, такі твої зуби!“ Сьмішно навіть!

— Так, але Соломонови, коли сьпівав се своїй Суламиті тому три тисячі літ, сьмішно не було. А се н. пр. вже цілком по нашому: „Ти взяла моє серце в полон, моя сестро, княгине моя; ти взяла моє серце в полон одним поглядом твоїх очий і намистом на шиї твоїй!“

— Намиста я не маю! — замітила дівчина півжартом, але тужливий усьміх не щезав з рожевих уст єї.

— Але очи твої, як те небо...

— То ще мало... Ти-ж казав сам нераз, що того за мало.

— Але-ж і „сама патока капле із уст солоденьких твоїх, моя суджена“. Та... що я кажу? Не гнївай ся на мене, Маню! Я вже справді сам не знаю, що говорю, а все через тебе...

Він перевертав, мов без думки, дальші картки журнала, а она дивила ся крізь вікно в город і мовчала. Тихий смуток розлив ся по єї лици.

Коли в комнату вступила знов Кристиньска, застала їх у тій невинній ситуациї. Але Маня, немов налякала ся чого, приступила до фортепяну і стала перебирати одною рукою по клявішах.

Розійшли ся того дня обоє в задумчивім настрою. Славко ще довго ходив по лісї. Тут

він шукав розради на свою журбу, яка тепер єго з цілої сили напала.

Що діяти? Що з того всего вийде? — питав ся він сам себе і не находив відповіди. Третій рік уже почав ся, як скінчив духовну семинарию, а він ще ні сьвященик, ні взагалї чоловік з сякою-такою будуччиною. Як довго се ще потягне ся?

XXIII.

І вже більше не мали Маня і Славко доброї нагоди зійти ся на розмову без сьвідків. Одно, що небавом настали слоти осінні; а друге: в заліськім дворі була нова пані, друга жінка Заборовского, що взяла Маню в свою опіку і не спускала єї з очий. Вже й придумала для неї розривку, а іменно обіцяла післати її на карнавал до Львова, щоб забавила ся. І так висиділа ся зо два роки в Залісю.

Славко дізнав ся о тім з листу Мані, що прислала єго старим наймитом. Писала коротко:

„Пропали щасливі дні! Я жию тепер тілько споминами. Мама дуже занимає ся мною; висилає мене на карнавал, щоб я собі шукала жениха. І сама поїде на якийсь час до Львова. Будемо мешкати в тітки. Як я

без тебе буду там жити? Порадь мені, мій Славку!"

Славко не знав, що порадити і як.

Они писали до себе листи дуже часто — старий наймит мовчав як заклятий, бо дещо заробив притім — але в їх листах пробивала ся щораз виразнійше безнадійність.

У Левіцких настали знов гіркі часи: а іменно о. Василь хорував щораз тяжше. Мати і батько Славка щораз більше напирали на него, щоби він рішав ся, що з собою чинити; нехай би вже і безженним висьвятив ся, але не тратив так дармо літ. Коли-б, не дай Боже, батько помер, міг би зараз стати адміністратором Заліся; не потребували би хоч рушати ся з дому, в котрім тілько літ прожили; могли би при нім остати ся. А так що буде?

Ніхто сего так виразно Славкови не говорив, але він розумів положенє родини дуже добре. Коли би батько помер, остались би по нім: бабуся, вдова, чотири доньки: Наталка, Маруся, Клявдзя і Влодзя (Ґенка не рахуючи, бо той уже не пропаде на теольоґії) — шестеро душ без забезпеченої будучности. Нехай би Горошиньский взяв до себе навіть двоє душ, (хоч се було би єму незвичайно трудно), то таки остане ся ще четверо, котрими ніхто иньший не буде міг опікувати

ся, лише Славко. Се єго жде — він то розумів добре.

Коли-б можна оженити ся з Манею, то певна річ: добробит родини підніс би ся значно, не треба би лякати ся чорної години. Але се не може бути... Се просто було самодурство зі сторони Славка і Мані (так думав він собі); коли-б Маня і не знати як благала родичів, то таки повірити годі, щоб єї послухали. Особливо тепер, коли Заборовскі справді маючі люди; коли баронова увійшла в дім. Що з того, що Маня такі гарні листи пише; они певно і щирі — Славко в се вірить; але конець сеї історії таки їх обоїх не вдоволить. А сей конець от-от уже й надходить; треба рішати ся, годі дурити ся.

Він написав такий лист до Мані; писав спокійно і поважно о своїх гірких обставинах і закінчив лист радою, щоб ним собі голови не морочила; він для неї не пара. Щасливих хвиль, прожитих з нею, не забуде; він за них і вдячний; рад дуже з того, що пізнав женщину, гідну справді любови, — але на то не згодить ся, щоб ставав їй в дорозї житя перешкодою; красше забути себе посполу.

Славкови здавало ся, що розумнїйшого листу написати не міг. Але відповідь Мані, яку дістав, зовсїм розбила се єго пересьвід-

ченє. Она писала свою відповідь в ночи, щоб ніхто не замітив.

„Пишу і плачу. Вже північ давно минула, а я перечитую вже з десятий раз твій лист і не можу повірити, щоб ти єго міг написати. Ти вже мене не любиш! Ти думаєш, що менї так легко тебе забути! З твоєї ради не скористаю і т. д. і т. д.“

Коли Славко ту відповідь дістав в руки і перечитав, трохи волося не рвав на собі.

„По що, по що писав я сей лист?!“

У відповіди Манї було стілько жалю і розпуки, що Славко вибіг з дому, аби з дороги завернути старого наймита і передати через него хоч коротку відповідь. Написав на білєтї: „Маню моя! не доводи мене до розпуки своїми здогадами і підозрінями! Я тебе люблю так само, як перше! Заклинаю тебе: не плач, бо не маєш причини. Ширшу відповідь пішлю тобі ще нинї“.

Сховав білєт у папір і передав наймитови; а сам вернув ся писати „ширшу відповідь“.

Сївши писати, почув нараз такиї гнїв на самого себе, що пірвав на кусні початий лист, зірвав ся і кинув пером. „Якого біса себе дурити?!“ напала єго злюща думка, мов оса. „Що гірше! по що її дурити! Але ж я єї не дурю — я її люблю! Боже! позбув ся

одної журби по Стефці і напитав собі нової! І то тепер, в таку нещасливу пору!"

І він став ходити по батьківскій канцеляриї та тручав кріслами в пересердю. Надбігла сестричка Клявдзя до канцеляриї — їй уже на шестий рік пішло — і вчепила ся поли сурдута Славка.

— Чуєш, Славку, я навчила ся нової сьпіванки.

— Від кого? — спитав ся Славко, станувши.

— Від Марти. (Так звала ся наймичка).

— Яка-ж та сьпіванка?

Дитину вразив трохи шорсткий голос Славка, она видивила ся на него. Славко зміркував се і усьміхнув ся: — Сьпівай, сьпівай, Клявдзю!

Дитина засьпівала тоненьким голосочком:

Чоловіче біснуватий,
на що жінку продавати!
„Видить то сам Господь з неба,
на податок гроший треба!
Що ся лишить із податку,
куплю собі стару бабку,
потім з бабки шкіру злуплю,
а за шкіру дівку куплю!"

— О, гарна сьпіванка, нема що казати! — замітив Славко. — Але ти єї не сьпівай, Клявдзю! Не будеш сьпівати?

— Ні! Але як сьпіванка зла, то я тобі байку скажу: „То був собі такий хлопець бідний, він у пана став овець пасти, на службу. Дав єму пан пообідати, хліба кавалок, і казав наймитови другому випровадити єго де, щоби він знав, де вівці пасти, на лан“.

— Моя дорогенька Клявдзю, — перепинив її Славко — може би ти мені коли иньшим разом оповіла ту байку?

— То дуже красна байка — захвалювала Клявдзя.

— Я знаю... Ти мені оповіш її нині вечером. Добре?

— Добре.

— Бо я тепер маю писати. У вечір, Клявдзю; а тої сьпіванки не сьпівай; я тебе красшої навчу.

— Памятай, щобись навчив! — допоминала ся дитина на відході.

„Боже! Боже!“ зітхнув Славко, сів на софу і закрив лице руками...

Рішив ся листу не писати.

Але під вечір бачив добре, як коло приходства снував ся Микола з двора. Написав знов білєт: „Будь спокійна! Мені перешкодили написати довшу відповідь! Твій С.“ — і передав наймитови.

Настав для Славка прикрий час. Він перестав лякати Маню сумним відгадуванєм

кінця їх любови, успокоював її, але сам спокою не мав і не вірив, щоб та істория скінчила ся так, як Маня собі думає. Та чи взагалї думає она, як те все скінчить ся! Славко не вірив у се; з єї листів видко було лиш одно, що не хотїла собі дати відобрати ту мрію, яку викохала собі. Она писала раз зовсїм виразно: „Коли мій батько міг оженити ся перший раз з селянкою, то я можу тим лекше віддати ся за теольога". Виразнїйше годї було писати, а проте Славко за нїчо в сьвітї був би не відважив ся піти до Заборовских з просьбою о руку Манї. Набрав би ся сорому, що й до Залїся не міг би показати ся... Нї! даремна річ дурити ся якимись надїями!

І коли вкінци Маня писала розпучливо, що родичі вже зміркували, що она залюблена, і здогадали ся вже навіть, в кім, та взяли ся її усовіщувати, Славко почув правдиву полекшу на серци. Она писала вправдї, що нїколи в сьвітї не піддасть ся волї родичів; але Славко так надто не вірив у жіночу неподатливість. Тепер же з причини, що Заборовскі відкрили тайну доньки, Славко перестав і листи писати; бояв ся, щоби хто їх не переловив, — ще готов бути сором...

І вже й в околицю двора не ходив, хиба у село. Там уже війтував Головатий, бо власти відкинули рекурс і вибір ради громадскої за-

твердили. Славко мав немалу відраду з того, але село займало єго тепер мало. Більше робив Горошиньский; єго вусаті школярі вже читали книжечки, а єго хор висьпівував так у неділю вечером у школї, що на ціле село було чути.

Цікава була для Славка ще й історія про Козака, про котрого марнотратство ходили правдиві байки по селу; Славко навіть підбунтував при одній нагоді синів против Козака, щоби присилували єго купити бодай який ґрунт, а не пускати так дальше гроші на вітер, — але більше сею історією не займав ся, бо мав доволї своїх клопотів, щоб над ними думати.

Нераз пересиджував цїлими днями дома, читав батькови, що лежав у ліжку, ґазети, читав і сам багато — і поза подвірє приходства не показував ся. В січни настали великі морози — і ті ще більше придержували єго в хатї.

Сумне було того року Різдво в домі Левіцких. О. Василь був уже такий слабий, що не міг відправляти богослуженя; сусїд-сьвященик з Новосїлок мусїв єго виручати в головнїйших дїлах.

Наслухав ся тодї Ярослав немало докорів від родини, що потратив марно лїта і тепер не може ще батька заступити. Він успо-

коював родину обіцянкою, що при найблизшій ординациї — а тої сподівав ся в лютім — певно висьвятить ся; вже чи жонатим чи безженним, а певно висьвятить ся. Він сам бачить, що годї довше зволїкати.

Бабка Клявдия спробувала ще раз намовити внука, щоби взяв собі Лановичку за жінку тепер у мясниці, а як ту нї, то Черминьску або Красницку, промовляла єму до розуму і до серця що найдобірнїйшими мотивами, — Славко справдї ті мотиви брав на добру розвагу, але рішити ся — не рішив і з дому не виїздив.

Тимчасом дістав від Манї письмо, що виїзджає на карнавал до Львова. Обіцювала писати до него часто, а собі казала посилати листи в означені днї під шифрою poste restante; писала, що сама їх буде відбирати. Довідувала ся за здоровлє батька, а Славка поздоровляла та цїлувала.

Славко сумно усьміхав ся, коли читав сей лист. Він їй відповів на сей лист і на другий і на третїй — але вже без пристрасти, спокійно. Писав дуже обережно, щоби єї серця знов не вразити, а тимчасом передумував над великою несподїванкою для неї, над висьвяченєм в безженности, на котре вже більше-менше рішив ся. Що се справдї буде несподїванкою для неї, він то знав, але инакше

поступити не міг. Потішав себе думкою, що Маня не повинна гнівати ся на него, бож він преці не женить ся з якоюсь иньшою, а просто замикає собі раз на завсїгди дорогу до женитьби.

Він уже й подав ся до ординациї і збирав ся виїхати до Львова. Подав ся, хоч не був пересьвідчений, що робить добре. Як би не недуга батька, ще зволїкав би, а так уже годї було. Ходив на вид спокійний, хоч мовчаливий. Але чим близше надходив речинець відїзду і чим більше батько занепадав на силах, тим більше Славко ставав нестерпимо дразливим. Просто не вміли з ним дома говорити.

Він поїхав до Львова з Наталкою, котра хотїла спробувати в мясницї щастя.

Приїхали на дворець завчасу і ждали з годину. Але ось уже і надходила хвиля відїзду; по почекальнях повідомлено подорожних, що каса отворена. Славко вийшов з комнати і здивував ся дуже, побачивши Заборовского коло каси. Сам не знав, що з собою почати. Але Заборовский побачив єго і зачіпив:

— А ви, пане Левіцкий, куди?

— Оттак троха в сьвіт, жінки шукати! Вже крайний час! — зажартував собі Левіцкий.

Покупували білєти. Левіцкий думав розлучити ся з Заборовским, але той здержав єго і в сїнех мав з ним таку тиху розмову:

— Пане Левіцкий, я вам маю щось сказати. Ви знаєте, що я вас дуже поважаю. Але ви менї остатними часами устроїли таку комедию, що я сам не знаю, що про неї і думати. Ви знаєте, яку?

— Яку?

— Адже ви менї цїлком збаламутили дївчину!

— Я о то не старав ся; так якось само зложило ся...

— „Зложило ся!“ — повторив Заборовский. — Та я сам знаю, що дївчина не залюбить ся в тім, котрий їй не сподобає ся, але ви повинні були їй то з голови вибити.

— Я старав ся!

— Старав ся, старав ся! — сердив ся Заборовский.

— Що-ж я иньшого міг зробити?

— Гм... Та се правда! Але чи ви думали, що моя донька для вас відповідна пара?

— Думав над тим.

— Ну, і...

— Ну, і видумав, що чому би менї панна Маня не до пари?

— Як же то ви думаєте? — обурив ся Заборовский.

— Думаю, що коли я чесний чоловік — а ви самі кажете, що мене дуже поважаєте — то ваша донька може бути для мене зовсім відповідна пара.

— Здурів хлопчиско! — не втерпів Заборовский.

— Не здурів, пане, — відповів Левіцкий, призвичаєний до таких слів дідича, — бо з другої сторони я добре памятаю, що я незначний і бідний теольог, а ваша донька заможна.

— Так є, в тім сук! — потвердив дідич. — Я би на ту женитьбу ніколи не пристав і моя жінка також ні. Я против вас, як чоловіка, не маю нічого, але ви і найменшою надією не дуріть ся, раджу вам.

— Не бійте ся, пане! За високі пороги на мої ноги — чи так? — спитав ся Славко глумливо.

— Ет, не говорили бисьте! Я сам зробив дурницю, що перший раз з селянкою оженив ся, сам трохи не збанкротував через свій ідеалізм — отже тепер дітий своїх на ту саму дорогу не пущу. Розумієте?

— Розумію.

— Ліпше останьмо ся добрими приятелями.

— Радо на се годжу ся.

На перонї задзвонили в друге. Оба розлучили ся. Заборовский усїв у віз другої кляси, Левіцкий з Наталкою до третьої кляси і поїхали до Львова.

В переділї Левіцкого численні подорожні — від часу до часу здивовано зглядали ся на него; їх певно дивувало, чому він до нїкого не хотїв відзивати ся, навіть до сестри мало що говорив.

XXIV.

Наталку примістив Славко у Дороша і сам замешкав у него на два дні, поки переніс ся на пресвітерку до сьв. Юра. У Дороша застав Славко недостаток. Нічого дивного; плата Дороша не вистарчала на дороге львівске житє. Хоч він і єго жінка старали ся свої злидні закрити перед гістьми, але Славко не потребував довго розглядати ся по двох тісних бідних комнатках, не потребував нічого випитувати ся у шваґра і сестри, Зоні, щоби знати, як жиють. Бути може, думав він собі, що молоденьке подруже в тих перших місяцях спільного житя не відчуває своїх злиднів так, як він то відчуває; але-ж на таке бідне житє вязати ся з кимсь — то справді треба мати відвагу.

Дороші приймали гостий дуже сердечно; оправдували ся, що ще не загосподарили ся як треба, але мали певну надію, що, чим далі,

тим лучше буде їм поводити ся. Славко слухав їх оправданя і, хоч сам мав иньшу думку, надій їм не відбирав. Дивив ся на се подруже, як батько дивить ся на дитячі збитки. Нехай, думав собі, жиють у мріях, поки молоді. Вразило єго лише, що Дороші і Наталка зовсїм не противили ся тепер намірови єго, висьвячувати ся безженним. Славкови мимоволї прийшло на думку, що всї в тім можуть мати свій рахунок; заболїло се єго на хвилю, а там і роздумав, що дивувати ся їм годї. Зоня хотїла собі лиш зажартувати з брата і спитала ся раз єго про Маню, чому не зміг єї „зловити“; брат відповів так отверто, шо панна за ним, а родичі против него, що сестрі відійшла охота дальше брати єго на глум. Ще й стали єго всї потїшати: хто знає, казали, як лїпше; донька дїдича все-таки панї, привикла до иньшого житя, за сьвящеником з часом почула би ся нещасливою... Славко просив їх, щоби ним не журили ся, і звів розмову на иньші справи.

Але сам про себе думав над тим, чи шукати тепер стрічі з Манею, чи таки не давати про себе знаку цїлий місяць і аж по висьвяченю станути перед нею, обезпеченим від усяких мрій про слюбний вінець і перстїнь. Виїзджаючи до Львова, він не писав Манї нїчого про свій намір; тепер же, у Львові,

думав над тим, що мав би їй сказати, як би з нею стрітив ся. Чи признати ся їй до всего чи ні? Чи розстроювати її на цілий карнавал — тепер, коли она може як найлучше забавляє ся — чи мовчати? Рішив, що красше зовсім не шукати стрічі з нею.

Та знов прийшло єму на думку, що она, не знаючи нічого, готова посилати дальше листи до него в Залісє, а там ще мати отворить їх — і вийде непотрібна неприємність. Ще не рішив ся, як би тому зарадити, як зовсім несподівано побачив Маню на улиці з тіткою.

Дороші, Наталка і Славко вибрали ся в гостину до тітки Горошиньского, в котрої жила торік Зоня. Ішли ринком, аж ту зі склепу вийшла Маня з тіткою. Славко зараз пізнав її, майже несьвідомо схопив за капелюх і поклонив ся. Она счудувала ся, почервоніла ся, склонила легко голову, сказала щось тітці, очивидно хотіла її здержати, щоби привитати ся зі знакомим, але тітка на се не згодила ся. Сіла у повіз, що ждав на неї, мусіла й Маня сісти. Повіз затуркотів по каміню і відїхав.

„От, і добре!“ подумав собі Славко. „Тепер уже до Заліся не буде писати; знає, що я тут“. Був рад, що так склало ся, і не ломив собі над тим голови, які підозріня могли повстати у Мані. Певно подумає собі, що

я приїхав у гості до сестри — і більше нічого. А се і добре.

Та коли вечером вернули ся з гостини в тітки Горошиньского і Славко поклав ся спати разом з Дорошем в „сальонику“, то довго не міг заснути. Спершу балакав хвилю з Дорошем, відтак слухав розмови сестер у сусідній комнаті, хоч не міг богато почути; вкінци всї вже спали, лише єго сон не брав ся.

Нагадав собі розмову з Заборовским на двірци. Правда! адже Заборовский тепер також у Львові, разом приїхали! От з ним мав би Славко охоту ще раз розмовити ся. Що він собі гадає? Каже, що поважає єго, але проте доньки за него не видав би! Глупий, зарозумілий шляхтич, що сам у своїй молодости нарушив шляхотскі традициї, тепер свій молодечий поступок називає дурницею, женить ся з бароновою, бере маєток, стає щораз більше гордим, починає інакше вести дім, жадає більшого поважаня для себе, переціняє себе, а Славка понижає. Що-ж се таке, як не пониженє: „здурів хлопчиско!“ —

Ковальскі уважали єго женихом, не відповідним для своєї доньки, видали її за Порубского, а єго обидили відмовою. Він то перетерпів, другої панни не шукав, аж Маня заступила єму дорогу. Не старав ся він її со-

бі зискати, не дбав дуже о єї ласку, поважав її, бо є за що, але думки не мав її любити, її брати. Сама вела розмови так, що годї було не зміркувати з того єї прихильности до Славка; він то мусїв оцїнити, мусїв її за се поважати, мусїв її любити як сестру, бо за прихильність годї відплачувати ся байдужностию. Але ся друга любов чи була така як та перша до Стефки? — —

Стїнний годинник вибив помалу дванайцяту годину. Славко перевернув ся на другий бік, отворив очи, глянув по темній комнатї, не побачив нїчого, і знов замкнув очи. Ах! коби вже раз заснути! А то снує ся по голові Бог знає що! І коли-б хоч з того був який хосен!... Але заснути проте не міг.

Чи любив він Маню так як Стефку?... Ет, пусте! Любив чи не любив, але жадної не взяв. А чому не взяв? Раз Ковальскі не схотїли, другий раз Заборовскі не хочуть. А коли они не хочуть, то нехай їх Бог милує; Славко на-стілько цїнить себе, що о таку ласку не стоїть. Покаже їм всїм, що єму на женитьбі зовсїм не залежить, не дасть себе обиджати і понижати. — —

От подурив ся ще раз в дївчинї — вже послїдний раз в житю — і досить того! Є ще на сьвітї иньші цїли, для котрих не шкода й житє посьвятити. Є родина, є Залїсє...

Коли-б так можна в Залїсю остати ся! думав собі Славко. Вже село пізнав потроха, тепер би можна почати роботу. —

На ціле житє. — —

В дворі Маня, єго бувша любка, а на приходстві він, Ярослав Левіцкий, сотрудник батька. — —

Батько хорий — чотири сестри необезпечені — бабуся, мати — ах, Боже, яке то житє! — —

. . . . . .

На другий день Славко пішов до голяря, казав обголити собі вуса і бороду, подивив ся в зеркало, засьміяв ся сам із себе, бо змінив ся відразу, і вернув ся до сестри. Переодягнув ся в реверенду і вийшов в місто за орудками. Мав діло і до консисториї. Ішов певним ходом, рад у души, що вже раз рішив ся, що чинити. Нинї мав зголосити ся до висьвяченя і мав замешкати в „пресвітерції“ у сьв. Юра на який місяць або й більше, поки не випустять на волю.

В міскім городї стрітив Заборовского і поздоровив єго. Дїдич здивував ся, станув, засьміяв ся і поглядом здержав Славка.

— А най же вас — каже — качка копне! Та я вас ледви пізнав! Так змінили ся! Що-ж ви задумуєте чинити?

— Висьвячувати ся.

— Безженним?

— Безженним.

— Гм... задумав ся Заборовский. — То є мудра постанова і заразом глупа.

— Як все на сьвіті — додав Славко.

— І то правда — признав Заборовский. — А не будете пізнійше жалувати свого поступку?

— Не знаю; годі знати. Здає ся, часом буду, а часом ні.

— Гм... А де думаєте осісти?

— В Залісю. Хочу батька виручити.

— Се добре... Навіть дуже добре. Для мене, для села, для вашої родини... се гарно з вашої сторони... Лише...

— Лише що?

— Ну, байка! І се уладить ся... говорив дідич як би сам до себе.

— Що таке? — питав ся Славко цікаво.

Але дідич не сказав. Славко здогадував ся, що дідич мав певно на думці свою доньку. Прийшла єму охота посперечати ся з ним, чому єго обидив тоді на двірци, але розважив і дав спокій. Він же батько Мані, не ворог їй, не хоче бути ворогом і єму, так нехай вся пригода помалу забуває ся. Заборовский розмовляв ще добру хвилю зі Славком, і так очивидно прихильно, як би хотів дяку-

вати єму, що дав Мані спокій, і як би притім не дивував ся ні єму ні своїй донці.

Розійшли ся. Славко дивував ся сам собі, що був такий спокійний. Як нині рано обголив вуси і одягнув ся в реверенду, щоби піти до сьв. Юра, так від того часу немов забув цілу пригоду з Манею, а навіть не бажав собі бачити ся з нею. Бо і що-ж би мав з нею говорити? Всяка любов по якімсь часї збирає ся в однім питаню: „Поберемо ся, чи ні?“ Коли можна побрати ся, то можна ще якийсь час по давному любити ся, бавити ся мріями і надіями; коли-ж годі, то що найменче не розумно мучити себе і дівчину.

Славкови здавало ся се таким ясним, що й не думав над тим — в перших днях. Переніс ся спокійно до пресвітерки в сьв. Юрі і ждав на висьвячене. Було їх там разом чотири питомці, що мали висьвячувати ся, всї кромі Славка жонаті.

По першім висьвяченю на субдиякона в неділю вечером Славкові товариші пили пиво, а він лежав нероздягнений на ліжку і думав.

— Отче Левіцкий, вставайте до компанії! Що ви так думки думаєте! — відзивали ся товариші.

Левіцкий не хотів пити пива; слухав розмови молодих субдияконів.

— Ех! коби ту наші жінки були!

— А я що й но дві неділї тому оженив ся!

— І розлучили вас! То прикро... На цїлий місяць. Я вже три місяцї тому, як справив весїлє, і за жінкою тужу...

— Отче Левіцкий! Та бо шануйте свій стан і держіть з нами! Правда, що ви, coelebs, можете колись бути нашим епископом, але поки-що випийте з нами!

Занесли єму пиво аж до ліжка. Славко встав.

— Журите ся, що жінки не найшли собі? Не журіть ся, менше клопоту. Моя мене вже раз висварила. Остро бере ся.

— А моя як зварила раз клюски, то можна було ним скринї ліпити, як столярским каруком.

— А моя — говорив третїй, що оженив ся тому дві неділї, — вже менї пригадує, як я раз на празнику дав їй петрушку продавати. Не забула менї.

Славко присїв ся до товаришів, закурив і став сам жартувати. —

По другім висьвяченю на диякона в тижни відвідали єго на пресвітерцї сестри Наталка і Зоня і брат Ґенко, питомець духовної семинариї. Прийшли і зовсїм прибили єго сумною вісткою, яку одержали від матери,

що батькови щораз гірше. Сестри плакали, Наталка не знала, що чинити: хотіла бути на висьвяченю брата і хотіла хоч би зараз їхати до дому. Мала іти ще раз на вечерок, та тепер уже не піде. Без потреби приїхала до Львова; для тих двох вечерниць у львівскій Руській Бесіді не варто було трудити ся...

Стали ще раз перечитувати лист матери і виміркували, що Наталка може ще остати ся тих кілька днів, поки брат висьвятить ся, а по тім чей єго зараз пустять на волю, то всї разом поїдуть до дому. Наталка остала ся. Славко вже не жартував з товаришами. —

В суботу перед третїм висьвяченєм прийшла до него Наталка. Розповіла єму новину, що на улици припадково стрітила ся з Манею Заборовскою. Він налякав ся.

— І що ти їй сказала?

— Сказала, що завтра ти вже будеш сьвящеником...

— А она?

— Так поблїдла, що страх! Питала ся, чи ти оженив ся. Я їй кажу, що нї. Кілька хвиль не відзивала ся, ішла зі мною, потім просила мене, щоби я відвела її до тїтки... а говорила так тихо, як би мала зімлїти. Она тебе любить, Славку!

— А далї що?

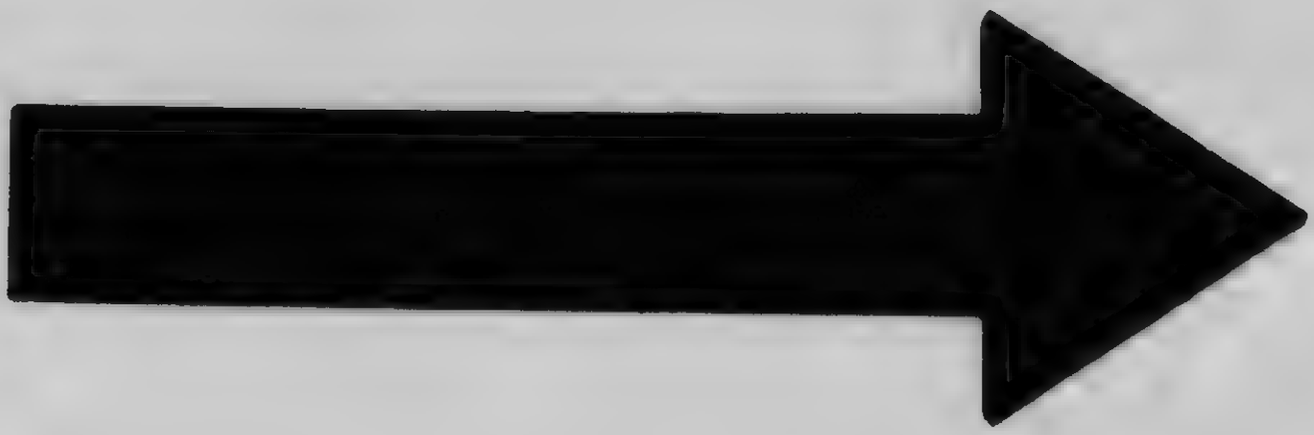

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

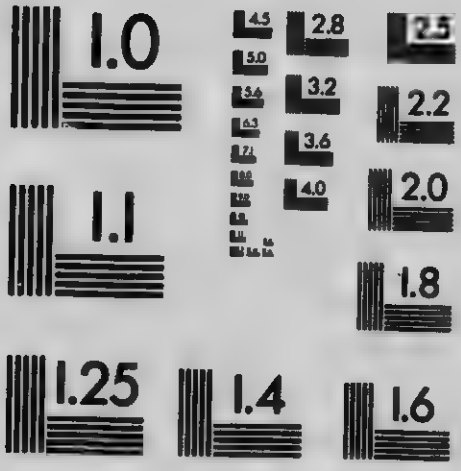

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Питала ся, чи могла би завтра прийти подивити ся на твоє висьвячене.

— І прийде?

— Прийде.

— На що? То цілком не потрібно.

— Що тобі шкодить?

— Я не хочу — боронив ся Славко нетерпеливо.

— Я-ж не піду завтра казати їй, щоби не приходила.

— Ну, врешті нехай приходить. Нічого страшного. І більше ти з нею не говорила?

— Она, видко, не знала, що ти задумав висьвятити ся безженним.

— Повинна була знати; я-ж єї батькови казав.

— Може їй батько не сказав.

— І кажеш: поблідла дуже? Бідна, нехай родичам подякує! — —

Огся новина була для Славка дуже прикра. Він не бажав собі, щоби Маня була на висьвяченю єго, бояв ся стрічі з нею, хоч не почував за собою ніякої вини; не міг придумати перших слів, які би міг промовити до неї — і заразом здавало ся єму, що таки, коли-б зійшов ся з нею, рад би був тому, як той чоловік, що був виставлений на велику покусу, а не піддав ся їй.

Цілий вечір і пізно в ніч думки єго снували ся то біля ліжка хорого батька, то біля зажуреної дідички. Одна журба другу перемагала; спомини з минувшини мішали ся з почутєм сумної теперішности; сумніви розбивали душу, як подзвінне. Веселі розмови товаришів сночи, до котрих приїхали жінки, щоби на другий день бути на їх висьвяченю, пригадували ся єму в одно, як збитки безжурних школярів, а власні думки немов робили єго перед часом старим, богатим в досьвіди. В серцю єго відзивало ся на хвилю щось, немов заздрість до товаришів, котру в другій хвилї поборювало почутє доброго несамолюбного вчинку. Пробуджений на хвилю жаль за близше неозначеною стратою зникав чим скорше перед холодною думкою, що до розбору єго положеня приступала зі старечим спокоєм.

Тяжкий вечір мав Славко перед своїм висьвяченєм.

В неділю підчас висьвяченя Славко кілька разів споглядав у ту сторону, де в лавках сиділи сестри, Дорош і брат Ґенко. Манї там не було. Дивувало се єго троха, але заразом і рад був з того. Аж коли вже церемонія скінчила ся і він, утомлений та почервонїлий, вертав ся з пресвітериї до сестер, нараз в дальших лавках побачив її. Сиділа з похиленою головою і не дивила ся на него.

— Маня є — шепнув він сестрам так, як би просив у них поради, що єму чинити.

Сестри оглянули ся: — Ходім до неї!

— Ото з тебе зух! — закпив собі Дорош з Левіцкого.

Левіцкий зрозумів ті кпини і з міною, на хвилинку надто жалісною і розчарованою а на хвилинку надто поважною і гордою, приступив з сестрами до Мані. Маня вже вийшла з лавки.

— А ми й не знали, що ви також тут. Чому-ж ви до нас не присїли? — почала Зоня.

— Я спізнила ся — відповіла Маня тихо, підійшла до Славка і подала єму мовчки руку. — Ви не гніваєте ся на мене, о. Левіцкий, що я спізнила ся на ваше висьвячене? — питала ся з таким задумчивим, а любим усьміхом, з таким легенько докірливим поглядом! — Я не могла; тїтка не пускала.

Левіцкий мовчав; добре хоч, що сестри виручили єго в розмові...

Вийшли з церкви.

— Коли їдете до дому? — питала ся Маня в Левіцкого, не в сестер єго.

— Я вже тепер просив, щоби мене пустили. Мушу доконче їхати до батька...

— Дасьте менї знати, коли поїдете? Дайте, дайте знати; то поїду з вами, з На-

талкою, з Зонею. Зоня, чую, також їде; то мені не потрібно иньшої опіки в дорозі.

— Ваш батько готов гнівати ся.

— Не журіть ся: я вже не дитина.

— Мене пустять мабуть уже завтра. Нині мені скажуть. Я вас повідомлю.

Вийшли на площу сьв. Юра і пустили ся в місто. Славко чудував ся спокоєви Мані. Розмовляла зі всіми, а кілька разів і зажартувала собі так легенько, незначно, як би не бажала обидити товариство, зажурене тяжкою недугою батька.

Відвели її до дому, а самі пішли до Дороша на обід. — —

На другий день прийшла телеграма від матери, щоби доконче всї приїздили, бо батько жде... Се вижиданє батька затревожило всїх невміру.

Славкови і Ґенкови позволили зараз відїхати.

Післанцем повідомили Маню, що їдуть. На двірци справдї застали її разом з тїткою. Тїтка познакомила ся зі всіми і повірила братаницю опіцї о. Левіцкого. Нарікала, що Мані нї з того нї з сего нараз доконче забагло ся вертати ся до дому, так що годї було їй відмовити. Видко, навкучило ся їй уже у Львові. Наталка і Зоня були маломовні; они нинї вже кілька годин плакали і раді були на крилах.

злетіти до Заліся. Наталка нарікала на себе, що дала ся намовити їхати до Львова в такий час, коли батько дома хорий. Здавало ся їй, що тій недузї она винна, і не могла затаїти тихого хлипаня навіть поміж чужими людьми на двірци.

А вже в окремім переділї воза, де всї, кромі Дороша, що не міг виїхати, засїли, обі сестри не могли здержати сліз і знов заплакали. Довго старала ся Маня їх успокоїти, поки і сама заплакала, але так гірко, що то не лише сестри, але і братів здивувало. Тодї сестри сїли собі коло Манї праворуч і лїворуч, взяли її за руки, стали її просити, щоби не плакала, цїлували її, самі крізь слези усьміхали ся, аби тілько її розвеселити.

Славкови переходив мороз тїлом, коли дивив ся на ту подїю; він розумів сей плач Манї...

Але розмови між ними і до самого дому не було такої, щоби Маня хоч яким словом виявила скриту причину свого смутку. Жалувала Зоню і Наталку, пригадувала собі недугу своєї матери, і їй жалко стало. Казала так, але в єї сумних очах, якими нераз спозирала на о. Ярослава, можна було вичитати ще одну причину плачу...

На стациї, де висїли з зелїзницї, вже ждали на них санї, на котрі зараз і сїли. Цїлу дорогу тілько часом перекидали ся словами поміж собою; сестри все лиш наказували фірманови, щоби поганяв скорше та випитували ся, що чувати дома. Фірман знав лиш одно, що з панотцем зле. Нинї вже по двох лїкарів їздив.

Перед двором в Залїсю станули. Заборовский був тодї на подвірю і здивував ся, побачивши Маню. Вибіг против неї, зачав випитувати ся — але Левіцкі вже не слухали їх, казали гнати до дому.

Дома на ґанку стояла заплакана Горошиньска і привитала їх словами: — Добре, що ви вже приїхали...

Братя і сестри і не витали ся з нею, а просто пішли до комнати, де лежав хорий батько. Ступали легенько, мов би батько спав, а они не хотїли єго збудити. Але батько не спав, тілько лежав, тяжко віддихаючи і мов без памяти.

Увійшли в комнату, о скілько можна було, без стуку. Там стояла бабуся і мати. І з ними приїзжі не витали ся, не чули потреби. Переглянули ся тілько всї своїми почервонїлими від плачу очима і вже себе розуміли. Доньки мали очивидну охоту припасти до ліжка з великим плачем, але бабуся

суворим поглядом здержала їх від того. Сама приступила до ліжка і промовила над головою недужого: — Василю, діти приїхали.

О. Василь тілько застогнав глухо. Діти ледви здержували ся від плачу. Славко тремтів на цілім тілї.

— Василю, діти приїхали.

Треба було недужому ще кілька разів повторити сю вістку, заким він по тяжкім отупіню прийшов троха до памяти.

— Славко є? — були єго перші слова.

— Є, вже висьвячений — відповіла мати.

— Піднесіть мене троха — просив хорий.

Єго піднесли на подушках, він блукав хвилю очима по комнаті, поки не замітив Славка на вколїшках у свого ліжка. За Славком всї иньші діти попадали на колїна та поспирали ся на ліжко.

— Всї ви ту? — спитав ся о. Василь.

— Малих нема — відповіли єму.

— Прикличте їх!

Прикликали Мариню, Клявдзю, а малу Влодзю принесли на руках.

О. Василь оглянув цїлу свою родину — а всї заховували ся так тихо, навіть мала Влодзя мовчала, тілько дивила ся на всїх цїкавими очима — оглянув і став відмовляти

молитву, похиливши голову на груди. Потім з тяжким трудом троха підняв тремтячі руки і прошепотів:

— Най вас Бог благословить і я благословлю.

Доньки не могли здержати плачу і захлипали. Але бабуся сказала їм таким голосом „тихо“, що всї відразу замовкли, лише Влодзї і малій Клявдзї вже на плач зібрало ся.

О. Василь не міг відтак добру хвилю промовити, опустив руки безсильно на покривало, а голову на груди, поки знов отворив очи і вдивив ся в Славка:

— Славку?

— Що, тату?

— Я всїх лишаю на твою опіку.

— Добре, тату.

— Памятай! Ти найстарший...

— Буду памятати.

— Дороша нема?

— Не дали єму відпустки. Він не знає, що ви такі хорі. Ми єму напишемо.

— Не потрібно, най пильнує школи.

— А тобі, Зоню, як?

— Добре, тату.

Зоня сказала се таким жалісним голосом, що маленька Клявдзя і Влодзя мов на знак в голос розплакали ся, а Мариня сховала голову в сукню Горошиньскої. Почувши плач

дітий, о. Василь затремтів і опустив голову на подушки. Застогнав притім, але в тім стоні єго більше було глухого, придавленого плачу, як почутя болю, від недуги.

— Забирайте ся, діти! — приказала бабуся, що при цілій тій сцені заховала таку рівновагу духа, як би се не єї рідний син лежав на ліжку.

Діти винесли ся тихо з комнати. Доньки утікли в кухню і там уже дали свому жалеви волю.

Славко з мамою пішов до батькової канцеляриї. Влодзя прийшла за ними. Вчепила ся мами, просила ся на руки і здивованими очима дивила ся на брата; не пізнавала єго, тепер обритого і в реверенді.

— Ходи, Влодзю до мене; мама змучені.

— Я тебе не знаю — відповіла дитина.

— Та се Славко — обясняла мати.

— Славко не такий, не хоцу.

Надбігли ще Мариня і Клявдзя і обступили брата. Він їх обняв за шиї, цілував і примовляв: „Бідні мої маленькі хробачки!“ — —

А ті маленькі хробачки на другий день були справді бідні; помер їм батько, опікун цілої родини, що і сам гаразду не зазнав і дітий в гаразді не міг лишити...

Залісє втратило свого пароха.

. . . . . .

XXV.

В рік потім посьвячували нову церкву в Залїсю. Невелика і недорога та сьвятиня божа, в порівнаню з давною деревляною церквою, була правдивою прикрасою бідного села. Вибудували її на тім самім місци, де перша стояла, поміж старими липами на горбку.

Сїрі високі муровані стїни церкви, три бляхою криті бані, блискучі хрести на них виглядали далеко величавійше, ніж почорнїлі бальки і латаний дах давної церкви. Тому й не диво, що цїле Залїсє було на свою церкву горде. Ще вона не була готова, а вже і найменша дитина оглядала її і з надвору і з середини з великою цїкавостию; тепер же, коли її посьвячували, цїле село прийшло помолити ся і подивити ся на велике сьвято. Приїхав сам владика, приїхало з десять сьвящеників, парада була така велика, що в Залїсю подібної не запамятали. Було на що подивити ся.

А з чого були заліські селяни найбільше вдоволені, то з того, що дістали нову, гарну церкву, так сказати-б, даром. Не коштувала она їх анї гроша, хиба що котрий дав добровільно. Того дня імя Козакової доньки, Анниці, споминали всї, почавши від владики аж до дурноватого Антошка, з належним поважанєм, і заразом нагадували собі сумну долю єї батька Козака, котрий так довго запивав ся, поки раз не замерз на дорозї. Казали також, що Мошко Зільбер мав украсти у него богато гроший, але нї сам Козак, поки жив, нї родина єго не могли того Мошкови доказати — і так, як легко прийшли Козакові гроші, так легко і пішли. Тілько й користи з них було, що сини Козака купили собі кілька куснів ґрунту більше, як перше мали.

Того дня, коли посьвячували церкву, бабуся Клявдия і єї невістка, вдова по покійнім о. Василю, тілько на коротку хвилинку показали ся в церкві, бо не мали часу. Треба було готовити велику гостину для владики і иньших гостий. Тілько гостий і таких знатних, як нинї мали бути, вже давно на приходстві в Залїсю не було. Під доглядом старої їмостї не лише наймички, але і невістка і внучки мали нинї гірку годину. Всї дома знали, що при таких нагодах стара їмость робить ся така остра, як би не знати о що

ходило; а нинїшне сьвято она, видко, вважала незвичайно великим і вже від трох днів приготовляла ся як до великої битви. І спати стара не хотїла, все щось собі пригадувала, розказувала, в найтемнїйший куток заглядала, найменьшої дрібницї не забула — все лиш на то, аби гостий гідно приняти. Сама вдова о. Левіцкого, хоч далеко молодша від бабусї Клявдиї, і не менше рада приняти гостий як найкрасше, сїдала утомлена і безрадна та дивувала ся невсипучій запопадливости і памяти старушки.

Але за те гостина, яка почала ся вже добре аполудня, випала просто величаво. Бабуся увихала ся, як молодичка; все бачила крізь свої окуляри, і то, що дїяло ся в гостинній, і то, що в кухнї. Тут она що-йно була коло владики, дїдича і дїдички та їх доньки Манї, щоби подивити ся, чи внучки Ольга, Наталка і Зоня, котра приїхала зі Львова, добре звивають ся коло гостий; тут она щой-но пожартувала собі зі старим деканом, а ту вже в другій хвилї в кухнї чути було єї приказуючий голос до наймичок, котрих висилала з полумисками. І аж тодї успокоїла ся та присїла до гостий, коли ті вже почали говорити промови. Тепер її вже виручав Славко з братом Ґенком і Горишиньским, котрі, як мужчини, вміли лучше „ходити коло скла.“

Бабуся підсунула окуляри на ніс і слухала з побожностию ріжних промов. Пили на здоровлє владики, дідича-колятора, декана і цілої родини Левіцких в руки бабусї. Бабуся нї з того нї з сего нагадала собі свого покійного сина о. Василя і прослезила ся. Послухала ще кількох промов — і вийшла до кухнї подбати за чорну каву.

В комнатах зробило ся весело і гамірно. Славко походжав вдоволений і доглядав, щоби кому чого не забракло. Збирав ся і він випити на честь селян, але вичікував, бо мав надію, що хтось єго в тім виручить, і хотїв, щоби перше старші говорили. Тимчасом ждав і ждав, і нікому на думку не прийшло, згадати при сїй нагоді і менших братів.

Так він промовив сам.

Як господар дому подякував гостям за участь, вказав на то велике вражінє, яке нинїшне сьвято зробило на всїх, згадав Анницю Смітову і перейшов на селян. Розповів коротко свої досьвіди, які зібрав у Залїсю, підніс добрі прикмети селян, потребу їх осьвіти і опіки над ними — і випив на їх честь.

Промова єго зробила вражінє. Сам владика зараз прикликав єго і розмовляв з ним привітно. До розмови вмішав ся дідич і на радости при владицї заявив, що хоче мати Левіцкого парохом з Залїсю. Владика

випитував ся про село. Особливо хотів знати, кілько в нім є диких супружеств. Дізнав ся від о. Ярослава, що аж сім.

-- Так богато? — дивував ся владика. — Ану, кажіть їх прикликати.

Славко післав за дикими супружествами, а тимчасом завів розмову з Манею. Нині говорили они собі вже, не як колишня пара залюблених, але не менше приязно. Ті усьміхи, що являли ся на їх устах, ті недосказані думки їх сьвідчили нераз, що мали би собі богато дечого сказати, пригадати, але обоє не хотіли рушати минувшини.

По пирі гості розійшли ся по комнатах і по городі. Владика вийшов на ґанок і відсапував. Славко привів перед него чотири дикі супружества; иньших не міг післанець віднайти. Владика встав і мав до них правдиву проповідь на тему, що нема щастя і благословеня без Бога.

Проповідь єго була повна цитатів із сьв. Августина, евангелиста Луки, апостола Павла, сьв. Амврозия і Давидових псальмів — а закінчив окликом сьв. Матея: „Боже, поможи нам, бо пропадаємо!“

Селяни і селянки зітхнули і вдарили ся побожно в груди.

Відтак владика почав з ними розмову. Приступив до першої пари.

— То ви не жиєте з собою?

— Не жиємо.

— Ти не любиш свого чоловіка?

— Люблю — відповіла жінка.

— Любиш? — здивував ся владика і питає ся селянина: — А ти її любиш?

— Люблю.

— А чомуж ви не жиєте разом?

Селянин поклонив ся, вхопив владику за руку, поцілував і каже:

— Та я би, прошу владики, не від того. Жив би разом, але єї тато обіцяли мені дати загін поля і не дали. То я єї не хочу.

Владка не знав, що на то сказати. Він не міг зрозуміти, що наш селянин задля загона поля покине жінку, хоч її любить...

КОНЕЦЬ.

HUKRDUP

Загальна бібліотека.

Кожде поодиноке число коштує 30 сот. Кождий томик елеґанцко брошурований можна набути окремо.

До тепер появили ся отсї томики:

1—6. Б. Лепкий: Начерк історії української літератури (до нападів Татар.)
7. Ів. Левицький Нечуй: Запорожці.
8. Ля-Фонтен: Байки (з 4 образками.)
9—11. Карпенко-Карий: Суєта (зі вступом Б. Лепкого)
12—14. Літературні характеристики укр. письменників: І. Іван Франко (Поезиї) нап. А. Крушельницький.
15—16. С. Руданський: Сьпівомовки (зі вступ. Лепкого.)
17. М. Вовчок. Девять братів і десята сестра Галя.
18—20. Ахеліс. Начерк социольоґії.
21. Д. Н. Мамін-Сибіряк: Чутлива совість.
22—23. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Юрий Кміт. В затїнку й на сонци.
28—29. Збірник Народних пісень і дум.
30—33. Чайківський. Всесь. Історія І. Старинна Історія
34. Кіплїнґ: От собі казочки (з двома ілюстр.)
35—36. Кіплїнґ: От собі сторійки (з трома ілюстр.)
37. Бєрзон: Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. Ніцше: Так мовив Заратустра Часть III.
40. Байки Евопа (з чотирома ілюстрациями).
41—43. В. Барвінський: Скошений цьвіт, повість.
44—47. Др. І. Раковський: Психольоґія.
48. Андреєв Л. Три оповіданя.
49—50. Карпенко-Карий: Хазяїн, Комедія.
51. Вовчок: Сестра, Козачка, Чумак (оповіданя.)
52. Б. Бєрнзон: Понад сили, (Драма.)
53—56. Чайківський: Всесьвітна історія II. (серед. віки).
57—59. Ніцше: Так мовив Заратустра Ч. IV. (конець).
60. Марко Вовчок: Від себе не втечеш, (оповіданя.)
61—62. Г. Ібзен: Будівничий Сольнес, Драма.
63—64. Гоголь: Тарас Бульба, повість з ілюстр.

65. Руданський: Цар-соловей. Казка.
66. Моліер: Лікар-Шуткар, жарт в 1 дії.
67. Котляревский: Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський: Всесьвітна Історія III. Нововічна.
73—74. Николишин: Розладдє. (Драма).
75. Вовчок Кармелюк, Невільничка, (оповіданя).
76—77. Ґеновефа, опов. (з образк.)
78. Куліш: Орися, — Дівоче серце. Січові гості.
79. Ольга Кобиляньска: Некультурна (новеля).
80. „ „ Мелянхолійний валець.
81—84. Франце: На білих скалах, повість.
85—86. Л. Толстой: Живий труп. Драма.
87—91. О. Барвіньский: Образки з розвитку Русинів.
92. Яричевський: Княгиня Любов, Драма.
93. Вовчок: Сон. Одерка, Чари, Ледащиця.
94—98. Б. Лепкий: Начерк іст. україн. літер. Книжка II.
99. Вовчок: Інститутка.
100—103. В. Антонович: Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко: Гуморески.
105. Барвінок: Русалка.
106—107. Богдан Лепкий: Літературні характеристики укр. письменників: II. М. Шашкевич. З ілюстр.
108—110. Куліш: Чорна Рада. (Повість) з ілюстраціями та вступом і поясненями Б. Лепкого.
111. Толстой: Полонений на Кавказі. Правд. подія.
112—113. Вергзон. Вступ до метафізики.
114. Анатоль Франс: Комедія про чоловіка що оженив ся з немовою. Жарт в 2 актах.
115—120. Олександер Барвіньский: Образки з громадяньского і письменьского розвитку Русинів II. часть (з 12 портретами, 13 картинами).
121—123. Кобилянська О.: Земля I. Повість.
124—126. „ „ „ II. „
127—128. Шов. Б.: Цезар і Клеопатра. Історія.
129. Вовчок М. Не до пари. Два сини і иньші оповід.
130—134. Маковей: Залісє. Повість.

ДАЛЬШІ ТОМИКИ В ДРУКУ.

Кождий томик можна набути також в гарній картоновій оправі. Тоді коштує дорозше о 20 до 40 сот.

Гроші треба висилати наперед.